

MODERN LANGUAGES
JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Year XL / Issue 1 / 2020

ISSN 0514-7743

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ
ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XL / Број 1 / 2020

ISSN 0514-7743

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

EDITORIAL

Editor in Chief

Olivera Durbaba, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Managing editors

Ana S. Jovanović, PhD
Vojkan Stojičić, PhD
Faculty of Philology, University of Belgrade

Editorial Assistant

Milica Mastilo
Faculty of Philology, University of Belgrade

EDITORIAL BOARD

Biljana Čubrović, PhD, University of Belgrade
Boris Dudaš, PhD, University of Rijeka
Danijela Đorović, PhD, University of Belgrade
Jelena Filipović, PhD, University of Belgrade
Milena Jovanović, PhD, University of Belgrade
Kostas Kanakis, PhD, University of the Aegean
Vladimir Karanović, PhD, University of Belgrade
Svetlana Kurteš, PhD, University of Madeira
Karla Marelo, PhD, University of Torino
Marijana Paprić, PhD, University of Belgrade
Biljana Radić Bojanić, PhD, University of Novi Sad
Veran Stanojević, PhD, University of Belgrade
Katarina Zavišin, PhD, University of Belgrade

SCIENTIFIC BOARD

Emina Avdić, PhD, The Saints Cyril and Methodius University of Skopje
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Saša Jazbec, PhD, University of Maribor
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Snežana Gudurić, PhD, University of Novi Sad
Mirjana Đukić, PhD, University of Montenegro
Ksenija Končarević, PhD, University of Belgrade
Vesna Krajišnik, PhD, University of Belgrade
Igor Lakić, PhD, University of Montenegro
Tatjana Paunović, PhD, University of Niš
Sanja Radanović, PhD, University of Banja Luka
Marjana Šifrar Kalan, PhD, University of Ljubljana
Gorana Zečević Krneta, PhD, University of Kragujevac

УРЕДНИШТВО

Главна и одговорна уредница

др Оливера Дурбаба
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Оперативни уредници

др Ана С. Јовановић
др Војкан Стојичић
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Секретарка уредништва

Милица Мاستило
Филолошки факултет Универзитета у Београду

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Борис Дудаш, Универзитет у Ријеци
др Данијела Ђоровић, Универзитет у Београду
др Катарина Завишин, Универзитет у Београду
др Костас Канакис, Егејски универзитет на Митилинију
др Владимир Карановић, Универзитет у Београду
др Светлана Куртеш, Универзитет у Мадеири
др Карла Марело, Универзитет у Торину
др Маријана Папрић, Универзитет у Београду
др Биљана Радић Бојанић, Универзитет у Новом Саду
др Веран Станојевић, Универзитет у Београду
др Јелена Филиповић, Универзитет у Београду
др Биљана Чубровић, Универзитет у Београду
др Милена Јовановић, Универзитет у Београду

НАУЧНИ ОДБОР

др Емина Авдић, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ у Скопљу
др Јелена Вујић, Универзитет у Београду
др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду
др Снежана Гудурић, Универзитет у Новом Саду
др Мирјана Ђукић, Универзитет Црне Горе
др Горана Зечевић Крнета, Универзитет у Крагујевцу
др Саша Јазбец, Универзитет у Марибору
др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду
др Весна Крајишник, Универзитет у Београду
др Игор Лакић, Универзитет Црне Горе
др Татјана Пауновић, Универзитет у Нишу
др Сања Радановић, Универзитет у Бањој Луци
др Марјана Шифрар Калан, Универзитет у Љубљани

PEER REVIEWERS

Irina Antanasijević, PhD, University of Belgrade
Ljiljana Bajić, PhD, University of Belgrade
Biljana Čubrović, PhD, University of Belgrade
Mirjana Daničić, PhD, University of Belgrade
Biljana Dojčinović, PhD, University of Belgrade
Jelena Drljević, PhD, University of Belgrade
Olivera Durbaba, PhD, University of Belgrade
Danijela Đorđević, PhD, University of Belgrade
Jelena Filipović, PhD, University of Belgrade
Ivana Georgijev, PhD, University of Novi Sad
Jelena Ginić, PhD, University of Belgrade
Velimir Ilić, PhD, University of Niš
Ivana Kovač-Barett, University of Montenegro
Merima Krijezi, PhD, University of Belgrade
Anica Krsmanović, PhD, University of Kragujevac
Ana Kuzmanović Jovanović, PhD, University of Belgrade
Luka Medenica, PhD, University of Belgrade
Mirjana Mišković-Luković, PhD, University of Kragujevac
Saša Moderc, PhD, University of Belgrade
Ivana Palibrk, PhD, University of Kragujevac
Anđelka Pejović, PhD, University of Belgrade
Milena Popović Pisarri, PhD, University of Belgrade
Dragana Radojević, PhD, University of Belgrade
Anka Rađenović, PhD, University of Belgrade
Vera Savić, PhD, University of Kragujevac
Tijana Vesić Pavlović, PhD, University of Belgrade
Julijana Vučo, PhD, University of Belgrade
Jelena Vujić, PhD, University of Belgrade
Gorana Zečević Krneta, PhD, University of Kragujevac

PROOFREADERS

Ana S. Jovanović
Milica Mastilo

РЕЦЕНЗЕНТИ

- др Ирина Антанасијевић, Универзитет у Београду
др Љиљана Бајић, Универзитет у Београду
др Тијана Весић Павловић, Универзитет у Београду
др Јелена Вујић, Универзитет у Београду
др Јулијана Вучо, Универзитет у Београду
др Ивана Георгијев, Универзитет у Новом Саду
др Јелена Гинић, Универзитет у Београду
др Мирјана Даничић, Универзитет у Београду
др Биљана Дојчиновић, Универзитет у Београду
др Јелена Дрљевић, Универзитет у Београду
др Оливера Дурбаба, Универзитет у Београду
др Данијела Ђорђевић, Универзитет у Београду
др Горана Зечевић Крнета, Универзитет у Крагујевцу
др Велимир Илић, Универзитет у Нишу
др Ивана Ковач-Барет, Универзитет у Црној Гори
др Мерима Кријежи, Универзитет у Београду
др Аница Крсмановић, Универзитет у Крагујевцу
др Ана Кузмановић Јовановић, Универзитет у Београду
др Лука Меденица, Универзитет у Београду
др Мирјана Мишковић-Луковић, Универзитет у Крагујевцу
др Саша Модерц, Универзитет у Београду
др Ивана Палибрк, Универзитет у Крагујевцу
др Анђелка Пејовић, Универзитет у Београду
др Милена Поповић Писари, Универзитет у Београду
др Драгана Радојевић, Универзитет у Београду
др Анка Рађеновић, Универзитет у Београду
др Вера Савић, Универзитет у Крагујевцу
др Јелена Филиповић, Универзитет у Београду
др Биљана Чубровић, Универзитет у Београду

ЛЕКТУРА

Ана С. Јовановић
Милица Мاستило

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЛИНГВИСТИКА

Lena Ninković

SPATIAL, TEMPORAL AND EPISTEMIC PROXIMIZATION
AS DYNAMIC EVENT CONSTRUAL STRATEGIES 3

Đorđe Dimitrijević

PRIORITY MODALITY IN POLITICAL WRITING – THE CASE
OF THE EUROPEAN COMMISSION'S SERBIA 2019 REPORT 27

Ana Huber

MIZOGINIJA I SEKSIZAM U REKLAMAMA
NA SRPSKIM TELEVIZIJAMA..... 55

Емилија Г. Јовић

ХУМОРИСТИЧКА РЕКЛАМА КАО ФРАГМЕНТ МЕДИОРЕКЛАМНЕ
СЛИКЕ СВЕТА (НА ПЛАНУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА) 77

Сара Мандић

СЛАТКА СТРАНА ФРАЗЕОЛОГИЈЕ: АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА
У АЛБАНСКОМ, ГРЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 97

Јелена Пухар

ИНФИНИТИВНЕ ПРИЛОШКЕ ФИНАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ
ОБАВЕЗНЕ КОНТРОЛЕ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ 119

Jovana Bazić

UPOTREBA I POLOŽAJ ZAMENICE SI UZ
MODALNE GLAGOLE U ITALIJANSKOM JEZIKU 137

ГЛОТОДИДАКТИКА И ЈЕЗИЧКА ОБРАЗОВНА ПОЛИТИКА

Snežana Dimitrijević

ABDUCTIVE REASONING AS A CONSEQUENCE OF
TRANSLANGUAGING IN A MULTICULTURAL CONTEXT 155

Ирена Пантић

Иван Петровић

ГРЕШКЕ КОЈЕ УЧЕНИЦИ ЗАВРШНИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ
И СРЕДЊЕ СТРУЧНЕ ШКОЛЕ ПРАВЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ173

Љиљана Ђурић

Александра Беговић

СТРУЧНА СПРЕМА НАСТАВНИКА СТРАНИХ ЈЕЗИКА
У ШКОЛСТВУ СРБИЈЕ: ПРАВИЛНИЦИ И ПРАКСА (2003 - 2020).....191

Катарина Милосављевић

ДВА НАЧИНА СПРОВОЂЕЊА ЈЕЗИЧКЕ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ:
ОДОЗГО-НА-ДОЛЕ И ОДОЗДО-НА-ГОРЕ;
ПРИКАЗ ЈЕДНЕ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА.....217

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ

Олга Стојадиновић

ПОСЛЕДЊЕ РЕЧИ КЊИЖЕВНИХ ЛИКОВА (НА МАТЕРИЈАЛУ
СТВАРАЛАШТВА АНТОНА ПАВЛОВИЧА ЧЕХОВА)237

Jelena Štefan

THE INFLUENCE OF EMOTIONS AND CURRENT MOOD
ON MODAL STATEMENT: A CORPUS ANALYSIS
OF THE DIALOGUE IN HENRY JAMES'S *DAISY MILLER*.....261

Александра Весић

АЛЕКСАНДАР СОЛЖЕЊИЦИН – БЕСЕДА НА ХАРВАРДУ277

Дејана Д. Мирковић-Бурташић

SONIA VAUPOT. LES ENJEUX CULTURELS DE LA TRADUCTION.
Ljubljana: Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, 2015, 245 стр.....303

ЛИНГВИСТИКА

SPATIAL, TEMPORAL AND EPISTEMIC PROXIMIZATION AS DYNAMIC EVENT CONSTRUAL STRATEGIES

The present paper examines the discursive construal of the Coronavirus as the proximizing entity in the Anglo-American political discourse with the goal of elucidating the pragmatic effects and underlying construal operations of threat representation. The research was carried out within the theoretical framework of cognitive pragmatics, and the data consists of the written samples and transcripts of the political statements made by the ruling party representatives at the Coronavirus public briefings. The corpora were concluded to be replete with linguistic forms that realize intersubjective positioning strategy for the sake of achieving shared cognitive viewpoint, thus legitimizing policies implemented during the pandemic.

Keywords: proximization, political discourse, legitimization, cognitive pragmatics, viewpoint.

1. Introduction

If we broadly define politics as the negotiation of opposing views, a struggle for power (Chilton & Schäffner 2003; Wodak 2009), and reconciliation of social differences through discussion and persuasion (Cap 2008), then language would be its primary ideological tool for the construction of society, and Critical Discourse Studies (van Dijk 2009) instruments for political discourse deconstruction. Departing from the purely functional approaches

* lena.z.ninkovic@gmail.com

within the CDS¹, a new perspective on discourse analysis has emerged (Chilton 2004; Cap 2013; Hart 2014a; Hart & Cap 2014) through the application of insights from Cognitive Linguistics, primarily focused on the notions of construal operations and dynamic online meaning construction. Cognitive Linguistic Approach to CDA “addresses the effects of ideological or perspectivized language use on hearers’ mental representations and evaluations of reality” (Hart 2014a: 9). The dynamic process of conceptualization involves meaning creation by evoking background knowledge that provides conceptual content, and setting up mental representation of that knowledge through the construal process (Langacker 2007: 435; 1990: 61). Construal concerns the alternative ways in which a scene (situation, event, or relation) may be conceptualized relative to the manner in which language guides our “perception”. The construal of any event involves utilization of *construal operations* (Croft & Cruise 2004; Hart 2014a) grounded in our cognitive system which realize different discursive strategies. This paper aims at elucidating the pragmatic positioning strategies (spatial, temporal and epistemic proximization) that are based on our cognitive ability of simulated perspective taking. Such perspective is anchored in the pragmatic notion of *deixis* (Fillmore 1997 [1971]; Lyons 1977) corresponding to the conceptualizer’s broadly defined spatial, temporal and epistemic ground as a reference point, and the cognitive linguistic notion of *viewpoint* (Langacker 1987), involving the *vantage point* from which an event is construed, and *orientation* and *distance* of other elements relative to this ground.

2. Theoretical background

2.1. Construal Operations

There is not a unified nomenclature of construal operations in the present Cognitive Linguistic literature; instead, they have been classified in more or less corresponding categories over the past two decades. As new construal operations are being discovered,

1 Primarily the application of Michael Halliday’s Systemic Functional Grammar (SFG) (1985) in Critical Discourse Analysis (CDA).

recurrent updates and variations of construal phenomena disallow the formation of an exclusive classification, thus showing a degree of arbitrariness (Croft & Cruise 2004). However, all frameworks share the idea that several construal operations are utilized in the meaning construction of a single linguistic expression (Verhagen 2007). The first attempt, proposed by Ronald Langacker (1987: 116–137) involved a tripartite classification of construal operations into *Selection*, *Perspective* and *Abstraction*, later updated into *Specificity*, *Prominence*, *Perspective* and *Dynamicity* (Langacker 2007: 435–438). Specificity involves the construal of a scene in a fine-grained detail, as opposed to schematicity which imposes less information rich structure to certain facets of the scene in question. Prominence is related to profile/base and figure/ground alignment. A linguistic expression can single out its conceptual referent (profile) from the overall conceptual configuration (base). A figure/ground alignment purports to the salience of an entity (figure) in relation to the ground which is backgrounded. The most prominent category of construal operation – perspectivization, involves viewpoint, deixis and subjectivity/objectivity distinction (Langacker 2007: 436). An entity may be a subject or an object of conceptualization, or both. In ongoing discourse, the speaker and the addressee usually function as subjects of conceptualization, whilst the event they construe is an object, unless, for instance, they explicitly refer to themselves, in which case they would be both objects of conceptualization and conceptualizing subjects. The conceptualizer’s viewpoint involves the vantage point and orientation. The vantage point from which we “see” the scene does not need to coincide with the speaker’s location. We may as well adopt Sara’s vantage point in saying *Sara said to come to Belgrade*, as the verb *come* can be highly deictically specified. Finally, dynamicity pertains to how a construed scene may dynamically unfold through processing time. Expressing the elements of conceptualization in different order may result in different meaning constructions. But this sequential processing²

2 We follow Langacker’s distinction (2007) between *sequential scanning* – a construal operation that involves predication, and fictive motion, which does not have to be predicated.

may also be evident in what Leonard Talmy calls *fictive motion* (Talmy 1996: 211–277) when dynamicity is applied to an object that is not inherently dynamic, as in *the road winds through the field*.

Construal operations in Talmy's classification (2000: 40–84) include *Configurational Structure*, *Perspective*, *Distribution of Attention*, and *Force Dynamics*. Image schematic representation of a scene is realized through the configurational structure as a basic construal operation. Distribution of Attention is a distinct subcategory of figure/ground alignment, while Force Dynamics pertains to the entity relations with respect to force (Talmy 1988: 49–100), as in *She blew me away*, metaphorically structured through the image schematic pattern of force exertion.

In CLA approach to CDA, construal operations are revealed to realize ideologically fused discursive strategies that may, in a given context, contribute to the achievement of the desired social action. Based on Croft and Cruise's nomenclature (2004), Hart (2014a: 169) proposes the classification of discursive strategies based on the construal operations that realize them: *Structural Configuration*, *Framing*, *Identification*, and *Positioning*. Structural Configuration involves the schematic, skeletal, the least information rich mental representation of a scene, as well as participant roles and their relations. Further elaboration of such holistic representation is achieved through *framing*, that is based on defining a scene as belonging to a particular conceptual category, or employing metaphor to assign particular qualities to the content being construed. Identification is related to entities' salience, thus closely related to the aforementioned profile/base and figure/ground alignment. Positioning strategy involves the construal of a discourse space (cf. Chilton 2004), situatedness of the conceptualizer and positioning of other entities relative to the conceptualizer. In semantic positioning, the reference point functions as a viewpoint and contributes to the conventional meaning of a given linguistic expression. Pragmatic positioning involves the notion of deixis, when the conceptualizer's viewpoint corresponds to her/his spatial, temporal and epistemic situatedness in broader context, making them the deictic centre.

System		Gestalt	Comparison	Attention	Perspective
Strategy					
Structural Configuration	Construal operations	Schematisation			
Framing			Categorisation		
			Metaphor		
Identification				Figure/Ground	
				Granularity	
				Viewing Frame	
Positioning					Point of View
					Deixis

Figure 1. Construal operations in the CLA (adapted from Hart 2014a:170)

2.2. Proximization

The strategy of proximization involves both the cognitive and pragmatic dimension since linguistic expression triggers the perlocutionary effect (legitimization) only through the forced construal it evokes. For the purpose of legitimization, the speaker resorts to proximization strategy of representing a distant antagonistic entity as intruding upon the deictic centre, thus exerting negative impact on the speaker and the addressee(s) (Cap 2013). The closeness of the threat may be construed relative to spatial axis, and metaphorically construed temporal or evaluative axes within the discourse space (Hart 2014b). Discourse space is a three dimensional abstraction from the material spatial domain and involves a mental representation of discourse content. The peripheral entity is referred to as ODC ('outside-deictic-centre'), while speaker and addressee(s) are IDC ('inside-deictic-centre'). The construal of all entities, their roles and relations is supported by mental spaces – the conceptual units that provide structure to concepts needed to be understood in ongoing discourse. Spatial

proximization designates the antagonistic entity as *physically* close to the deictic centre. Temporal proximization involves the forced construal of 'now' as defined by the current state of affairs through temporal orientation shifts. Past-to-present orientation involves the construal of past events and actions performed by ODC in order to account for the current phenomena, while future-to-present orientation involves the construal of future ODC actions stemming from the present state of affairs. Epistemic proximization involves a shift alongside the epistemic axis representing a scale of values ranging from absolute commitment to complete detachment of the speaker from the likelihood that some state of affairs becomes actualized (Nuyts 2001), metaphorically represented as 'degrees of distance' (Fleischman 1989). Taking such *epistemic stance* deictically involves the positioning of the speaker with respect to her/his inferential knowledge and the nature of premises from which such inference is drawn. Epistemic proximization allows speakers to set up an intersubjective space of shared values by passing their epistemic judgement, thus attaining public support (Hart 2014b: 181). In order to do so, the speaker frequently resorts to evidentiality strategies marking 'the information source' (Aikhenvald 2004) which may serve as a subtle base for the inference that forms the conceptualizer's epistemic stance. Linguistic literature (Aikhenvald 2004: 5; Chung & Timberlake 1985: 244) is quite adamant in demarcating the categories of evidentiality and epistemic modality inasmuch as it claims that the markers of the source of knowledge do not mark the speaker's attitude towards the reliability of that information, and this is the view that we assume here. However, we do not exclude the view that certain linguistic expressions marking the source of knowledge may exhibit *epistemic extensions* – when they do mark reliability, possibility and probability, depending on several criteria, as reported by Aikhenvald (cf. 2004: 6).

In his original model, Paul Chilton included spatial, temporal and modal axis (2004). Piotr Cap developed the said DS model by proposing axiological instead of the modal plane (2013), while the final elaboration was provided by Hart (2014b) who included spatial, temporal, and evaluative (epistemic/axiological) axis. DST

theory was later referred to as Deictic Space Theory by Chilton (2014: 29), and the spatial plane was replaced by a deictic axis that mentally positions discourse referents whose distance from the deictic centre is not necessarily physical (for instance, the use of deictic demonstratives *this* and *that* positions the referents at a relative distance from the reference point, and does not confine them to a spatial dimension).

As opposed to DST, Proximization relies on the level of discourse, not sentential level of analysis, and it accounts for dynamic discourse space construal that involves constant shifts in viewpoint, thus different degrees of salience of the three axes. Furthermore, it raises the question of legitimization goals that such (interventionist) discourse aims to accomplish (Cap 2013: 22).

3. Research and methodology

The overall aims of the present research were:

1) to identify the linguistic instantiations of pragmatic positioning strategies in the sampled public briefings in the contemporary Anglo-American political discourse;

2) to present the STE model of spatial, temporal and epistemic proximization strategy and the underlying construal operations of such discourse representation;

3) to reveal the patterns of proximization strategy used for legitimization purposes in the Anglo-American political discourse.

The overall goal was to present how the discursive choice of different language constructions yields ideologically fused mental representations, eventually leading to legitimization of the undertaken actions. For the purpose of the present analysis, two smaller corpora were compiled from the samples of the political statements from Anglo-American quality press (*The Guardian*, *The New York Times*) and transcripts of public briefings. The samples cover the period of six months (March-August, 2020) and the same topics (the spread of the Coronavirus, economic measures, preventive actions – lockdown, curfew, the state of national healthcare systems). The overall number of samples in

both corpora (US and UK) is 85, the average sample length being 2,000 words. The approximate overall size of the corpus is 170,000 words. The frequency of proximization markers occurrence has been normalized to 100 words. Altogether, there were 27 speakers whose statements entered the corpora.

4. Findings

For the purpose of the present analysis, the three positioning strategies are presented separately, even though in the ongoing discourse all three strategies are utilized simultaneously, with constant conceptual shifts in their salience.

4.1. Spatial proximization

Spatial proximization involves a conceptual representation (script) of an interaction between an ANTAGONIST and a PROTAGONIST. The antagonistic entity (ODC), as the embodiment of negative values, is being construed as encroaching upon the protagonist's spatial ground, and their physical impact may be negatively consequential to the protagonist (IDC). The impact is always construed as immediate and destructive, unless some preventive action is taken by the IDC. Distinction between the centre and the periphery primarily involves geographical and geopolitical distance, but it may also involve ideological one (Cap 2013: 74). Speakers frequently resort to the evocation of a similar threat in the past and its disastrous consequences so as to emphasize the imminence of the current threat. The physical distance is narrowed through the use of a combination of lexical items which serve together as a prompt for proximization script.

Within the Coronavirus interventionist discourse, public support is best attained through the use of spatial proximization that allows immediate approval of the preventive measures taken by the IDC. By a way of example, let us consider the following extracts from the UK and US public briefings:

(1) You've put up with all the hardships of that program of social distancing because you understand that as things stand – and it is the experience that every other country has shown – it's the only way to defeat the [coronavirus, the most vicious threat ANTAGONIST] that [this country PROTAGONIST] [has faced COUNTER FORCE] in my lifetime. And though the death toll has been tragic, and the [suffering RESULT] immense, and though [we PROTAGONIST] grieve for all those we have lost, it is a fact that by adopting those measures [we PROTAGONIST] [prevented COUNTER FORCE] this country from [being engulfed by FORCE] what could've been a [catastrophe RESULT] in which the reasonable worst-case scenario was half a million fatalities.

This clear-cut case of spatial proximization involves the forced construal of the PROTAGONIST as 'this country' and 'we', thus including the addressees in such conceptualization and invoking an intersubjective spatial situatedness. The antagonistic entity is represented as 'the coronavirus', 'the most vicious threat', and is located at a near point on the s-axis. Furthermore, another spatial component is evoked by making the analogy with other countries, thus increasing the imminence of the current threat. The dynamicity of the proximization strategy is captured by the ACTION and FORCE image schematic representation of the point of contact and resulting consequences for the deictic centre. The COUNTER FORCE schema involves reciprocal exchange of energies, thus neutralizing the progressive force of the antagonist. ODC is metaphorically framed as a THREAT whose actions result in suffering and catastrophe. Since the counter actions managed to 'save' the country from the possible worst-case scenario of a catastrophe, the counterfactual event is positioned temporally, spatially and epistemically the furthest from the deictic centre.

(2) This is the most aggressive and comprehensive effort to [confront ACTION] [a foreign virus ANTAGONIST] in modern history. I am confident that by counting and continuing to take these tough measures, [we PROTAGONIST] will significantly reduce [the threat ANTAGONIST] [to DIRECTION] [our citizens

PATIENT] and we will ultimately and expeditiously [defeat ACTION] [this virus ANTAGONIST].

In the US political discourse, the point of contact between ODC and IDC is construed by the RECIPROCAL ACTION schema that involves a bidirectional encounter instantiated by the expression 'confront'. Furthermore, that schema is elaborated metaphorically to produce the WAR metaphor, mentally representing the ODC as an 'enemy' that must be 'defeated'. Similarly, the IDC is construed by the intersubjective 'we' that establishes the viewpoint and deictic centre. The indefinite article positions ODC further from the deictic centre, and vice versa; the use of the definite article as a marker of proximity assigns the proximal value to the antagonistic entity on the spatial axis.

(3) [The coronavirus ANTAGONIST] is [the biggest threat ANTAGONIST] [this country PROTAGONIST] [has faced COUNTER FORCE] for decades. And this country is not alone. All over the world we are seeing the devastating impact of [this invisible killer ANTAGONIST]... Without a huge national effort to halt the growth of [this virus ANTAGONIST], there will come a moment when no health service in the world could possibly cope.

The figure that follows presents not only the spatial axis (as marked in the excerpts), but aims at modelling the dynamicity of the overall proximization process of mental representation. When construal is evoked progressively as discourse unfolds we talk about narrative proximization (Hart 2014b: 170). The small letters mark the key items that trigger the construal operations. Different letters capture the dynamic process of the shift in salience of the three axes (S - spatial; E_a - epistemic/axiological; t-/t+ - temporal past and future). The counter force schema is presented by two opposing force vectors. The intersecting point of all axes is the deictic centre, i.e. the point of view of the proximizing events.

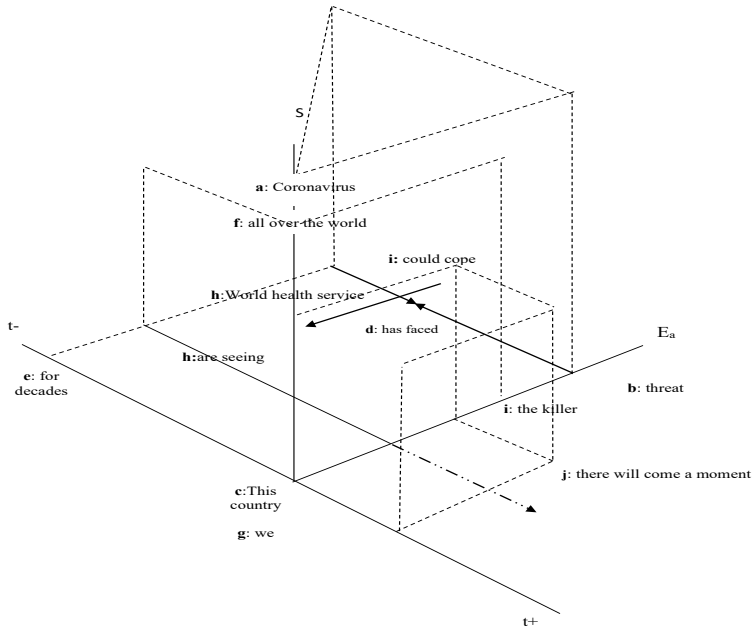
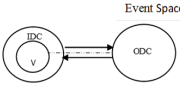
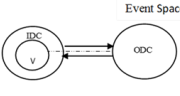
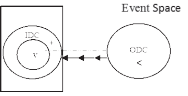
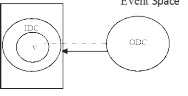
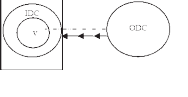

Figure 2. Narrative proximization

We may now produce the spatial proximization framework as identified by the current analysis, on the basis of the previous research conducted by Cap (2013) and Hart (2014a). The identified spatial viewpoint is metaphorically extended to temporal and epistemic proximization. The key linguistic items had to make the frequency threshold of 1 occurrence per 100 words in order to be included in the framework. The square brackets contain individual conceptual items, and a combination of those that are ‘conceptually synonymous’ (Cap 2013), i.e. that are elaborated by the same conceptual frame, thus instead of counting them individually, we took a combined normalized count of those instances.

Table 1. Spatial proximization framework and corresponding construal operations in the Coronavirus interventionist discourse

CATEGORY	KEY ITEM	CONSTRUAL OPERATION
NPs construed as elements of the deictic centre (IDCs)	['UK', 'the United Kingdom', 'the British'], ['US', 'the United States', 'America', 'the American people'], ['our nation', 'the county', 'this country'], [people, population]['we, us']	Schematization (Protagonist) (Patient) (Landmark) Categorization
NPs construed as peripheral elements of the DS (ODCs)	['Coronavirus', 'COVID 19', 'the virus', 'China virus', 'the disease'], ['it']	Schematization (Antagonist) (Agent) (Trajector) Categorization
NPs construed as antagonistic nature of ODC	['threat'], ['enemy'], ['danger'], ['global problem']	Schematization Categorization Metaphor
NPs construed as the impact of the ODC Upon IDC	['assault'], ['entry'] <i>The assault of the virus on our nation; we've talked with the representatives of Canada and Mexico to halt the entry of the Chinese virus</i>	Schematization Force Dynamics Categorization Metaphor
NPs construed as effects of ODC impact	['catastrophe'], ['tragedy'] <i>The tragedy of the new coronavirus spikes</i>	Schematization Categorization Metaphor

CATEGORY	KEY ITEM	CONSTRUAL OPERATIONS	SPATIAL VIEWPOINT
VPs of action construed as markers of contact between ODC and IDC	['clash'] <i>UK-China virus will clash and that could be detrimental to our wellbeing</i>	Schematization Metaphor Point of View	
	['fighting'], ['combat'], ['has faced'] <i>We have a wartime president fighting an invisible enemy</i>	Schematization Metaphor Point of View	
VPs of force construed as markers of force exertion by ODC upon the IDC	['engulfed'] <i>We prevented this country from being engulfed by what could have been a catastrophe</i>	Schematization (Motion + Force Dynamics) Point of View	
VPs of motion and directionality construed as markers of movement of ODC towards the IDC	['will come', 'is coming'], ['will come back'], <i>It's going to be the winter where we're really going to have to be on it because that's when you're going to get flu, general public health problems and there's a risk that the virus will come back again anyway.</i>	Schematization Metaphor Point of View Deixis	
	['will surge'] <i>The Coronavirus will surge again and we must be ready.</i>	Schematization Metaphor Point of View	

4.2. Temporal proximization

Temporal proximization involves the construal of the conceptualizers' 'now' as the reference point on the time axis. The 'now' is construed through the analogy with the known events of the past and the anticipated events of the future inferred from the current state of affairs. Temporal strategy rarely operates solely; it is utilized so as to intensify other proximization strategies. This is evident in the English grammatical system where motion verbs may be marked for tense and aspect (e.g. the present progressive). In phraseological proximization (Hart 2014b), the temporal strategy is realized through tense and aspect, temporal indexicals (now, then, etc.), adjectives, motion verbs, adverbs indicating speed of motion, and prepositional phrases. Temporal proximization may also be construed analogically when salient events of the past are brought closer to the temporal 'now' for the purpose of making an analogy (Cap 2013). In temporal proximization there is a compression of the time axis so that time appears 'contracted' (Cap 2013: 85; Hart 2014b: 173) so as to allow for two possible temporal shifts: past-to-present and future-to-present. For the purpose of the past-orientation strategy, the speaker utilizes grammatical and lexical forms that construe the past event as still ongoing. In future-orientation (usually construed phraseologically) the event is construed as imminent, thus requiring immediate action.

(4) Coronavirus has come to stay.

(5) The second wave of the coronavirus is coming.

(6) Coronavirus is the biggest threat this country has faced for decades.

(7) We are now facing the most dangerous threat of the XXI century.

(8) Each and every one of us is now obliged to join together to halt the spread of this disease [...], and I know that, as they have so many times in the past, the people of this country will rise to that challenge and we will come through it stronger than ever.

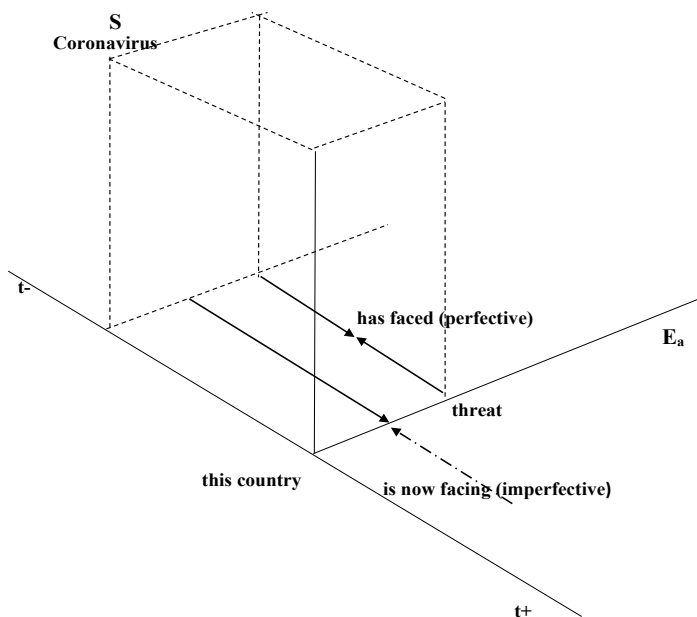

Figure 3. Perfective and imperfective aspect of temporal proximization markers

In examples (3) and (4), temporal proximization is indexed by the present tense, but also by perfective and imperfective aspect of the motion verb. The present tense locates the temporal viewpoint at the conceptualizer's temporal ground. The perfective aspect marks the motion verb as having an end-point, and that end-point is the temporal deictic centre. On the other hand, the imperfective aspect construes the motion as still ongoing, and it might continue some time in the future (Hart 2014b: 177). The invocation of the past in the analogical realization of past-oriented proximization (6) causes the present threat to be construed as more proximal. Due to time compression, the present counter actions are construed based on the inferences from the past premises when a similar situation was ongoing. Based on the inferred premises from the past and those from the present, the speaker, with a degree of certainty,

construes the future state of affairs that depend on the present activity, which ultimately helps him legitimize preventive actions. The figures that follow were adapted from Hart's models (2014a) and developed so as to suit the present findings.

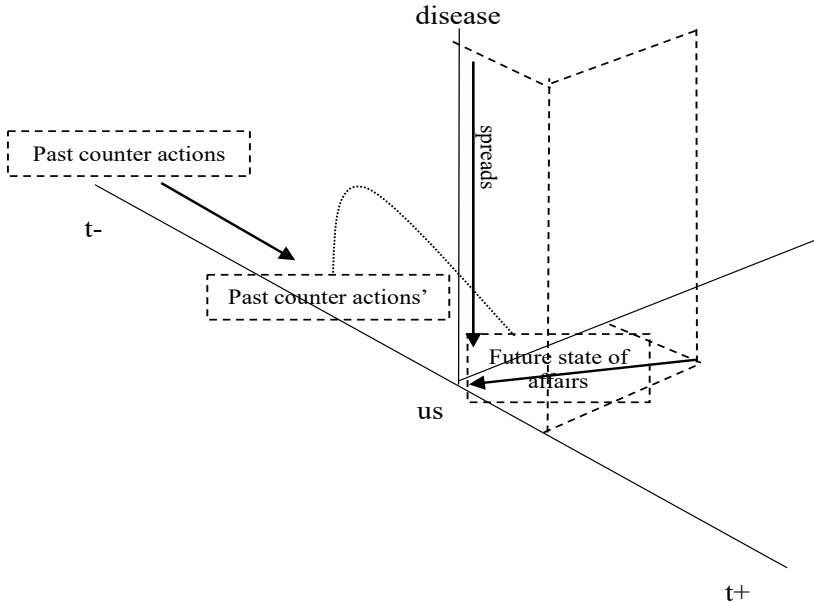

Figure 4. Past and future orientation in temporal proximization

4.3. Epistemic proximization

The construal of epistemic evaluation involves metaphorical extension of the space CENTRE-PERIPHERY schema, spatial viewpoint and spatial situatedness. The epistemic axis represents the irrealis-realis scale of values that a proximizing entity assumes until it becomes a part of a conceptualizer's epistemic ground that serves as the viewpoint and deictic centre. The passing of the epistemic judgement presupposes the existence of some

previously construed world in which the expressed proposition applies (Lyons 1977). Temporal representation of 'now' also involves evaluating the present state of affairs as factual with corresponding t0/e0 value, indicating the close connection of the epistemic and temporal proximization. Epistemic proximization frequently operates alongside future-oriented temporal strategy to yield legitimization effect. The epistemically remote world is construed as counterfactual and placed at the remote ends of t/e scales. As anticipated events of the future can never be truly known (Langacker 2009; Nuyts 2001; Coates 1983; Palmer 1986), they are construed as nonfactual (assuming medial position on the e-axis). High certainty implies low distance, thus such evaluation is positioned the closest to the deictic centre.

(9) [We PROTAGONIST] think EPISTEMIC that [this virus ANTAGONIST] is likely to be EPISTEMIC the one that [comes back ACTION] year on year TEMPORAL... and [communities PROTAGONIST] will become immune TEMPORAL-EPISTEMIC to it.

The use of mental state predicates (Nuyts 2001) may involve the underlying evidential basis of such epistemic stance taking. As speaker's evaluation depends on the available premises upon which the inference is drawn, the premises may be evidential in nature (Trbojević Milošević 2018: 134). Inferential evidentials (information obtained through reasoning) (Aikhenvald 2004; Papafragou et al. 2007) are inextricably related to epistemic judgement (Nuyts 2001), when the speaker expresses his and his team's (implicitly marked by the intersubjective 'we') epistemic qualification based on the information inferred from circumstantial evidence. Modal expression BE LIKELY TO positions the proximizing entity on the mid-point between possibility and certainty, and the modal *will* indicates a high degree of speaker's commitment, thus it is positioned closer to the deictic centre. Marked both for futurity and epistemicity, the modal auxiliary *will* illustrates the abovementioned temporal and epistemic conceptual relation.

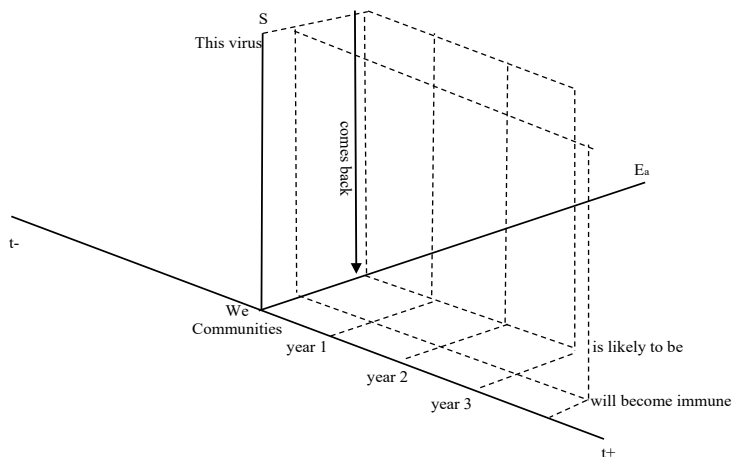

Figure 5. Epistemic proximization

(10) There's a possibility that EPISTEMIC [the assault ACTION] of [the virus ANTAGONIST] [on our nation PATIENT] next winter TEMPORAL will actually be even more difficult TEMPORAL-EPISTEMIC than the one [we PROTAGONIST] just TEMPORAL [went through COUNTER ACTION]³.

(11) [This virus ANTAGONIST] is going to keep EPISTEMIC [finding ACTION] [people PROTAGONIST]. It's going to keep EPISTEMIC [spreading through ACTION] [the population PROTAGONIST].

(12) Every day TEMPORAL I know EPISTEMIC that [this virus ANTAGONIST] [brings ACTION] [new sadness and mourning RESULT] [to households across the land RECIPIENT].

The use of inferential BE GOING TO (Frawley 2008: 115) in (9) implies high probability judgement based on inferential evidence. In its degree of likelihood, BE GOING TO marks higher qualificational

3 Counter action metaphorically conceptualized as movement through space, based on the EVENT STRUCTURE metaphor (Lakoff 1993).

judgement than *will*. The factual mental predicate *know* in (10) indicates the highest degree of certainty in the truth value of the proposition (Lyons 1977: 794) and it positions the evaluated state of affairs the closest to the deictic centre. Epistemic proximization strategy serves the purpose of maintaining credibility by setting up an intersubjective space in which the anticipated state of affairs, i.e. the point of contact between the Coronavirus and the deictic centre is established fact. Therefore, the forced construal involves the evocation of a shared spatial, temporal and epistemic viewpoint of the event within the DS and the evocation of a proximizing entity as getting closer to the deictic centre. In this way, speakers are able to neutralize the addressees' ability to filter out false information (Sperber et al. 2010), thereby attaining public support. Every instance of legitimization necessarily presupposes implicit acts of coercion (speech acts, setting the topic of conversation, making assumption about reality that addressees are obliged to accept, commands, laws, etc.) and fear appeals (Chilton 2004; Cap 2013). In the case of the Coronavirus interventionist discourse, fear appeals occur as a speaker's reaction to the material threat and its devastating impact ('tragedy', 'catastrophe', 'death', 'casualties', etc.) upon both the speaker and the addressees. In the midst of such need of 'urgent reaction', the speaker opts for the justification of the preventive measures against the external threat that could possibly grow if left unattended. The duality of 'us' and 'it', 'home' and 'threat', 'life' and 'death', 'peace' and 'war' is what ultimately leads to the immediate legitimization of counter actions already taken, or yet to be taken, by the ruling party.

5. Concluding remarks

The critical analysis of lexico-grammatical choices in the Anglo-American political discourse pertaining to the Coronavirus pandemic confirmed the pervasiveness of the proximization strategy for the purpose of threat representation. Utilization of the strategy in question is based on the basic construal operations – schematization, categorization, metaphor, point of view and deixis,

that allow the establishment of spatial, and its metaphorically extended temporal and epistemic viewpoints. Spatial viewpoint involves mental representation of 'home' and 'threat', and is triggered primarily by noun phrases that mark the entity inside and entities outside the deictic centre, noun phrases that realize metaphorical representation of the ODCs negative nature through the WAR metaphor, and the verbal exponents of motion, action and force of the threat in question. This representation is further supported by the temporal proximization exponents – primarily tense and aspect of VPs, temporal adverbials and PrepPs, as well as epistemicity markers – mental state predicates, modals/semi-modals, adverbials and modal adjectives. The invocation of the past state of affairs to construe the present threat is shown to be the case of past-to-present temporal orientation, which puts the threat closer to the temporal deictic centre. The use of mental state predicates has confirmed earlier analyses (Nuyts 2001; Aikhenvald 2004; Trbojević Milošević 2018) of their underlying (inferential) evidential basis. The analysis has shown the dynamic character of the forced construal by presenting the STE model of narrative proximization that illustrates the shift in salience of the three axes of discourse space. Threat representation calls for an immediate legitimization of the past/present/future actions, thus is frequently utilized in the Coronavirus interventionist discourse.

As the present paper was designed to be a small-scale study, the findings regarding threat representation should be further supported by future analyses pertaining to construal operations and their pragmatic effects in the political discourse whose aim does not necessarily involve the goal of legitimization, and whose topics would exceed the topic of the current pandemic. Furthermore, bigger corpora should be compiled to account for other phenomena – additional metaphors and other construal operations involved in threat representation. Finally, a cross-linguistic analysis could be carried out for the purpose of establishing a degree of typological similarities and differences in the utilization of the proximization strategy.

REFERENCES

- Aikhenvald 2004: A. Aikhenvald, *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Cap 2008: P. Cap, Towards the proximization model of the analysis of legitimization in political discourse. *Journal of Pragmatics*, 40, 17–41.
- Cap 2013: P. Cap, *Proximization: The pragmatics of symbolic distance crossing*. Amsterdam: John Benjamins.
- Coates 1983: J. Coates, *The semantics of the modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
- Chilton 2004: P. Chilton, *Analyzing political discourse: Theory and practice*. London/New York: Routledge.
- Chilton & Schäffner 2002: P. Chilton, C. Schäffner, *Politics as text and talk: Analytic approaches to political discourse*. Amsterdam: John Benjamins.
- Chung & Timberlake 1985: S. Chung, A. Timberlake, Tense, aspect and mood. In: T. Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description, vol. III: Grammatical categories and the lexicon*, Cambridge: Cambridge University Press, 202–258.
- Croft & Cruse 2004: W. Croft, D. A. Cruse, *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fillmore 1997[1971]: C. Fillmore, *Lectures on deixis*. Stanford: Center for the Study of Language and Information.
- Fleischman 1989: S. Fleischman, Temporal distance: A basic linguistic metaphor. *Studies in Language: International Journal sponsored by the Foundation "Foundations of Language"*, 13(1), 1–50.
- Frawley 2008: W. Frawley, *The expression of modality*. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Halliday 1985: M. A. K. Halliday, *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- Hart & Cap 2014: C. Hart, P. Cap, *Contemporary discourse studies*. London/New York: Bloomsbury Publishing.
- Hart 2014a: C. Hart, Construal operations in online press reports of political protests. In: P. Cap, C. Hart (eds.), *Contemporary critical discourse studies*, London/New York: Bloomsbury Publishing, 167–188.
- Hart 2014b: C. Hart, *Discourse, grammar and ideology: Functional and cognitive perspectives*. London/New York: Bloomsbury Academic.
- Lakoff 1993: G. Lakoff, Contemporary theory of metaphor. In: A. Ortony (ed.), *Metaphor and thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 202–251.

- Langacker 2007: R. Langacker, Cognitive grammar. In: D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 421–462.
- Langacker 2009: R. Langacker, *Investigations in cognitive grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker 1990: R. Langacker, *Concept, image, and symbol: The cognitive basis of grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker 1987: R. Langacker, *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Lyons 1977: J. Lyons, *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuyts 2001: J. Nuyts, *Epistemic modality, language and Conceptualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Palmer 1986: F. R. Palmer, *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Papafragou et al. 2007: A. Papafragou, P. Lee, Y. Choi, C. Han, Evidentiality in language and cognition. *Cognition*, 103(2), 253–299.
- Portner 2009: P. Portner, *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Sperber et al. 2010: D. Sperber, F. Clément, C. Heintz, O. Mascaro, H. Mercier, G. Origgi, D. Wilson, Epistemic vigilance. *Mind & Language*, 24(4), 359–393.
- Talmy 1996: L. Talmy, Fictive motion in language and “ception”. In: P. Bloom, M. Peterson, L. Nadel, M. F. Garrett (eds.), *Language and space*, Cambridge, MA: MIT Press, 211–276.
- Talmy 1988: L. Talmy, Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science*, 12, 49–100.
- Talmy 2000: L. Talmy, *Toward a cognitive semantics: Concept structuring systems*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Trbojević Milošević 2018: I. Trbojević Milošević, Corpus evidence for evidentials in English and Serbian political interviews. *Belgrade English Language and Literature Studies*, 10, 131–156.
- van Dijk 2009: T. van Dijk, Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In: R. Wodak, M. Meyer (eds.), *Methods for critical discourse analysis*, London: Sage, 62–86.
- Verhagen 2007: A. Verhagen, Construal and perspectivization. In: D. Geeraerts, H. Cuyckens (eds.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 48–81.
- Wodak 2009: R. Wodak, *The discourse of politics in action: Politics as usual*. London: Palgrave Macmillan.

Lena Ninković

PROSTORNA, TEMPORALNA I EPISTEMIČKA PROKSIMIZACIJA KAO DINAMIČKE STRATEGIJE IZOBRAŽENJA DOGAĐAJA

Rezime

Izobraženje događaja, entiteta ili odnosa zavisi od jezičkih formi koje aktiviraju različite pojmovne predstave. Izbor leksičko-gramatičke jedinice koja služi kao „podsticaj” za konceptualizaciju evocira niz pojmovnih operacija koje strukturiraju naše razumevanje sveta. Diskurzivne strategije koje takve operacije ostvaruju proizvode perlokucione efekte kod slušalaca putem simboličkog izobraženja događaja, što nužno podrazumeva deiktičku tačku gledišta, tj. ukotvljenu perspektivu iz koje „vidimo” događaj. Takvo pragmatičko pozicioniranje može podrazumevati i upotrebu strategije proksimizacije u kojoj govornik, radi postizanja javne podrške evocira pojam antagonističkog entiteta koji upada na konceptualizatorovu teritoriju prostornom, vremenskom ili epistemičkom ravni diskursnog prostora. Ovaj rad ispituje diskurzivno izobraženje korona virusa kao entiteta koji se približava deiktičkom centru u angloameričkom političkom diskursu sa ciljem rasvetljavanja pragmatičnih efekata i osnovnih operacija izobraženja kojima se postižu mentalne predstave spoljne opasnosti kod slušalaca. Podaci za istraživanje se sastoje od političkih izjava predstavnika vladajuće stranke u Velikoj Britaniji i SAD-u na službenim informativnim sastancima COVID 19. Istraživanje je pokazalo da se u oba korpusa javljaju leksički i gramatički oblici koji realizuju strategiju intersubjektivnog prostornog, vremenskog i epistemičkog pozicioniranja radi postizanja zajedničke tačke gledišta, na taj način legitimizujući politike i akcije sprovedene tokom pandemije.

Ključne reči: proksimizacija, politički diskurs, legitimizacija, kognitivna pragmatika, tačka gledišta.

Đorđe Dimitrijević*
Faculty of Philology
University of Belgrade
Ph.D. student

3713::811.134.2'243
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2020.40.1.2>
Оригинални научни рад

PRIORITY MODALITY IN POLITICAL WRITING – THE CASE OF THE EUROPEAN COMMISSION’S SERBIA 2019 REPORT

This study aims to analyse modal phrases in the European Commission’s Serbia 2019 report and to draw conclusions about modality in political writing in general. 560 phrases with modal meaning were identified in the report. The most frequent are modal verbs *need* and *should* and adverbs *still* and *yet*. The verb following the modal form is usually in passive. Almost all the modals belong to the category of priority modality, most commonly deontic. All priority modals analysed are directives, specifically obligatives. All priority modal verbs were used subjectively. The study concludes that political writing in general is of modal nature.

Keywords: political writing, modality, priority modality, obligatives, subjectivity.

1. Introduction

“In our time it is broadly true that political writing is bad writing.” This is a quote from George Orwell’s notorious essay *Language and Politics* (1946) that reflects how the general public feel about the language used in politics. Orwell (1946) also states that „Political language ... is designed to make lies sound truthful and murder respectable, and to give an appearance of solidity to pure wind.” It is the general opinion that politicians are deliberately vague in order to hide their true intentions. However, we must ask ourselves whether this claim is always accurate.

* djole.dim@hotmail.com

The main aim of a politician communicating with the public is to attract and retain voters. In order to do so, they must present their ideas clearly and persuasively. They cannot afford to be vague. The voters demand to know where politicians stand on certain issues, and politicians need to comply in order to get their attention. They get limited media space and they need to make the most of it.

Political discourse is in most cases conducted orally. The most prominent example are political speeches where a politician talks to their supporters in order to direct their energy to an action. Similar are panel discussions, where a group of likeminded politicians talk about an issue approaching it from multiple sides. On the other hand, there are debates, where multiple politicians of opposing views present their side of the argument and attempt to disprove the other side. Another example of oral political discourse are interviews, where a journalist asks a politician a series of questions and reports their answers. Interviews reach the public in written or video form, but are usually conducted orally.

When it comes to political writing, there are also several varieties. Firstly, there are political pamphlets in which a political party tries to persuade the readers to vote for them or to take their side with a certain issue. Also, political parties and individual politicians regularly publish statements to inform the public of their views on current events. There are also cases when a politician publishes a text in a newspaper, usually criticizing the actions of the government. One type of political writing that is becoming increasingly relevant are social media publications, which are similar to statements, but are done in a much more personalized way. Finally, there are various kinds of reports that politicians write to their respective institutions. Although these reports usually use formal language, they are mostly not meant only for the institution, but are made available to the general public, who are the actual target audience. One such a report will be the object of analysis of the present study.

Serbia is a candidate country for membership in the European Union. In order to become a Member State, Serbia needs to work on improvements in its institutions, practices, economy, and many

other areas to reach the standards of the European Union. The European Commission assists Serbia in its reforms, but it also assesses their progress. The work that Serbia needs to do has been broken down into 35 negotiating chapters, so that each can be addressed individually. So far, 16 chapters have been opened for negotiations and two have been provisionally closed (European Commission 2019: 3). Every March, the European Commission publishes a report in which they assess the progress of the reforms in the previous year. The reports not only list what improvements have been made, but also recommend what should be done in the following period. The publishing of the European Commission's report is a major event in Serbian political life, as it is viewed as an objective analysis of the government's work, and because it reflects the disposition of the leaders of the European Union towards the Serbian government.

Up to 2019 these reports were overall positive with recommendations for further work. However, the 2019 report is considerably different. It puts much more emphasis on the problems in Serbia rather than the successful reforms. One of its main points is the existence of weekly anti-government protests and the opposition's parliamentary boycott. It also highlights the need for the reform of the public administration and the judicial system. Additionally, it criticizes the lack of progress in the fight against corruption and organized crime. On the other hand, it mostly commends the economic reforms. Finally, it urges for more efforts for the normalization of relations with Kosovo* (European Commission 2019: 3–5).

2. Theoretical Background

Modal propositions are those whose truth value is not asserted by the speaker (Palmer 1986: 1–4). “Modality is concerned with the status of the proposition that describes the event” (Palmer 1986: 1). Palmer contrasts propositional and event modality (Palmer 1986: 7–8). He states that “epistemic modality and evidential modality are concerned with the speaker's attitude to the truth-

value or factual status of the proposition (Propositional modality)”, whereas “deontic and dynamic modality refer to events that are not actualized, events that have not taken place but are merely potential (Event modality)” (Palmer 1986: 8). Propositional modality is further divided into epistemic and evidential: “The essential difference between these two types is ... that with epistemic modality speakers express their judgments about the factual status of the proposition, whereas with evidential modality they indicate the evidence they have for its factual status” (Palmer 1986: 8). On the other hand, event modality is divided into deontic and dynamic: “deontic modality relates to obligation or permission, emanating from an external source, whereas dynamic modality relates to ability or willingness, which comes from the individual concerned” (Palmer 1986: 9–10).

With regard to meaning, Palmer (1986) divides deontic modal forms into directives (obligatives and permissives) and commissives. Directives are the modal forms the speaker uses to direct the addressee’s actions. Obligatives are directives where the speaker gives a command to the addressee. Permissives are directives where the speaker gives his permission for an action that the addressee is able to take. Finally, commissives are speech acts in which the speaker personally guarantees that a certain action will take place. “Here the speaker commits himself to ensuring the event takes place” (Palmer 1986: 73).

Verstraete (2001) summarizes different authors’ theories on modal subjectivity and objectivity. He defines subjective uses of deontic modals as those that “clearly serve to encode the speaker’s commitment to the necessity/permissibility of an action” (2001: 1525) and objective uses as those that “merely predicates the existence of some necessity without actually committing the speaker to it” (Verstraete 2001: 1525). He also proposes three tests to determine whether a modal verb is used subjectively or objectively: conditionality, interrogation, and tense shift.

Conditionality is used as a test by using the sentence containing a modal verb as the protasis of a conditional sentence. In this context subjective modals get an echoic interpretation, whereas

objective modals' meaning does not change. "[T]he performative modal in a conditional protasis is no longer per-formative in the sense of expressing a position of the current speaker, but comes to function as a propositionalized resumption of a context where the modal did have a performative function, usually expressing another speaker's position" (Verstraete 2001: 1520).

When subjective modals are placed into an interrogative sentence, the interlocutors' roles become reversed. The addressee becomes the person holding authority. This does not occur with objective modals. "[S]ubjective modals are oriented towards the interlocutor under the influence of interrogation, whereas objective modals remain unaffected" (Verstraete 2001: 1521).

In Portner (2009), modality is divided into three distinct categories: epistemic, priority and dynamic. "Epistemic modals are those pertaining to the speaker's knowledge" (Portner 2009: 135). Those are the modals connected to speculation and deduction. "Priority modals have to do with reasons for preferring one situation over another " (Portner 2009: 184). They are the ones the speaker uses to direct someone's behaviour. "The idea behind the term 'priority' is that such things as rules, desires, and goals all serve to identify some possibility as better than, or as having higher priority than, others" (Portner 2009: 135). Portner subdivides priority modals to deontic, bouletic and teleological. It is precisely because of this sub-division that Portner's model is the one used in the present study. Since priority modals are the largest group in the report, it would be beneficial for the study to further group them. Finally, dynamic modals are the ones "which have to do with the ways in which circumstances affect the actions available to a volitional individual" or "produce existential or universal quantification over individuals" (Portner 2009: 135). They are subdivided into volitional and qualificational modals.

Portner (2009) divides priority modals into deontic, bouletic and teleological. "[D]eontic modality has to do with obligations, right and wrong, and other such normative notions" (Portner 2009: 185). This includes giving commands and permission. "Bouletic modals have to do with someone's desires" (Portner 2009: 185). "[T]

eleological (or goal-oriented) ones [have to do] with somebody's goals" (Portner 2009: 185). These include telling someone what they ought to do in order to achieve their goals.

There are numerous studies dealing with modality in political discourse, such as Boicu (2007). In this paper, the researcher analyses the use of both epistemic and deontic modal verbs in the speeches of Ashley Mote, a British nationalist politician. By combining literature on modality and pragmatics, the paper comes to the conclusion that the speaker uses modal verbs to enhance the illocutionary force of Face Threatening Acts (FTA). In some cases, modals aggravate FTAs using *must* or *can't*, but in most cases modal verbs are used to mitigate the force of FTA, the most common being *should* and *need to* (Boicu 2007).

Another such paper is Milkovich and Sitarica (2017). Here the researchers analyse epistemic modality in speeches by the former UK Prime Minister Tony Blair and the former US President George W. Bush and their associates on the Iraq War and Iran sanctions. The study concludes that the politicians' use epistemic modals represents a face-saving strategy, by distancing them from their claims. The verbs most commonly used as hedging devices are *may*, *might*, *can* and *could* (Milkovich and Sitarica 2017).

Most studies examining modality in political discourse focus on speeches. What makes the present study different is that its subject is written language.

3. Aim and methodology

The aim of the present study is to identify and analyse modal forms used in the European Commission's Serbia 2019 Report (Report 2019 in the remainder of the text), to categorize them according to type of modality and meaning, and to investigate whether they are used subjectively or objectively, in order to provide a description of modality in political writing in general. All examples of sentences containing modal forms are extracted from the report and analysed in terms of which part of speech they are, whether they are connected to an active or a passive verb, type of modality,

meaning, and subjectivity. The study uses both quantitative results and qualitative descriptions in order to produce the best possible account of modality in political writing.

Apart from modal verbs, the study takes into account all forms with modal meaning, including verbs, nouns, adverbs and adjectives. Focus only on modal verbs would severely limit the study and would not identify all modal forms used in political writing, which is one of the aims of the study. Instead, the focus of this exploration shall be modal phrases: all phrases that signal that the proposition is placed into the domain of *irealis*. The use of passive is typical in political language and is very often significant. The study hypothesizes various different parts of speech used as modal forms with frequent use of passive.

Even though modality is traditionally divided into epistemic, deontic, and dynamic, this study opts for the division to epistemic, priority, and dynamic, as outlined in Portner (2009). The reason for this is that the initial hypothesis that the largest number of modals in the report would fall into the priority category, and that the subdivision between deontic, bouletic, and teleological modals within the category of priority modals would benefit the study. Further analysis only includes priority modals as the most relevant.

The analysis of modal meaning is conducted according to Palmer's (1986) terms of directives (obligatives and permissives) and commissives. The purpose of this analysis is to see what modal forms are used in these kinds of documents. The hypothesis of this study is that obligatives are the most common in political writing.

Finally, the modal forms are analysed for subjectivity and objectivity, as described in Verstraete (2001). This entails testing the modal forms by interrogation, conditional, and change of tense. The study hypothesizes a mix of subjective and objective modality.

Finally, the findings of this study will be put into the wider context in order to extrapolate a description of modality in political writing in general.

4. Findings

4.1. Identified modal phrases

4.1.1 Modal verbs

Upon examining the entire report, 560 sentences containing phrases with modal meaning were identified. They were then grouped by the part of speech.

Predictably, the most numerous group are sentences with modal verbs. By far, the most frequent modal verb in the report is *need to*. Here is one example²:

(1) Serbia needs to fully address all recommendations on the elections, identified by international observers, as a matter of priority. (4)

These sentences mostly take the form *Serbia needs to...* or *Institution X needs to...*. However, more often than not, the verb following *need to* is in passive, for example:

(2) Consistent and efficient implementation of legislation and policies needs to be ensured. (24)

The prolific use of passive could simply be there to avoid repetition of *Serbia needs to*, but it could also represent a face-saving act, where what needs to be done is pointed out without pointing fingers at who is responsible for doing it. In total, there are 216 sentences that contain *need to*, 92 of which are used with an active verb, and 124 with a passive verb.

Another modal verb very common in the report is *should*, such as in:

(3) In the context of being granted the seat of the Transport Community Treaty Secretariat, Serbia should now provide further support to ensure the conditions are in place for it to take up operations swiftly. (53)

2 All examples are from the European Commission's (2019) *Serbia 2019 Report*, followed by their page number given in brackets.

In the context of this report, the verbs *need to* and *should* are used synonymously, in order to give recommendations. At the beginning of every chapter of the report, there is a recurring pattern that starts with *Serbia should in particular...* For example:

(4) In the coming year, Serbia should in particular:

-start recruiting senior civil servants effectively through a merit-based procedure and reduce the excessive number of acting positions;

-issue practical guidance to line institutions on strategic planning, monitoring and reporting and ensure a strong quality control role for the Public Policy Secretariat to allow for the effective implementation of the new Law on the planning system;

-develop a single mechanism for prioritising all investments regardless of the source of financing and ensure integration of capital investment planning and project appraisal in the budget process. (10)

Unlike *need to*, *should* is more often used with an active verb, but there are a lot of examples where *should* is followed by a verb in passive, such as:

(5) These reforms should be undertaken in an inclusive and transparent manner, and as a matter of priority ahead of the next elections. (7)

It is possible that the verb *should* is perceived as having less illocutionary force than *need to*, and therefore is less face threatening, so it does not require passive to mask the subject of the sentence. Throughout the report, *should* is used 122 times, 74 times with an active verb and 48 times with a passive verb.

There are surprisingly few instances of the verbs *must* and *have to*. *Must* was used only 8 times, 5 times with an active, and 3 times with a passive verb. Here is one example:

(6) The energy agreement between Serbia and Kosovo must be implemented without further delay in order to avoid this long standing dispute from having further consequences for energy

stability and security in Serbia, Kosovo and countries across Europe. (55)

An interesting fact is that *must* is almost exclusively used in the context of relations with Kosovo and the obligations of EU Member States. It is probable that *must* is perceived as extremely face threatening, and is, thus, avoided, except when the writer wants to particularly stress the obligation. The sentences about Member States are the exception, because the object of the report, Serbia, is not one of them.

Similarly, *have to* is used only 4 times in the report, and only once with a passive verb, for example:

(7) Confiscation of criminal assets still has to become a strategic priority in the fight against organised crime, terrorism and high-level corruption in Serbia. (34)

The only other modal verbs used in the report are *can* and *could*. *Can* is used 6 times, always with the following verb in active, one of which is:

(8) Statements by high-ranking state officials on the daily and investigative work of journalists are preventing the creation of an environment where freedom of expression can be exercised without hindrance. (27)

Could is used just 4 times, 3 times with an active, and once with a passive verb, for example:

(9) The clause stipulated that the gas supplied under the agreement was intended for use in the Serbian market only, thereby restricting the territory to which the Serbian buyer could sell the gas. (73)

4.1.2 Other verbs and verb phrases

The most common non-modal verb used in the report with a modal meaning is *remain*. This verb is used to direct attention to an issue that had been mentioned in previous reports and has not been resolved yet, such as in:

(10) However, concerns related to the effective implementation of functional unbundling related to independent decision-making remain. (74)

One specific sentence with this verb that is repeated several times in the report is:

(11) Last year's recommendations were not implemented and remain valid. (75)

In total the verb *remain* was used 36 times in the report, only 4 times with the following verb in passive.

Another frequent verb in the report is *require*. It is used 7 times, always followed by an active verb. For example:

(12) Continuous training activities, which also require coordination efforts in order to avoid overlapping, are still highly dependent on different donors. (17)

Other verb phrases with modal meaning included in the report are: *leads to uncertainty*, *provides a good opportunity to*, *would benefit from*, *continue to be* and *is not contributing to*.

Finally, there are two instances of the verb *seem*, and one of the verb *appear*. Here is an example:

(13) Granting of State aid seems to favour market incumbents and large investors. (46)

4.1.3 Adverbs

Throughout the report adverbs are often used to give the sentence a modal meaning. The most common adverb used in this sense is *still*. Similarly to the verb *remain*, it points to an issue that had been mentioned in previous reports and hasn't been resolved yet, such as in:

(14) A national strategy and action plan to contribute to an enabling environment for civil society have still not been adopted. (8)

This sentence is modal because it represents a directive for adopting a national strategy and action plan. *Still* is used 70 times in the report, only 6 times with a passive verb. Also, *still* is often used in the combination with *need to*, like in (15):

(15) Law enforcement and judicial authorities still need to establish a credible track record of operationally independent prosecutions and of finalised high-level corruption cases. (20)

Another frequent adverb used in a similar way is *yet*. For example:

(16) Serbia has yet to establish a convincing track record of effective investigations, prosecutions and final convictions in organised crime cases, including financial investigations leading to a track record of freezing and confiscating criminal assets. (32)

The main difference between these two adverbs is that *yet* is much more often followed by a passive verb, such as in:

(17) A coordinated monitoring and reporting system of the public administration reform strategy and public financial management reform programme is yet to be established. (4)

There is a recurring pattern in a report with sentences in the form of *The X Law has yet to be adopted*, for example:

(18) A law for the prevention of ill-treatment and abuse in social institutions has yet to be adopted. (25)

Yet is used 65 times in total, 16 times with an active and 49 times with a passive verb.

Other adverbs used with a modal meaning in the report are *only*, *not sufficiently* and *potentially*.

4.1.4 Adjectives and participles

There are a lot of different adjectives and participles used with a modal meaning in the report. The most frequent of them is *needed*, used 39 times, one of which is:

(19) Further efforts are needed to promote EU values in Serbian public debate and in education, including readiness for reconciliation. (9)

These sentences often take the form *Further efforts are needed to...* or *Changes in X are needed to...* This adjective is often combined with the adverb *still* such as in:

(20) Constitutional changes are still needed in some areas to address issues relevant to the accession negotiations. (9)

Another adjective that is repeated throughout the report is *pending*. For example:

(21) Further improvement of internal capacity and organisation of the Judicial Academy is pending. (17)

Just like *needed*, it is often combined with *still*, such as in:

(22) The adoption of a strategic framework on disability is still pending. (29)

In total, *pending* is used 12 times in the report.

One more adjective with modal meaning that is repeated multiple times, 5 in total, is *crucial*, such as in:

(23) In the current polarised environment, it is crucial that cross-party debate and meaningful participation in the parliament are restored as a matter of priority. (8)

There are several other adjectives and participles used with a modal meaning, but they are only used once or twice throughout the report. They include: *urgent, important, encouraged, responsible, insufficient, critical, required, recommended, necessary, instrumental*. It is interesting to note that all these adjectives and participles are almost exclusively used with an active verb.

4.1.5 Nouns and noun phrases

There are some cases in the report where nouns and noun phrases are the ones who carry modal meaning. The most common of these nouns in the report is *need*. It is found in constructions

There is a need to/for... such as in:

(24) As regards the political criteria, there is an urgent need to create more space for genuine cross-party debate, in order to forge a broad pro-European consensus which is vital for the country's progress on its EU path. (4)

This construction is used 9 times in the report. Other occurring nouns and noun phrases with modal meaning are *lack*, *key* and *an issue to be followed*.

2.1.6 Conjunctions and conditionals

There are two cases where conjunctions, *instead of* and *due to*, carry modal meaning:

(25) In addition, the available fiscal space has been used mostly for current spending and non-productive capital expenditure, instead of for more growth-friendly spending on infrastructure and basic public services. (51)

(26) Capacity of the judiciary to handle IPR cases is still low, due to the low level of specialisation of judges in this field. (62)

There are also 2 conditional sentences in the report.

4.1.7 Modification

There are several phrases used to modify modal expression in order to increase their force. The most common one is *as a matter of priority/urgency*, such as in:

(27) Serbia needs to address, as a matter of priority, issues of non-compliance with the SAA, regarding in particular state aid control, fiscal discrimination on imported spirits, and restriction to competition in the card-based payment system. (6)

Another one used consistently throughout the report to give just a little more strength to the modal is *in particular*. For example:

(28) In the coming year, Serbia should, in particular:
 →take further steps to boost the administrative capacity of the coordination group and the various institutions involved in the own resources system;
 →develop the organisational and procedural links between these institutions;
 →step up preparations to meet the specific administrative conditions for own resources, as laid down in the own resources regulations. (95–96)

Table 1. Number of identified modal phrases with active/passive

	With an active verb	With a passive verb	In total
need to	92	124	216
should	74	48	122
must	5	3	8
have to	3	1	4
can	6	0	6
could	1	1	2
modal verbs total	181	177	361
remain	29	4	33
require	7	0	7
would benefit from	2	0	2
leads to uncertainty	1	0	1
provides a good opportunity to	1	0	1
continue	0	2	2
not contributing	1	0	1
seem	1	1	2
appear	1	0	1
other verbs total	43	7	50
still	64	6	70
yet	16	49	65
only	4	0	4
not sufficiently	2	0	2

	With an active verb	With a passive verb	In total
potentially	1	0	1
adverbs total	87	55	142
needed	39	0	39
pending	12	0	12
crucial	5	0	5
urgent	2	0	2
important	1	1	2
encouraged	1	0	1
responsible	1	0	1
insufficient	2	0	2
critical	1	0	1
required	2	0	2
recommended	1	0	1
necessary	2	0	2
instrumental	1	0	1
adjectives and participles total	69	1	70
need	9	0	9
lack	2	0	2
key	1	0	1
an issue to be followed	1	0	1
nouns total	13	0	13
instead of	1	0	1
due to	1	0	1
conjunctions total	2	0	2
conditionals	2	0	2
In total	397	240	637

Note: Since there are sentences with multiple modal phrases in them, the total number of modal forms is greater than the total number of analysed sentences.

4.2. Types of modality

4.2.1 Epistemic modality

There are surprisingly few epistemic modal phrases in the report. This is probably due to the purpose of the report, which is to provide an accurate description of the situation in Serbia, which leaves no room for speculation. In fact, all the speculation in the report is connected to the future. There are no modal phrases connected to deduction in the report.

The epistemic modals in the report are modal verbs *should* and *could* and the adverb *potentially*. For example:

(29) This should help prioritise investigations and prosecutions.
(18)

Evidentials are even fewer in number, probably for the same reason. The only evidential verbs used in the report are *seem* and *appear*, such as in:

(30) Intergovernmental agreements concluded with third countries and their implementation do not seem to be systematically in line with the principles of equal treatment, non-discrimination, transparency and competition and neither fully consistent with the relevant EU acquis and national legislation. (61)

4.2.2 Dynamic modality

Dynamic modals are very few in number in the report as well. There are absolutely no qualificational modals, whereas modal verbs *can* and *could* are the only ones used for volitional modality. One example is:

(31) Appeals against its decisions can be submitted to the Asylum Commission and subsequently to the Administrative Court of Appeal as a final instance. (40)

4.2.3 Priority modality

The vast majority of modal phrases in the report fall under the priority modal category. This is due to the purpose of the report not only to describe the current situation, but also to give recommendations in order to improve the situation. All recommendations are by nature modal and would be categorised as priority modals.

Since in political discourse people usually talk about the good of the country, and not personal desires, bouletic modals are rare. It is, therefore, unsurprising, that there is not a single bouletic expression in the report.

Deontic and teleological modals are hard to differentiate, as there is no clear cut difference between them. “The fact that there is no clear answer to this question means that we should not think of the categories as mutually exclusive or as exhausting the range of meanings” (Portner 2009: 185). In this report, there are some modal expressions that are purely deontic, some that are purely teleological, but most of them can be described in either way. For example:

(32) Serbia needs to step up measures to protect the rights of persons facing discrimination, including LGBTI persons, persons with disabilities, persons with HIV/AIDS and other vulnerable individuals. (5)

Why does Serbia need to step up these measures? Is it the goal of the Serbian government to protect the rights of persons facing discrimination, or is it something the European Union demands of it? Or maybe both? This question cannot be answered simply by reading this report, it would be necessary to conduct a critical analysis of the government’s actions regarding this area to precisely define this sentence as either deontic or teleological. Also, since fulfilling all the recommendations would grant Serbia membership in the European Union, all of them could be regarded as teleological, and membership as their goal. On the other hand, depending on the researcher’s political views, they could all be regarded as demands of the European Union, in which case they would be deontic. In order

to avoid ideological speculations, for the purposes of the present study, a simpler criterion has been established. Recommendations that include a specific reason why they are beneficial to Serbia are termed teleological, such as:

(33) Further to the adoption of the constitutional amendments, the system for the appointment and evaluation of judges and prosecutors needs to be revised to allow for fully merit-based judicial recruitments and careers. (4)

In this sentence, the specific goal is enabling fully merit-based judicial recruitments and careers. Other recommendations, which do not state a specific reason, such as (32), are termed deontic.

4.2.3.1 Deontic modality

Examples of deontic modality in the report by far outnumber examples of teleological modality. Sentences in the report containing modal verbs *need to*, *should* and *must* are in most cases deontic, whereas those with *have to* are always deontic. Here are some examples:

(34) A new media strategy was drafted in a transparent and inclusive manner; it needs to be adopted and implemented. (26)

(35) Serbia furthermore should refrain from further diverging from the EU visa policy. (6)

When it comes to other verbs and verb phrases, *remain* and *require* are also mostly used as deontic, such as in:

(36) However, the Commission's recommendations made over the last few years have not been fully addressed, especially regarding de-politicisation and professionalization of public service, and therefore remain valid. (10)

Continue can be both deontic or teleological, whereas *provides a good opportunity to* is only used as deontic in the report.

Adverbs are almost always used as deontic. For example:

(37) According to the Ombudsman, the percentage of his recommendations followed up by the authorities remains

high (2017: 90.6%; 2018: 93.2%), although certain recommendations related to “public interest” have still not been addressed. (23)

(38) The policy areas of environment and climate change have yet to receive adequate attention. (6)

There are a number of adjectives and participles that are used as deontic, and there are a number of them used as teleological. *Needed* is mostly used in a deontic way, such as in:

(39) Further efforts are needed to ensure systematic cooperation between the government and civil society. (9)

Pending is exclusively used as deontic. Here is one example:

(40) Full harmonisation of the law on information security with the Directive on network and information systems is pending. (66)

Crucial is almost never used as deontic. Other adjectives and participles used in a deontic way are *important, encouraged, responsible, insufficient, critical, required, recommended* and *necessary*.

Nouns have an almost equal number of deontic and teleological uses in the report. This is particularly true for the noun *need*. Here is one example of it being used as deontic:

(41) There is an urgent need to create space for genuine cross-party debate and conditions for meaningful participation by the opposition in the parliament. (5)

Other nouns and noun phrases used as deontic are *lack*, and *an issue to be followed*.

The conjunction *instead of* is used as deontic, as in (25).

4.2.3.2 Teleological modality

As stated above, there are far less examples of teleological modality than those of deontic modality in the report. Even though modal verbs were mostly used as deontic, most teleological sentences contained modal verbs *need to* and *should* with only a few examples of *must*. For example:

(42) Independent regulatory bodies need to be empowered to exercise their monitoring and oversight role proactively and effectively. (7)

(43) The meeting of the parliamentary collegium in April should be followed up on with a view to improving law-making procedures. (8)

When it comes to other verbs, *remain* and *require* are almost never teleological, but the phrase *would benefit from* is teleological in nature, such as in:

(44) Extended confiscation is not implemented and judges and prosecutors would benefit from more training on the concept of confiscation in general and on extended confiscation in particular. (19)

As for adverbs, there is only one teleological example with *yet* and only a few of those with *still*, one of which is:

(45) The Law on public prosecution was still not amended to allow for the same transfer to the SPC. (15)

There are a few different adjectives and participles that can be used as teleological. Although mostly used as deontic, there are a few teleological examples of *needed*, for example:

(46) A more systematic approach towards the professional improvement and long-term training plans for judicial and prosecutorial staff as well as the councils' own staff are needed for the better overall operation of the judicial system. (15)

On the other hand, *crucial* is more often than not used as teleological, such as in:

(47) Such an agreement is urgent and crucial so that Serbia and Kosovo can advance on their respective European paths. (34)

Other adjectives and participles used in a teleological way are *urgent*, *important*, *insufficient*, *necessary* and *instrumental*.

As stated above, noun phrases are almost equally used as deontic and as teleological. There are teleological examples with *need* and *key*, one of which is:

(48) This includes the need for a comprehensive and inclusive review of the legal framework on elections, in order to regulate all essential aspects and address gaps and loopholes. (7)

The conjunction *due to* is used in a teleological way, as in (26).

Table 2. Types of modality

	epistemic	deontic	teleological	dynamic
need to	0	192	25	0
should	5	108	9	0
must	0	6	2	0
have to	0	4	0	0
can	0	0	0	6
could	2	0	0	1
modal verbs total	7	310	36	7
remain	0	26	3	0
require	0	6	1	0
would benefit from	0	0	2	0
leads to uncertainty	0	0	1	0
provides a good opportunity to	0	1	0	0
continue	0	1	1	0
not contributing	0	0	1	0
seem	2	0	0	0
appear	1	0	0	0
other verbs total	3	34	9	0
still	0	65	5	0
yet	0	64	1	0
only	0	4	0	0
not sufficiently	0	2	0	0
potentially	1	0	0	0
adverbs total	1	135	6	0
needed	0	32	7	0
pending	0	12	0	0
crucial	0	1	4	0

PRIORITY MODALITY IN POLITICAL WRITING...

	epistemic	deontic	teleological	dynamic
urgent	0	0	2	0
important	0	1	1	0
encouraged	0	1	0	0
responsible	0	1	0	0
insufficient	0	1	1	0
critical	0	1	0	0
required	0	2	0	0
recommended	0	1	0	0
necessary	0	1	1	0
instrumental	0	0	1	0
adjectives and participles total	0	54	17	0
need	0	5	4	0
lack	0	2	0	0
key	0	0	1	0
an issue to be followed	0	1	0	0
nouns total	0	8	5	0
instead of	0	1	0	0
due to	0	0	1	0
conjunctions total	0	1	1	0
In total	11	542	74	7

4.3 Meaning of priority modals

All priority modal forms in the report are directives, obligatives to be precise, which should be evident from all the examples given above. As stated before, the purpose of the report is, among other things, to give recommendations to the Serbian government. All recommendations are essentially obligatives. The writer of the report does not possess the authority to give permissions to Serbia, nor can they guarantee that Serbia shall fulfil any of the recommendations given. Hence, there are no permissives or commissives in the report.

4.4 Subjective and objective priority modality

The three tests proposed by Verstraete (2001) to determine the subjectivity or objectivity of a modal verb are conditionality, interrogation, and tense shift. However, tense shift is ambiguous for deontic (priority) modals, so it will not be used in the present study.

Modal verbs are deemed to have been used subjectively if they get an echoic interpretation when placed in the protasis of a conditional sentence (Verstraete 2001: 1520). For example, if (1) is put into a conditional sentence, the following is produced:

(1b) If Serbia needs to fully address all recommendations on the elections, identified by international observers, as a matter of priority...

The implication of this sentence is that it is not the opinion of the speaker that Serbia needs to address the recommendations, but someone else's. The same result is produced with a sentence containing the modal verb *should*, take (3) for example:

(3b) If Serbia should now provide further support to ensure the conditions are in place for it to take up operations swiftly...

If the sentence is transformed into an interrogative, the interlocutors' roles appear to be reversed. If (1) and (3) are used as examples again:

(1c) Does Serbia need to fully address all recommendations on the elections, identified by international observers, as a matter of priority?

The addressee becomes the deontic source. Similarly, with *should* and example (3):

(3c) Should Serbia now provide further support to ensure the conditions are in place for it to take up operations swiftly?

Since both modal verbs get an echoic interpretation in conditional sentences and change the interlocutors' roles under interrogation in other examples from the report as well, it can be safe to assume that they are used subjectively. Unfortunately,

these tests are only valid for modal verbs and cannot be applied to sentences where the other parts of speech carry modal meaning.

5. Conclusion

In summary, the most common modal forms in this report are modal verbs *need to* and *should*. They are very commonly followed by a passive verb in order to hide the subject of the sentence and, thus, limit the face threatening act. In fact, face saving is quite common in political language and is often mistaken by laymen as being deliberately vague. Other frequent modal forms in the report include adverbs *still* and *yet*, verbs *remain* and *require* and various adjectives, participles, and nouns. This shows that politicians often use different forms to avoid repetitions, but also that their recommendations are not always as direct and explicit as those with modal verbs. There are very few epistemic and dynamic modals, because of the purpose of the report, which is to give recommendations, which is done by using priority modals. Deontic modals far outnumber teleological ones, without any bouletic modals, as few reasons are given why following the recommendations will benefit Serbia. All priority modals in the report are directives, specifically obligatives, as they are used by the writer to tell the Serbian government what they ought to do. Additionally, all priority modal verbs are found to be subjective, as the tests of conditionality and interrogation show speaker involvement.

When the report is examined as a whole, with its purpose of giving recommendation, it is evident that the entire text is modal by nature. In fact, political writing is in most cases modal. Politicians rarely write about the world as it is, they write about what should be done. Even in oral speeches, politicians talk about what their country ought to be.

This report attempts to present facts and recommendations objectively. However, in political writing this is often not the case. It would be beneficial for the description of political writing to conduct a similar study on a piece of writing that is not using an objective

approach, for example a text where the opposition criticises the government. There would probably be far less concern for face saving.

Another limitation of this study is that it is tied to the concept of European integrations. In order to provide a full description of modality in political writing, further research is needed on texts from all around the world in different contexts. Hopefully, this study could provide a basis for similar research in those contexts. Describing political language would allow us to learn and teach it, allowing more people access to the political arena, which would strengthen the principles of democracy.

BIBLIOGRAPHY

- Boicu 2007: R. Boicu, Modal verbs and politeness strategies in political discourse. *Munich Personal RePEc Archive*. Online, [https://mpra.ub.uni-muenchen.de/45913/1/MPRA_paper_45913.pdf]
- European Commission 2019: European Commission, *Serbia 2019 Report*. Online, [<https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-serbia-report.pdf>]
- Milkovich & Sitarica 2017: M. Milkovich & A. Sitarica, Epistemic modality in political discourse. *Research Result. Social Studies and Humanities*, 3(1), 75–79.
- Orwell 1946: G. Orwell, *Politics and the English language*. London: Horizon.
- Palmer 1986: F. R. Palmer, *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portner 2009: P. Portner, *Modality*. New York: Oxford University Press.
- Verstraete 2001: J. C. Verstraete, Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system. *Journal of Pragmatics*, 33(10), 1505–1528.

Ђорђе Димитријевић

**МОДАЛНОСТ ПРИОРИТЕТА У ПОЛИТИЧКОМ ПИСАЊУ –
СЛУЧАЈ ИЗВЕШТАЈА ЕВРОПСКЕ КОМИСИЈЕ О СРБИЈИ
ЗА 2019. ГОДИНУ**

Резиме

Циљ овог рада је да идентификује и анализира модалне фразе које су искоришћене у Извештају Европске комисије о Србији за 2019. годину и да те податке искористи да донесе закључке о модалности у политичком писању уопште. По прегледању извештаја, уочено је 560 фраза са модалним значењем. Најчешћи модални облици у извештају су модални глаголи *need* и *should* и прилози *still* и *yet*, али је у извештају употребљен и широк асортиман других глагола, придева, партиципа и именица са модалним значењем. Глагол који прати модални облик је често у пасиву, што потенцијално указује на говорне чинове заштите саговорниковог образа. Скоро сви модали у извештају спадају у категорију модалности приоритета, где је деонтичка модалност далеко чешћа од телеолошке, а булетичка модалност је у потпуности одсутна. Сви модали приоритета у извештају су директиви, прецизније облигативи. Коначно, применом тестова кондиционалности и интерогације, утврђено је да су сви модални глаголи приоритета у извештају субјективни. Закључак овог рада је да је овај текст, као и већина политичког писања, у суштини модалне природе.

Кључне речи: политичко писање, модалност, модалност приоритета, облигативи, субјективност.

MIZOGINIJA I SEKSIZAM U REKLAMAMA NA SRPSKIM TELEVIZIJAMA

Tema rada je prisustvo mizoginije i seksizma u televizijskim reklamama koje obiluju rodnim stereotipima. Analizirani korpus čine reklame emitovane u Srbiji na televizijama sa nacionalnom frekvencijom u periodu od jeseni 2018. do leta 2020. godine, uz nekoliko starijih reklama koje su poslužile kao ilustrativni primeri. Sa feminističkog stanovišta će se ispitati kojim se lingvističkim i persuazivnim sredstvima postiže izvestan stepen rodne diskriminacije u reklamnim spotovima. Cilj rada je da se kroz kvalitativnu analizu korpusa reklama pruži dokaz o zastupljenosti mizoginih i seksističkih diskursa i vizuelnih efekata u reklamnim spotovima, čak i kada se kroz reklame prividno propagira emancipatorski stav prema ženskom pitanju. Osim seksizma i stereotipije, takođe posmatramo diskriminaciju prema godištu i socijalnom statusu. Ispituje se kako jezik reklama odražava društveni poredak i oslikava stereotipne društvene odnose i da li, čak i kada formalno tvrdi suprotno, učvršćuje ustaljene rodne uloge. Rezultati analize ukazuju da reklame imaju jak psihološko-sociološki efekat i da oblikuju poželjne modele ponašanja i ideologije.

Ključne reči: mizoginija, seksizam, televizijske reklame, feminizam, rodni stereotipi, rodne uloge.

1. Uvod

Masovni mediji, uključujući i reklame, predstavljaju ogledalo društvene stvarnosti, ali su i njeni primarni projektanti (Višnjić i Miroslavljević 2008: 248). Od svog nastanka polovinom XX veka

* anahuber9295@gmail.com

pa do danas, televizijska reklama je kompleksan oblik propagande i kulturni fenomen. U početku su se proizvođači zadovoljavali jednostavnim parolama ili pukim ponavljanjem zaštićenih naziva proizvoda (Beri i saradnici 1968: 286), ali tržište danas traži više inventivnosti.

Televizijska reklama danas se definiše kao „kratka forma medijskog zagovaranja, čiji je cilj promocija određenog proizvoda“ (Valić Nedeljković 2008: 151). U većini slučajeva, reklame imaju sličnu strukturu. Pored slika, ilustracija i muzike kao vizuelno-auditivne komponente, jezički elementi reklame su: natpis, „telo“ reklame (engl. *body copy*, odnosno suština reklamne poruke), slogan, ime proizvoda i važni detalji o proizvodu (Piler 2003: 172). Unutar ove strukture moguće su varijacije.

Fokus ovog rada jesu televizijske reklame u kojima je izražen aspekt mizoginije ili seksizma. Analiziraju se sa stanovišta feminizma, kritičke sociolingvistike i feminističke lingvistike¹. Korpus za analizu čine reklame koje su se emitovale na srpskim televizijama sa nacionalnom frekvencijom između jeseni 2018. godine i leta 2020. godine, uz nekoliko starijih reklama koje su poslužile kao ilustrativni primeri. Na taj način se potkrepljuje teza da mizogini diskurs predstavlja konstantu u reklamnoj strukturi, čak i kada se prividno propagira emancipatorski stav prema ženskom pitanju. Cilj ovog rada je da ukaže ne samo na izrazitu mizoginiju u televizijskim reklamama, čime su se istraživači već bavili (Bašaragin 2013, Del Sas-Rubio i Penok-Spek 2009a, Dragićević Šešić 2002, Silaški 2010), već na generalno seksističku, stereotipnu i degradirajuću konstrukciju rodnih uloga i identiteta, zasnovanu na rodnim stereotipima.

U centru pažnje su mizogine reklame, ali i one seksističke. Objašnjava se kojim se lingvističkim i persuzivnim sredstvima postiže izvestan stepen rodne diskriminacije u reklamnim televizijskim spotovima. Putem kvalitativne analize reklama, pružaju se dokazi o zastupljenosti mizoginih diskursa i vizuelnih

1 Hana Čopić definiše feminističku lingvistiku kao disciplinu koja postavlja pitanje na koji se način žene pojavljuju u jeziku i zastupa stanovište da se žene putem jezika sistematski tlače (2008: 237).

efekata u reklamnim spotovima. Iako su u pitanju kratke forme, one su vrlo kompleksne i mogu da prenose snažno ideološki obojene poruke, koje imaju veliki uticaj na masovnu publiku. Kao i sve diskurzivne prakse, i reklame pomažu u stvaranju i reprodukovanju odnosa među društvenim grupama (Kuzmanović Jovanović 2013: 11), u ovom slučaju održavanju neravnopravnosti među polovima. U nastavku istražujemo kako se mizoginija reflektuje u verbalnim, a kako u vizuelnim komponentama reklame.

Identifikovanje rodni stereotipa, mizoginije i seksizma veoma je važno kako bi se uticalo na formiranje i prenošenje rodni ideologija (Kuzmanović Jovanović 2013: 35) odnosno na njihovo preispitivanje i transformaciju. Zato je vrlo značajno da se tako moćan medij kao što je televizijska reklama kritički i naučno opservira.

2. Osnovni pojmovi

Pojam *mizoginije* često se laički poistovećuje sa *seksizmom*, iako postoji razlika između ovih odrednica. Mizoginija se definiše kao „mržnja prema ženi i omalovažavanje svega što je žensko, negiranje žene i njenih vrednosti“ (Jarić i Radović 2011: 105). Seksizam je pak širi pojam koji obuhvata „diskriminaciju prema polu u nekoj društvenoj zajednici, bilo da je reč o muškarcima bilo da je reč o ženama“ (Savić 2002: 65). Daleko češće nego na mržnji, mizoginija i seksizam zasnivaju se na propagiranju određenih *rodni uloga i identiteta*, koji počivaju na *rodni stereotipima*.

Rodni stereotipi su „široko rasprostranjena, nekritički prihvaćena, samopodrazumevajuća mišljenja o ulogama i poziciji koju žene i muškarci treba da imaju u društvu“ (Jarić i Radović 2011: 155) odnosno „strukturirane mentalne kategorije o muškarcima i ženama zasnovane na preteranim, netačnim i rigidnim generalizacijama“ (Stojanović 2014: 5). Oni su zasnovani na nekom prototipu iz stvarnosti koji nije univerzalno primenljiv (Mils 2008: 126-127).

Rodne uloge su „skup očekivanja zajednice vezanih za ponašanje pojedinaca/pojedinki u odnosu na njihovu polnu pripadnost“ (Jarić

i Radović 2011: 152) i one u velikoj meri određuju rodne identitete, koji se odnose na „socijalnu i ličnu percepciju pojedinca o pripadanju ili nepripadanju vlastitom biološkom polu“ (Jarić i Radović 2011: 152-153). Rodni identiteti nisu unapred zadati, već se oblikuju u diskursu (Gvozdanović 2010: 225). Skup verovanja koji upravlja učešćem ljudi u rodnom poretku i njihovim rodnim ulogama naziva se *rodna ideologija* (Kuzmanović Jovanović 2013: 27). Masovni mediji snažno utiču na to kakva će se rodna ideologija uspostaviti kao dominantna i poželjna. Najveća snaga tako promovisane ideologije leži u tome što može da se nametne kao „prirodno stanje stvari“ (Kuzmanović Jovanović 2013: 27).

Mizoginija i seksizam dominantni su u patrijarhalnim društvima, gde u strogo utvrđenoj hijerarhiji muškarci dominiraju nad ženama (Jarić i Radović 2011: 120), ali ove pojave se mogu shvatiti i kao opšta karakteristika savremenog, globalizovanog društva. Muške odlike vrednuju se pozitivno i cenjene su, dok se ženske potcenjuju i negativno percipiraju (Irigare 1998: 120).

U svetu reklamnog oglašavanja, zasnovanom na površnosti i tipiziranosti, najčešće se poseže za stereotipnim predstavama o bilo čemu, pa tako i o polu i rodu. Od kratkih i jednostavnih slogana, TV reklame su postale složeni psihološki mehanizmi koji koriste suptilne i pažljivo osmišljene tehnike kako bi pridobili potrošače. Kada je mizogini diskurs prisutan u javnom istupanju poput reklame, on dobija izvesnu moć i postaje institucionalizovan. Svet advertajzinga je generalno izrazito maskulinizovan (Mekrobi 2009: 82), što ćemo pokušati da dokažemo analizom korpusa reklama u ovom radu.

3. Korpus reklama

Analizirani korpus u ovom radu čine reklame koje su se emitovale u Srbiji na televizijama sa nacionalnom frekvencijom (Happy, O2², Pink, Prva, RTS1, RTS2) u periodu od jeseni 2018. godine do leta 2020. godine. Odabrali smo reklame za koje smo ustanovili da se emituju u marketinškim blokovima više od pet

2 U martu 2020. godine televiziji O2 vraćeno je ime B92.

puta dnevno, u različitim terminima između osam časova ujutru i dvadeset tri časa uveče, odnosno u takozvanom *prajm tajmu*³ i u delovima dana kada je gledanost obično manja. Nismo pravili razliku između domaćih reklama i inostranih reklama prevedenih na srpski jezik za potrebe našeg tržišta.

U prvoj fazi praćenja i beleženja primetili smo oko šezdeset reklama sa naznakama mizoginije, seksizma i drugih oblika diskriminatornog diskursa koji su tema našeg istraživanja. Tokom samog rada javila se potreba za uključivanjem što ilustrativnijih primera, pa smo se opredelili da na pojedinim mestima pomenemo i neke reklame emitovane pre 2018. godine, za koje smo smatrali da najvernije oslikavaju određene pojave. Rukovodili smo se time da u rad uvrstimo samo reklame koje je moguće pogledati na platformi *YouTube*. Krajnji korpus čini pedeset reklama za koje smo ustanovili da predstavljaju elemente mizoginog i seksističkog javnog diskursa (v. Dodatak).

3.1. Mizogini i seksistički prikazi u reklamama

Milena Dragičević Šešić (2002: 379-385) sastavila je listu tipskih ličnosti žene u masovnoj kulturi, koje su vidljive i u reklamama. Podelila ih je na:

I Negativne:

- Glupača
- Poslovna žena
- Seksualni objekat
- Brbljivica
- Ružna žena

II Pozitivne:

- Žrtva i majka
- Skromna i naivna
- Radoznala
- Sluškinja i sekretarica

U reklamama je u prvom planu žensko telo i ističe se njen fizički izgled, kao i njena poniznost pred muškarcem i želja da mu udovolji. Dakle, žena je u podređenom položaju u odnosu na muškarca, i fizički i psihički.

3 Večernji termini.

Mizoginija je odavno inkorporirana u kulturu, pa tako i same žene prenose mizogine sadržaje, u kojima se prikaz ženskosti bazira na liku i telu, a ne liku i delu (Višnjić i Miroslavljević 2008: 250). Primer je reklama za preparat za mršavljenje *biomed 4*, u kojoj je prikazano kako mršava devojka ismeva debelu jer zbog debljine ne može da uđe u autobus prepun ljudi. Proizvođač sugeriše da lepota i vitkost garantuju uspeh i da lepi i mršavi bolje prolaze u životu i lakše savladavaju prepreke. Publika u većini slučajeva nije svesna da je neka reklama mizogina jer je mizoginija upakovana u tradicionalne obrasce i prihvata se kao normalan iskaz (Dragičević Šešić 2002: 371) ili čak duhovit, kao u pomenutoj reklami. Prikaz domaćice danas je često zamenjen stereotipom o zaposlenoj majci u žurbi, kojoj su određeni proizvodi neophodni da bi preživela dan (Mils 2008: 127). Primer je reklama za *Naksi* radio, gde žena u gužvi beži od obaveza i bori se sa stresom samo pomoću muzike sa ove stanice.

Daleko ekstremniji primer predstavlja reklama za sredstvo za smirenje *tensilen*, gde jedna majka tvrdi da ponovo uživa u svojoj porodici zahvaljujući tabletama. Ovde se javlja stereotip o histeričnoj ženi koja ne ume da se kontroliše i kojoj treba neki nametnuti faktor da bi se umirila. U reklami za *Idea* supermarkete samo su žene kupci. One kupuju tipične „domaćičke“ proizvode i to ih usrećuje. Specifično je to što su sve mlade, moderno obučene i igraju uz feminističku pesmu *No roots* Alis Merton, koja peva o slobodnoj ženi koja ne želi da se „ukoreni“. Ovaj reklamni spot je dobar primer koliko je svaki segment, od vizuelnog do muzičkog, pažljivo promišljen i psihološki efekatan. Uz slogan „Vredno je zajedno“, ženama se sugeriše da bi njihove stereotipne uloge i obaveze trebalo da ih oduševljavaju. Ovakvi prikazi modernih, zauzetih žena nisu pokazatelj emancipacije već kvaziemancipacije (Višnjić i Miroslavljević 2008: 253). Reklame kao dominantni javni diskursi mogu da prikrivaju stvarne društvene odnose, da prividno slave ženskost, a da zapravo ponavljaju stereotipe o rodnim ulogama (Kuzmanović Jovanović 2013: 12, 19).

Reklame čak uspevaju da feminizam „prodaju“ kao stil i pozu, predstavljajući prividno jake žene (npr. reklama za vodu *mivela*,

gde je žena energična, lepa i u formi zahvaljujući tom proizvodu). Reklame u kojima su žene u stalnom „ratu“ protiv umora, bora, celulita ili bilo čega drugog zapravo odražavaju androcentričan pogled na svet (Silaški 2010: 323-324). Primeri su reklame za *herbafast fajber* sredstvo za mršavljenje, gde se pojavljuje zgodna devojka u donjem vešu, kao i za *limes* anticelulit gel, gde se više puta ponavlja da je neophodno „ratovati i boriti se“ protiv celulita. Žensko telo je prikazano kao erotizovani objekat sa vrlo eksplicitnim mizoginim predstavama (Nenić 2008: 271) jer je žena sve vreme naga, sa vitkom figurom kao jedinim važnim svojstvom. Medijska slika žene u prvi plan najčešće stavlja njen fizički izgled, a ne karakter, sposobnosti i talente. Žene nisu predstavljene kao kompleksne ličnosti sa interesovanjima, znanjima i veštinama (Kuzmanović Jovanović 2012: 44). Ipak, zanimljivo je pomenuti jednu reklamu iz 2000. godine, u kojoj je napravljena parodija na tipične reklame za deterđžent sa domaćicama. Naime, jednostavna devojka (koju glumi Milena Pavlović, u tom trenutku vrlo popularna glumica) žali se na fleke koje godinama ne može da skine i pokazuje majicu sa likom tadašnjeg predsednika Slobodana Miloševića. Ova reklama je zapravo bila deo kampanje *Otpor* za izlazak na izbore 24. septembra 2000. godine. Kroz nju je prikazano da i obična žena može imati vrlo jasan politički stav i pozvati druge na pobunu.

3.2. Dominantan uzoran muškarac i potčinjena ismejana žena

Mizogine reklame prikazuju ili ženu u interakciji sa muškarcem, gde je on dominantan, ili samu ženu, koja je uvek uslužna i ljubazna. U reklamama za mobilnu telefoniju *vip1*, muž ide na posao, vozi automobil, popravlja uređaje po kući i sam za sebe kaže da je „tata-mata“, dok žena sedi kod kuće, kuva i smeška se na muževljevu dominantnost. Reklame za banke često posežu za lepom, učtivom i staloženom ženom, koja treba da personifikuje beskrajno poverenje u banku. Primer je popularna reklama za kredite *Rajfajzen* banke, gde bankarska službenica na svako pitanje klijenata odgovara sa „može“ uz blazirani široki osmeh. Teško je zamislivo da bi ovakva uloga mogla biti dodeljena muškarcu.

Lingvistkinja Džoana Tornborou (prema Sanderlend 2006: 206-211) navela je ključne elemente mizoginije (i seksizma) u reklamama na osnovu analize dva oglasa za rokovnike *filofax*. Naime, u oglasu namenjenom ženama, prisutno je direktno obraćanje u imperativu, žena u rečenici uvek ima sintaksičku funkciju objekta, kondicionalnim rečenicama sugerise se da mora da ugađa mužu, ali ne i sebi, ona koristi leksičke kolokacije i semantička polja u vezi sa kućnim poslovima i brigom o deci, njena jedina briga su kućne obaveze i fizički izgled i njeno mesto je unutra. Muškarcima se reklama pak obraća potvrdnim rečenicama, kao da oni bolje razumeju suštinu, pa im se ne mora naređivati, muškarac uvek ima sintaksičku funkciju subjekta, koristi leksičke kolokacije i semantička polja u vezi sa poslom i zabavom, on putuje, radi odgovorne poslove i provodi se i njegovo mesto je napolju. Dakle, žene su podređene i smeštene u ne-javnu sferu delovanja, dok su muškarci nadređeni i javnost je njihov prostor. Pandan mogu biti muška i ženska verzija reklame za *nivea1* i *nivea2* kremu, gde su žene zabrinute za lep izgled, a muškarci za snagu. Ovaj obrazac je u određenoj meri zastupljen u gotovo svim reklamama.

Globalna slika žene dolazi pre svega iz reklama i modnih magazina. U njima se žensko telo idealizuje i nameću se nedostižni standardi lepote, mladosti, elegancije, energičnosti, svežine, zavodljivosti. Za mušku publiku, takve slike mogu biti lepe i stimulativne, ali za žene mogu biti opasnost jer propagiraju nerealne parametre dobrog izgleda (Mekrobi 2009: 82, 99). Psihološki efekti ovakvih reklama mogu biti pogubni i odvesti žene u depresiju, stvoriti osećaj inferiornosti, a u težim slučajevima podstaći ih na anoreksiju, bulimiju i slične poremećaje u ishrani, sve to u potrazi za savršenom vitkošću koju reklame promovišu.

Reklame imaju izuzetnu ideološku snagu i uticaj na stvarnost. Njihov diskurs nije samo puki odraz realnosti, već on stvara i postulira ono što će u jeziku biti prihvaćeno kao normalno i poželjno (Ćopić 2008: 245). Mizogine reklame deluju na žene tako da se pitaju da li dobro izgledaju u odnosu na posmatrača (muškarca) i tako usvojeni identitet postaje im nametnuti okvir (Dragičević Šešić 2002: 397).

Interesantno je da se ismevanje žene u reklamama prezentuje kao nešto komično i zabavno. U reklami za *nektar* sok, atraktivna devojka, čije su grudi u prvom planu, dolazi na takmičenje talenata i uspeva da privuče pažnju žirija tek pošto se skinu u donji veš. Na njenu izjavu da želi da radi nešto da je „cela zemlja čuje“, daju joj posao glasa za automat tačnog vremena. U ovoj reklami, žena je prvo svedena na seksualni objekat, a potom izvrgnuta ruglu, što bi trebalo da ostvari komičan efekat.

U reklami za *lav1* pivo, žena u manje od jednog minuta prelazi put od histerične ali atraktivne alapače, koja ne ume da vodi računa o sebi i svom psu, preko bespomoćne osobe kojoj treba zaštita muškarca, do pokorne domaćice koja mu kuva u znak zahvalnosti, a sve to je praćeno muškim komentarima njegovih prijatelja „dobra nam kuma“. Slična reklama za isti brend (*lav2*) prikazuje površnu devojku opsednutu horoskopom i snalažljivog momka koji, umesto da prizna da je devica u horoskopu, kaže da je *lav* i time ostavlja utisak „šmekera“ i šarmira devojku.

Osim prema polu, žene su u televizijskim reklamama često stereotipno prikazane i prema godištu i socijalnom statusu. Starije žene su uvek domaćice i spremačice, ili čak zle tašte i svekrve koje samo prigovaraju i uvek imaju neku primedbu. Reklame za kozmetičke proizvode (ne)svesno se baziraju na *ejdžizmu*, odnosno diskriminaciji onih koji pripadaju trećem dobu (Jarić i Radović 2011: 53). Glavna ciljna grupa potrošačke civilizacije su mladi (Jarić i Radović 2011: 53), pa se i starijima nameće imperativ večne mladosti, lepote i svežine, naročito ženama (na primer, u reklamama za *nivea3* i *nivea4* kreme protiv bora, gde se potencira da mladu kožu „svi vole“ i da je potrebno sakriti godine mladolikim licem).

Reklama za igru na sreću *loto1*, iako duhovita, propagira stereotipe o ponašanju bogatih i siromašnih. Naime, bahata bogatašica dolazi kod svoje frizerke, koja uporno pokušava da joj kaže nešto važno, ali je ova ne sluša jer je opsednuta sobom. Frizerka je ljubazna i blaga i saopštava da je dobila sedmicu na lotou, međutim, mušterija je ignoriše i ućutkuje. Tada frizerka, samouverena zbog osvojenog novca, odseca bogatašici svu kosu

i odlazi iz salona. Iako reklama ima elemente humora, njome se zapravo pokazuje da novac garantuje visok status i moć i da se samo bogati mogu ponašati po svojoj volji. Takođe, obe žene su prikazane kao delimično zle i bezosećajne.

Globalno tržište omogućava da se identični reklamni spotovi emituju širom sveta. Svetske korporacije jedan reklamni spot minimalno prilagođavaju određenom tržištu, pa se tako širom planete gledaju iste reklame na različitim jezicima. Postoje mišljenja da globalizacija pogoduje širenju feminističkog shvatanja (Jarić i Radović 2011: 50), ali može se reći i da globalizacija samo produbljuje površnost u razmatranju mizoginije i seksizma u masovnim medijima.

U nekim slučajevima, prividno odsustvo jezičke poruke ima značajnu ubeđivačku ulogu u TV reklamama. Ovu metodu, takozvanu „bockavu“ reklamu, koriste oglašivači koji izlaze na tržište sa novim brendom ili konceptom. „Bockava“ reklama podrazumeva prećutkivanje naziva proizvoda ili ćutanje o samom proizvodu (Beri i saradnici 1968: 290). Primer je reklamna kampanja supermarketa *Lidl* (*lidl1*, *lidl2*), koja je počela višednevnim emitovanjem spota o niskoj ženi i visokom muškarcu, da bi se u sledećoj reklamama otkrilo da su to u stvari personifikacije niskih cena i visokog kvaliteta u ovom marketu. Ovakva vrsta televizijske reklame privlači pažnju jer stvara misteriju i intrigira potrošače da iščekuju rasplet. Međutim, seksistički ton ove reklame uzdrmao je javnost (Danas Online 2018), pa je bilo oštih reakcija zbog tako banalizovane i omalovažavajuće predstave polova u marketinške svrhe. Iako se Lidl kasnije izvinio zbog mogućeg mizoginog tumačenja (Beta 2018), njihove naredne reklame za srpsko tržište sadržale su slične elemente (*lidl2*, *lidl3*). Žena u reklamama uvek je locirana u kuhinji, kako kuva i tračari, ili je uz decu i žene u bašti, dok muškarac zida kuću, nosi ženu na ramenima i tako demonstrira svoju nadmoć. Takođe, svi ostali likovi u reklamama, bez obzira na pol, predstavljeni su kao tipični površni konzumeristi koje oduševljava samo kupovina.

3.3. Rušenje ili učvršćivanje stereotipa?

Još jedan slučaj mizoginije u televizijskoj reklami koji je podigao prašinu bila je kampanja mobilne telefonije *vip2* za tarife za mlade iz 2014. godine. Naime, ova reklama vrvi od stereotipa: mladi su prikazani kao neobuzdani i raskalašni, devojke su gole ili oskudno odevene, a vrhunac predstavlja scena u kojoj tri zgodne i doterane devojke mokre u pisoar. Ovaj „voajersko-lascivni prikaz“ odgovara onom što se u teoriji vizuelnih komunikacija zove „pogled muškarca“ (*Cyber Wanderlust* 2014). Iako je ova scena u reklami praćena komentarom o „rušenju stereotipa“, njome se žena zapravo prikazuje na najstereotipniji mogući način, i to po meri muškarca. Iza reklame zapravo stoji mizogina poruka: ako želite da budete ravnopravne, morate da možete da postignete sve što i muškarci (*Cyber Wanderlust* 2014). Pored ove scene, celokupna marketinška kampanja ocenjena je kao diskriminatorna zbog izrazitog ejdžizma.

Većina reklama favorizuje muškarca i propagira patrijarhalne modele društvenog uređenja, predstavljajući ženu kao hraniteljicu, dušebrižnicu, spremačicu, kuvaricu, bespomoćnu i nesposobnu figuru opterećenu izgledom (Bašaragin 2013: 281, 288). Žena se stereotipno vezuje za imidž tradicionalnosti, koji je ograničava u izboru i delovanju kroz nametanje takozvanih prirodnih obaveza, koje ona mora da ispuni (Bašaragin 2013: 289). U tom smislu su interesantni eksperimenti u kojima su u tipične ženske uloge u mačističkim reklamama stavljeni muškarci, npr. u serijama fotografija Keli Kampton (Callie Compton) ili u projektu libanskog fotografa Elija Rezkalaha *U paralelnom svetu*. Njima je dokazano da je ljudima uglavnom neprijatno kada vide muškarca koji je sveden na seksualizovanu predstavu, dok im deluje normalno da se žena nađe u takvoj ulozi (Kampton 2014). Telo bi trebalo da bude veličano kao lepota, ali ne kao puka seksualizacija (Kampton 2014), te se tako za mnoge reklame može reći da zapravo samo eksploatišu ženu.

Svetski poznata reklama za pivo *hajneken* dovela je rodnu stereotipnost do apsurdna. Naime, u ovoj reklami žene vrište od sreće jer imaju veliki garderober, a muškarci zato što imaju frižider

pun piva. Ova reklama je pravi primer seksizma jer oba pola svodi na stereotip: o glupoj i lepoj ženi i pićem opsednutom muškarcu, a i poziva na zadovoljenje najnižih potreba. Slična novija reklama za *jelen1* pivo takođe prikazuje stereotipe: muškarca koji peva kako je umoran od posla, dece, ženinog zvocanja, taštinog rođendana, pa zato pije pivo, igra fudbal i ide u kladionicu jer se uz pivo oseća „snažno“. Žene su samo dekor, vesele su kad su i muškarci veseli i uz njihovo muževno pevanje, one pevaju iskarikirano, kao da se prenemaju, o tome kako je muškarac „totalni heroj“ dok nosi gajbu piva. Još jedan izraziti primer seksizma je reklama za mobilnu telefoniju *mts*, gde se sugeriše da muškarcu „ne stoji“ da bude nežan i da tepa psu, dok je ženi takvo ponašanje urođeno. Ova reklama potvrđuje tezu Milene Dragičević Šešić da slika muškarca sa ženskim osobinama izaziva sažaljenje, a slika žene sa muškim osobinama averziju (2002: 373). Bilo kakvo pripisivanje ženskih osobina muškarcu i obratno u reklamama izaziva komičan efekat ili u gorem slučaju odbojnost.

Ima slučajeva kada su žene zaista predstavljene slobodno i mogu da se ponašaju jednako kao muškarci, a da to ne bude prikazano kao nešto odbojno. Primer je nešto starija reklama za *jelen2* pivo, gde se devojka raduje kada vidi da stiže kamion s pivom, izlazi na ulicu, čeka muškarca koji vozi kamion, uzima pivo i u šali hvata momka za zadnjicu. Sve to prati opuštajuća muzika i vesela atmosfera, pa se stvara slika da je ovo ponašanje prirodno i spontano i da odgovara i muškarcima i ženama jer svi zajedno uživaju u pivu.

Žene se često prikazuju kao zavodnice (na primer, u reklamama za parfem *kavali*), brbljive tračare (npr. reklama za grickalice *pardon*, gde kolegice ogovaraju jednu devojku, a kada se ona pojavi, tope se od ljubavnosti; reklama za supermarket *Tempo*, gde priglupе i radoznale žene zavide jedne drugima i utrkuju se koja će imati lepše sredenu baštu) ili domaćice bez ikakvih ambicija, posvećene isključivo kućnim obavezama (npr. reklame za deterdžente i sredstva za čišćenje). Muškarci dobijaju uloge uspešnih poslovnih ljudi (npr. reklama za automobil *daster*, mobilni telefon *huavei*), neodoljivih i šarmantnih plejboja (npr. reklama za parfem *guči gilti* ili piće *šveps1* i *šveps2*, gde se sugeriše da su to proizvodi za zrele,

odrasle i samouverene) ili lokalnih besposličara (mnoge reklame za pivo). Interesantno je da su istraživači u oblasti oglašavanja utvrdili da slika lepe devojke u reklami može prodati bilo koji proizvod, čak i ako između njene pojave i predmeta reklamiranja ne postoji nikakva logička veza (Beri i saradnici 1968: 286, 287). Takođe, ženski glasovi u reklamama (a i muški) najčešće imaju erotični, zavodljivi prizvuk jer se smatra da seksualizovan glas bolje prodaje proizvod. Korelacija glasa i proizvoda ogleđa se i u odabiru naratora s obzirom na godine, pol, naglasak, dubinu glasa i sl. (Penok-Spek 2005: 975)⁴. Tako se u reklami za sladoled *maksimo* muškarac vizuelno predstavlja kao seksualni objekat, a žena auditivno, preko erotičnog glasa.

Prema studiji *Constructing female identities through feminine hygiene TV commercials*, reklame se mogu podeliti na one koje nude prividno objektivne informacije o proizvodu kako bi opravdale njegov odabir, i one koje se fokusiraju na njegove prednosti (Del Sas-Rubio i Penok-Spek 2009a: 3, 15). U fokusu ove studije su televizijske reklame za higijenske uloške jer su u njima ženski likovi gotovo uvek prikazani maksimalno tipizirano. U prvoj grupi reklama, žene se muče sa neadekvatnim ulošcima, koji im umanjuju kvalitet i lepotu življenja, da bi potom umirujućim narativom bila opisana efikasnost novih uložaka i time automatski opravdana i racionalizovana njihova kupovina. Druga grupa reklama predstavlja prividnu glorifikaciju feminizma i ženstvenosti kroz mini-drame, prikazujući žene kao superheroje samo zato što su odabrale određeni brend uložaka, koji im postaje garancija za sreću i zadovoljstvo. Dobar primer je bilo koja reklama za *always* ili *naturela* uloške, ali i za mnoge kozmetičke preparate i šminku (npr. reklama za maskaru *loreal*).

U mnogim reklamama prikazuje se kako se muškarci i (češće) žene ulepšavaju ili menjaju ponašanje da bi se dopali suprotnom

4 Prema autorima Del Sas-Rubiju i Penok-Speku (2009b: 113, 114), glasovi reklamnih naratora razvrstavaju se prema tri kriterijuma: 1. socijalnom (obeležja porekla, socijalnog i obrazovnog statusa, profesije i društvene uloge); 2. fizičkom (godine, pol i zdravstveno stanje) i 3. psihološkom (tip ličnosti i raspoloženje). U zavisnosti od odlika proizvoda, tvorci reklama biraju adekvatan glas, ali on u najvećem broju slučajeva ima erotski prizvuk.

polu (npr. reklama za pecivo *seven days*, u kojoj je konobar seksualni objekat zbog koga žene gube glavu, a on uživa u toj ulozi). Nekada su zastupljeni komični elementi, ali uglavnom se takve reklamne poruke baziraju na predrasudama o ponašanju i razmišljanju muškaraca i žena i stereotipnim odnosima, poput beskrajne romantike (npr. reklama za čokoladice *mersi*) i seksualnih aluzija (npr. reklama za malo *lav pivo*) s jedne strane, ili slike žene koja zvoca i muškarca koji je nezainteresovan i lenj, s druge strane (npr. reklama za *loto2*, u kojoj majka brine za dečje ocene, a otac samo misli na lutriju). Mnogi reklamni diskursi daju muškarcima uloge stručnjaka, lidera i dominantnih figura, dok žene prikazuju kao lepe, poslušne i podređene muškarcu u funkciji reklamnog dekora (Bašaragin 2013: 290).

3.4. Diktat tržišta i poželjni identiteti

Sociološkinja Renata Salecl u knjizi *Tiranija izbora* ističe da nas reklamne poruke stalno podsećaju da smo slobodni da radimo šta želimo sa svojim životom, a u stvari nas prisiljavaju da pravimo izbore po unapred zadatom modelu. U vezi sa reklamnim tehnikama, Salecl ističe poistovećivanje sa poznatim ličnostima u reklamama (2014: 51). Poznate žene se u reklamama najčešće pojavljuju samo da bi prikazale zanosan fizički izgled i da bi stavile svoju lepotu u službu proizvođača. Primer je reklama za *nivea5* kremu sa glumicom Monikom Beluči, koja se emituje u celom svetu, ili za *garnie1* farbe za kosu sa voditeljkom Marijom Kilibardom i glumicom Anđelkom Prpić. Jedna od retkih reklama gde je poznati muškarac predstavljen negativno (sa stereotipnim ženskim osobinama) jeste za kablovsku televiziju *net tv plus*, gde se glumac Emir Hadžihafizbegović kao zavisnik od televizije ponaša histerično i agresivno jer je nestao TV signal, dok je Lepa Brena smirena i nudi rešenje – prelazak kod novog provajdera. S obzirom na količinu površnosti sa kojom su ljudi predstavljeni u ovoj reklami, ona čak prevazilazi okvire mizoginije ili seksizma i prelazi u mizantropiju.

Potrošači su putem televizijskih reklama primorani da odaberu određeni proizvod kako bi postali deo neke poželjne grupe. Takvim

ljubaznim ali imperativnim diskursom publici se obećava zadobijanje poželjnog kolektivnog identiteta (npr. reklamna kampanja mobilne telefonije *vip3* i *vip4*). Često se ističe da je proizvod ili kompanija prvi, jedinstven ili revolucionaran u nečemu i da su njegovi korisnici ponosni i zadovoljni. Time se atributi proizvoda prenose na vlasnika proizvoda – potrošača (Šušnjić 1999: 164). Takve konstrukcije veoma su česte u reklamama za šminku, kozmetiku ili farmaceutske proizvode, najčešće namenjene ženama kako bi rešile sve svoje probleme (npr. reklama za šampon *le petit marseillais* ili za sredstvo za čišćenje lica *garnie2*). Tako se ženama sugeriše da će, zahvaljujući nekom preparatu, zadobiti poželjne osobine, odnosno lepotu i večnu mladost i da će udovoljiti muškoj pažnji.

pozitivan primer upotrebe rodno osetljivog jezika možemo zapaziti u skorašnjoj reklamama za *loreal* kremu, gde se kao autoritet struke pojavljuje žena, koja za sebe kaže da je doktorka, a ispod njenog imena stoji da je vlasnica jedne klinike za estetsku hirurgiju. Ipak, posle njenog pojavljivanja u kadru, muški glas govori o prednostima ove kreme, pa deluje kao da je doktorka samo lepo lice za reklamu. Sve u svemu, ipak treba pohvaliti upotrebu rodno senzitivnog jezika i razbijanje stereotipa o muškarcu kao jedinom stručnjaku i ženi kao poslušnom potrošaču.

4. Zaključak

Na osnovu analize reklama u ovom radu, može se zaključiti da je najčešći spoj seksualnog objekta i sluškinje

Reklame su dobar pokazatelj kako jezik može da održava i propagira određeni sistem vrednosti i ideologiju koja se prihvata kao uobičajena i ispravna. Kao što ima snagu da održava *status quo* po pitanju rodnih uloga, jezik televizijskih reklama može i da unese promene. Koliko će vremena proteći od promene u reklamama do društvene promene⁵, zavisi od svake zajednice i odnosa koji u njoj vladaju.

5 Proces tokom koga se menjaju prihvaćena društvena pravila, strukture, društveni poredak i važeći vrednosni sistem (Jarić i Radović 2011: 50).

Reklamni narativi prerastaju u kulturne i socijalne modele ponašanja u savremenom društvu. Jezik reklama odražava društveni poredak, oslikava tipizirane i stereotipne društvene odnose, i čak i kada formalno tvrdi suprotno, on samo učvršćuje već prihvaćene i ustaljene društvene uloge. Glavna opasnost zastupljenosti mizoginije u televizijskim reklamama leži u tome što se ona preko ovog prividno bezazlenog medija može preneti i u druge sfere života kao što su porodica, poslovno okruženje, politika i akademska zajednica. Najdrastičniji primer daje Zorica Mršević (2002: 509-511), koja u svom radu analizira udžbenik *Kriminalistika* (1979) dr Živojina Aleksića. Profesor Aleksić mizoginiji daje naučnu argumentaciju, prikazujući žene kao nesposobne i nepouzdate za učešće u bilo kakvom sudskom procesu. Pozivajući se na kvazipsihološke tvrdnje, on omalovažava žensku pamet i inteligenciju, što je nedopustivo, pogotovo u jednom zvaničnom udžbeniku⁶. Propagiranje takvih stavova dovodi do toga da se žene suočavaju sa takozvanim *staklenim plafonom*, odnosno nevidljivim preprekama koje im nameće društvo u kom dominiraju muškarci (Jarić i Radović 2011: 171).

Reklama kontroliše odluke kupca pod prividom mogućnosti izbora, a u stvari oglašivači kreiraju želje i potrebe prema svojim interesima. Televizijska reklama kao sredstvo komercijalnog reklamiranja deo je našeg kulturnog okruženja i vidljiv diskurs našeg vremena, doprinosi našoj socijalizaciji, izgradnji vrednosnih stavova i usvajanju određenih oblika ponašanja (Bašaragin 2013: 282). Reklamne strategije pokušavaju da dominiraju nad potrošačima, ali na njima je da nauče da budu kritički nastrojani kupci kojima nije lako manipulirati. Jezički i psihološki mehanizmi koji se koriste u televizijskim reklamama mogu se sagledati na širem planu. U osnovi, oni su baza za sve vrste indoktrinacije, propagande i manipulacije u politici, ekonomiji, nauci i drugim sferama života. Zato je (prikriveno) prisustvo mizoginije i seksizma

6 Slične primere daju i Bačević i saradnici 2010 i Stojanović 2014, koji istražuju nepoštovanje rodne osetljivosti u akademskom i didaktičkom materijalu, kao i Valić Nedeljković 2008, koja analizira marginalizaciju političarki u izbornim kampanjama.

u reklamama vrlo štetno i opasno i može imati ozbiljne posledice po društvene strukture i odnose. Društvo kao celina a i pojedinci moraju biti svesni toga i truditi se da izbegavaju seksistički diskurs i da doprinesu njegovom suzbijanju.

LITERATURA

- Bačević i saradnici 2010: J. Bačević i saradnici, *Analiza rodne dimenzije u visokoškolskom obrazovnom materijalu*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), Sektor za inkluzivni razvoj.
- Bašaragin 2013: M. Bašaragin, TV reklama kao ogledalo stereotipne mizoginije – kritička analiza reklamnog TV diskursa iz rodne perspektive. U: D. Valić Nedeljković, D. Pralica (ur.), *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 3*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 281–292.
- Beri i saradnici 1968: Dž. Beri, Dž. Bronovski i saradnici (ur.), *Komunikacija i jezik –znaci, govor, pismo*. Beograd/Ljubljana: Vuk Karadžić/ Mladinska knjiga.
- Beta 2018: Beta, Lidl se izvinio zbog kampanje u Srbiji koja je percipirana kao ženomrzacka. *Novosti*, 5.10.2018, [<https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:753341-Lidl-se-izvinio-zbog-kampanje-u-Srbiji-koja-je-percipirana-kao-zenomrzacka>]
- Cyber Wanderlust 2014: Cyber Wanderlust, Fontana neravnopravnosti ili o tome kako žene pišaju. *Labris*, 6.11.2014, [<http://arhiv2017.labris.org.rs/fontana-neravnopravnosti-ili-o-tome-kako-zene-pisaju/>]
- Ćopić 2008: H. Ćopić, Žene i jezik. U: A. Zaharijević (prir.), *Neko je rekao feminizam?* Beograd: Heinrich Böll Stiftung Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 236–247.
- Danas Online 2018: Danas Online, Mihajlović poručila Lidlu: Žene u Srbiji se ne vrednuju kao roba. *Danas*, 5.10.2018, [<https://www.danas.rs/ekonomija/mihajlovic-porucila-lidlu-zene-u-srbiji-se-ne-vrednuju-kao-roba/>]
- Del Sas-Rubio i Penok-Spek 2009a: M. Del-Saz Rubio, B. Pennock-Spek, Constructing female identities through feminine hygiene TV commercials. *Journal of Pragmatics*, 41(12), 2535–2556.
- Del Sas-Rubio i Penok-Spek 2009b: M. Del Saz-Rubio, B. Pennock-Spek, Voice-overs in standardized English and Spanish television commercials. *Atlantis: Journal of the Spanish Association of Anglo-American studies*, 31(1), 111–127.

- Dragičević Šešić 2002: M. Dragičević Šešić, Mizoginija u obrascima masovne kulture. U: M. Blagojević (prir.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 371–404.
- Gvozdanović 2010: J. Gvozdanović, Diskursi o rodnoj ravnopravnosti u jeziku. U: V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi: zbornik u čast Svenki Savić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 225–229.
- Irigare 1998: L. Irigaray, Linguistic sexes and genders. In: D. Cameron (ed.), *The Feminist Critique of Language*, London: Routledge, 119–123.
- Jarić i Radović 2011: V. Jarić, N. Radović, *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost Ministarstva rada i socijalne politike Republike Srbije.
- Kampton 2014: C. Compton, Sex(ism) sells. Photo series, feature story, and artist statement, *Calliecompton.weebly*, [<http://calliecompton.weebly.com/sexism-sells.html>]
- Kuzmanović Jovanović 2012: A. Kuzmanović Jovanović, Analiza postojećih normi za rodno osetljiv pristup u medijima. U: J. Filipović, A. Kuzmanović Jovanović (ur.), *Vodič za rodno osetljiv pristup medijima u Srbiji: preporuke i dosadašnja praksa*, Beograd: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike – Uprava za rodnu ravnopravnost, 41–69.
- Kuzmanović Jovanović 2013: A. Кузмановић Јовановић, Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије. Београд: Чигоја штампа.
- Mekrobi 2009: A. McRobbie, *The after math of feminism: gender, culture and social change*. London: SAGE.
- Mils 2008: S. Mills, *Language and sexism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mršević 2020: Z. Mršević, Primer mizoginije u univerzitetskom udžbeniku: jedna žena – pola svedoka. U: M. Blagojević (prir.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 509–511.
- Nenić 2008: I. Nenić, Matrica koja obećava? Predstavljane i učešće žena u popularnoj kulturi. U: A. Zaharijević (prir.), *Neko je rekao feminizam?*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 263–273.
- Penok-Spek 2005: B. Pennock-Speck, Styling the voice, selling the product. *Studies in contrastive linguistics: Proceedings from the 4th International Contrastive Linguistics Conference*, 973–980, [https://www.academia.edu/2987987/Styling_the_voice_selling_the_product]
- Piler 2003: I. Piller, Advertising as a site of language contact. *Annual Review of Applied Linguistics*, 23, 170–183.

- Rezkalah 2018: E. Rezkallah, In a parallel universe *Elirezkallah*, 16.01.2018, [<http://www.elirezkallah.com/inaparalleluniverse/>]
- Salecl 2014: R. Salecl, *Tiranija izbora*. Beograd: Arhipelag.
- Sanderlend 2006: J. Sunderland, *Language and Gender: an advanced resource book*. London: Routledge.
- Savić 2002: S. Savić, Seksizam u jeziku – politika omalovažavanja. U: M. Blagojević (prir.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu, 65–86.
- Silaški 2010: N. Silaški, Konceptualizacija lepote – kritička analiza medijskog diskursa upućenog ženama. U: V. Vasić (ur.), *Diskurs i diskursi: zbornik u čast Svenki Savić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 323–336.
- Stojanović 2014: I. Stojanović, *Seksizam, rodni stereotipi i uloge u tri udžbenika španskog kao stranog jezika: kritička analiza fotografija i ilustracija*. Master rad, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, [https://www.academia.edu/5864067/Seksizam_rodni_stereotipi_i_uloge_u_tri_ud%C5%BEbenika_%C5%A1panskog_kao_stranog_jezika_Kriti%C4%8Dka_analiza_fotografija_i_ilustracija]
- Šušnjić 1999: Đ. Šušnjić, *Ribari ljudskih duša*. Beograd: Čigoja štampa.
- Valić Nedeljković 2008: D. Valić Nedeljković (ur.), *Kandidatkinje: monitoring prisustva žena kandidatkinja u medijima tokom predizbornih kampanja za lokalne i pokrajinske izbore u 2008*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Višnjić i Mirosavljević 2008: J. Višnjić, M. Mirosavljević, Problem reprezentacije roda u medijima. U: A. Zaharijević (prir.), *Neko je rekao feminizam?*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, 248–262.

Ana Huber

MISOGINIA Y SEXISMO EN LOS ANUNCIOS EN TELEVISIONES SERBIAS

Resumen

El tema de este trabajo es la misoginia y el sexismo en los anuncios televisivos que abundan en estereotipos de género. El corpus analizado consta de anuncios emitidos en Serbia en cadenas televisivas con la cobertura nacional entre otoño de 2018 y el verano de 2020, con excepción de varios anuncios un poco más antiguos que sirven de ejemplo ilustrativo. Se intenta explicar, desde el punto de vista feminista, con cuáles recursos lingüísticos y persuasivos se crea un cierto grado de la discriminación de género en los vídeos comerciales de televisión. El objetivo de este trabajo es facilitar las pruebas de la existencia de discursos y efectos visuales misóginos y sexistas en los anuncios televisivos a través de un análisis cualitativo del corpus de los anuncios elegidos, incluso cuando aparentemente se propaga una actitud emancipadora con respecto a la cuestión femenina. Además de sexismo y estereotipos, se analiza la presencia de la discriminación por edad y estatus social. Se investiga cómo el lenguaje de los anuncios refleja el orden social y manifiesta las relaciones sociales tipificadas y estereotipadas y si, incluso cuando formalmente afirma lo contrario, solamente corrobora los roles de género ya establecidos. Los resultados del análisis comprueban que los anuncios tienen un efecto psicológico y social muy impactante y que crean los modelos de comportamiento e ideologías preferentes.

Palabras clave: misoginia, sexismo, anuncios televisivos, feminismo, estereotipos de género, roles de género.

Dodatak. Linkovi reklama⁷

Biomed 4: <https://www.youtube.com/watch?v=PYcw0GqRjZE>
Naksi: <https://www.youtube.com/watch?v=bDYqSmos-Uc>
Tensilen: <https://www.youtube.com/watch?v=i5uH40Tuujw>
Idea: <https://www.youtube.com/watch?v=4KoycWdvUx4>
Mivela: <https://www.youtube.com/watch?v=em9wb7TTnxc>
Herbafast fajber: https://www.youtube.com/watch?v=_4oU92zrS8I
Limes: <https://www.youtube.com/watch?v=6DfMjdLVAE8>
Otpor: <https://www.youtube.com/watch?v=T3Vjc5awCnA>
Vip1: <https://www.youtube.com/watch?v=cQcW9qhA0es>
Vip2: <https://www.youtube.com/watch?v=17UU9Z2pHLM>
Vip3: <https://www.youtube.com/watch?v=ZFvj5FMYORy>
Vip4: <https://www.youtube.com/watch?v=Qi4C2tQSyT4>
Rajfajzen: <https://www.youtube.com/watch?v=m0ICRGcxZ60>
Nivea1: <https://www.youtube.com/watch?v=2tPQEPF54do>
Nivea2: <https://www.youtube.com/watch?v=nij5zhJbla0>
Nivea3: <https://www.youtube.com/watch?v=GJtAegMnNqg>
Nivea4: https://www.youtube.com/watch?v=GyvX_oeTztQ
Nivea5: <https://www.youtube.com/watch?v=LpqqeRdQ-94>
Nektar: <https://www.youtube.com/watch?v=OYuu65OR4-Y>
Lav1: https://www.youtube.com/watch?v=_yQMAkDcuJ4
Lav2: <https://www.youtube.com/watch?v=h-17ENg0zR0>
Loto1: <https://www.youtube.com/watch?v=3wmTQpccchU>
Loto2: <https://www.youtube.com/watch?v=AYJCvPT0GrY>
Lidl1: <https://www.youtube.com/watch?v=ponxxAEejEA>
Lidl2: <https://www.youtube.com/watch?v=SL82tBLBerY>
Lidl3: https://www.youtube.com/watch?v=03Irl_4elLo
Hajneken: <https://www.youtube.com/watch?v=S1ZZreXEgSY>
Jelen1: <https://www.youtube.com/watch?v=ZETmnT0cE4o>
Jelen2: <https://www.youtube.com/watch?v=Ty-OwR-RYnU>
Mts: <https://www.youtube.com/watch?v=n01nSTgx6KU>
Kavali: https://www.youtube.com/watch?v=vr0qBMtS_4c
Pardon: <https://www.youtube.com/watch?v=RzAhPybI5tU>
Tempo: <https://www.youtube.com/watch?v=ZEQ7UQTaj0Q>

7 Linkovi su navedeni redom kojim se reklame pominju u radu. U slučajevima kada na internetu nismo uspeli da nađemo verziju reklame na srpskom, naveli smo linkove ka reklamama na nekom drugom jeziku kako ne bi izostao primer. Linkovi su preuzeti i ažurirani 17.08.2020.

Daster: <https://www.youtube.com/watch?v=-t2CvngFDAQ>
Huawei: <https://www.youtube.com/watch?v=s2fLaUVvYA>
Guči: <https://www.youtube.com/watch?v=DXGxOmsWtiA>
Šveps1: <https://www.youtube.com/watch?v=QoUEbRIBZEK>
Šveps2: https://www.youtube.com/watch?v=_qiMNYqIdg
Maksimo: <https://www.youtube.com/watch?v=MvurefQ8kbc>
Always: <https://www.youtube.com/watch?v=kPgw72lEWMA>
Naturela: <https://www.youtube.com/watch?v=SuQJFiPFIAg>
Loreal maskara: https://www.youtube.com/watch?v=4F_jffezJxs
Seven days: <https://www.youtube.com/watch?v=WuV0gP256N8>
Mersi: <https://www.youtube.com/watch?v=7JJIIZEa7T4>
Lav mini: <https://www.youtube.com/watch?v=lroeRb90kjQ>
Garnie1: <https://www.youtube.com/watch?v=mKI5a-oJJms>
Garnie2: <https://www.youtube.com/watch?v=d8SFVLYpUa0>
NetTv plus: <https://www.youtube.com/watch?v=BcmTyy5nj-o>
Le Petit Marseillais: <https://www.youtube.com/watch?v=kVgChwPlsbA>
Loreal: <https://www.youtube.com/watch?v=F7yendG97Xo>

ХУМОРИСТИЧКА РЕКЛАМА КАО ФРАГМЕНТ МЕДИОРЕКЛАМНЕ СЛИКЕ СВЕТА (НА ПЛАНУ РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА)

У раду се разматрају карактеристике руске и српске хумористичке рекламе у светлу постојања опште медиорекламне и језичке слике света као једне од особености савремених истраживања у области лингвокултурологије, журналистике, теорије медија, са тачке гледишта утицаја језика рекламног садржаја на свест и свакодневни живот савременог потрошача (корисника рекламе). Језик реклама одражава савремене појаве у социјалном и културном животу друштва, а такође он сам ствара нови смисао који одређује понашање већине људи. Предмет нашег истраживања представља савремена руска и српска хумористичка реклама доступна у руским и српским телевизијским програмима, интернет простору и јавним гласилима.

Кључне речи: хумористичка реклама, језичка слика света, медиорекламна слика света, руска хумористичка реклама, српска хумористичка реклама.

1. Увод

Реклама спада у ред феномена који се свакодневно развијају и мењају. Све чешће апелујући на осећања потрошача, аутори реклама користе различите, неретко иновативне начине реализације прагматичких функција рекламе. Тако се за један од ефектнијих приступа сматра употреба хумора и тежња ка постизању комичног ефекта, што у првом реду резултира привлачењем пажње. Када говоримо о тексту, тј. о реализацији

* emilija.jovic@filfak.ni.ac.rs

хумора и комике у тексту, имамо на уму коришћење типичних средстава и метода.

Питање о типичним средствима изражавања комичног до данас остаје отворено у научној литератури, где највише пажње привлаче језичка средства која доприносе управо стварању комичног ефекта у различитим врстама дискурса. У нашем случају ради се о реклами, у којој се поменута средства користе са специфичним циљем.

Тако долазимо до посебног дела који одређује наше истраживање, а то је специфичан језик рекламе. Проблемима проучавања језика рекламе бавили су се бројни научници попут Николаја Николаевича Кохтева (1997), Светлане Јурјевне Тјурине (2009), Ангеле Годард (2002). Свакако нашу пажњу усмеравамо и на истраживања истакнутих руских лингвиста из области проучавања природе комичног, а то су Виктор Владимирович Виноградов, Александар Александрович Волков, Александар Наумович Лук (1968), Валериј Михајлович Макиенко (2001), Викторија Викторовна Сафонова (2013) и др.

2. Реклама као део медиорекламне слике света

Реклама представља комуникативно-социјалну појаву чији главни циљ је продаја робе и услуга. До данас имамо мноштво дефиниција рекламе. Н. Н. Кохтев у својој књизи *Реклама: уметност речи* истиче следеће:

Реклама је упозоравање људи свакојаким начинима зарад ширег сазнавања о нечему, што већег броја људи; информација о потрошачким својствима робе и могућностима различитих видова услуга с циљем њихове реализације и стварања активне потражње за њима; указивање на посебна дешавања економског, политичког и културног живота с циљем изазивања активног учешћа људи у њима. (Кохтев 1997: 3)

У процесу комуникације у сазнању примаоца информације путем рекламе конструише се посебна слика света, коју не

карактерише само прост пренос информација. „Комуникација - то је својеврсни упад у систем сазнања реципијента, изградња модела света у његовом когнитивном систему, који не мора нужно да се слаже са моделом света говорника и онтолошки постојећом сликом света” (Самосудова 2000: 170–174).

Функционално-прагматичко одређење хумористичке рекламе била би измена социокултурне реалности, промена услова понашања човека кроз корекцију његове индивидуалне слике света уз помоћ хумора. Хумор у свему томе има улогу посредника јер повезује постојећу свест о неком објекту из објективне стварности и нове поруке или информације о нечему што реклама нуди. У овом случају процес стварања хумористичке рекламе постаје процес образовања посебне врсте реалности – медија-реалности која поседује посебне карактеристике и посебну модалност. Медија-реалност се у највећој мери стапа са *„аутентичном реалношћу у процесу стварања новости, пре свега телевизијских”* (Ђакова 1999: 129).

Хумористичка реклама тако почиње да утиче на човекове навике и интересовања, те је због тога посматрамо као битан фрагмент медиорекламне слике света. Анализа текстова хумористичке рекламе наводи нас на закључке о томе да она формира такву медија-реалност чије карактеристике су елементи својствени класичним средствима изражавања хумора о којима ћемо касније детаљније говорити.

Са друге стране, са становишта лингвистике реклама је „вид говорне делатности чији циљ је регулисање понуде и потражње роба и услуга” (Костомаров 2004: 35). Савремена реклама је део индустрије која се бави производњом посебне текстуалне продукције (често вишекодовске, тј. оне која не користи само језик (вербални код), већ и музику, уметничка средства, фотографију... (Матвејева 2003: 431).

Рекламни текст има своје карактеристике. Истраживачи са енглеског говорног подручја примећују: „Реч ‘текст’ овде (примењена на рекламу) се користи у најширем смислу, укључујући визуелне артефакте, као и вербални језик”

(Годард 2002: 6). Код већине рекламних текстова осим вербалних, налазимо и аудиовизуелне компоненте. Пошто их доживљавамо као недељиву целину која обухвата како писане, тако и усмене исказе, ови елементи се могу односити на различиту тематику, те зато и немају увек јасно дефинисану структуру. Текстови чија структура осим вербалних обухвата и нека средства иконичког карактера (фотографија, цртеж...), као и средства семиотских група (боја, величина фонта...) називају се креолизовани текстови (Сорокин и Тарасов 1990: 41).¹ Они се састоје из два нехомогена дела: вербалног (језичког/говорног) и невербалног (припадност неким другим знаковним системима). По правилу, присуство невербалне компоненте схвата се као незаменљив атрибут пунозначног рекламног текста. Текст доживљавамо као одраз реалности, који постаје, сам по себи, само фрагмент те реалности (Тјурина 2009: 76–77).

Према Амири (2013) методе образовања креолизованих текстова, дакле текстова са вербалном компонентом и сликом, деле се на три основне групе:

1) вербални текст + слика: изворном тексту додајемо слике;

2) слика + вербални текст: илустративно-визуелним елементима додају се пратеће вербалне компоненте и

3) вербални текст = слика: текст изворно настаје као креолизован, где се вербалне и визуелне компоненте специјално бирају за могуће међусобно функционисање (Амири 2013: 31).

Под рекламним текстом, дакле, подразумевамо свеукупност аудиовизуелних средстава произвољне комбинације, који су усмерени на примаоца с циљем пружања планираног утицаја, директно или индиректно повезаног са објектом рекламирања. Како истиче Тјурина (2009: 3), обавезан минимални елемент рекламног текста је реч (ред бројева), скраћеница или симбол,

1 За потребе нашег рада чији су предмет хумористичке рекламе покушаћемо да у анализи обухватимо оба ова дела, јер пракса показује да хумору у многоме доприноси и визуелни ефекти.

који при декодирању приказују предмет утицаја на примаоца. Ипак, значај вербалног језика у реклами је много већи, јер управо захваљујући лексичком тексту рекламна идеја добија реално остварење и почиње „да ради” (Добросклонска 2005: 288).

У процесу стварања текста рекламе аутори користе читав спектар језичких и ванјезичких средстава како би дошли до најефектније форме утицаја на примаоца. Тако у непосредна језичка средства убрајамо различита средства изражавања на свим језичким нивоима: алузију, метафору, поређење, паралелизме, понављања, алитерацију, ономотопеју, употребу императива и конотативних придева итд. (Добросклонска 2005: 289). За повећање изражајности рекламног текста може се истовремено користити више језичких средстава на различитим језичким нивоима. Одабир језичких средстава зависиће од критеријума информативности и афирмативности (позитивне оцене рекламе) (Дудина 2006: 5–18).

Када говоримо о визуелној компоненти у реклами, њена актуализација може бити реализована и помоћу графичких средстава, нпр. варијацијом фонта или писма. Невербални начини визуелне актуализације, с друге стране, подразумевају употребу пиктографских елемената, што потпомаже не само визуелну трансформацију рекламног текста, већ и ширење његових смисаоних граница (Амири 2013: 30–37), нпр. „Любим наших клијентов от всего ♥”/срп. „Волимо наше клијенте од свег ♥” (реклама туристичке агенције).

Како бисмо у раду истакли разлике између руске и српске рекламе, овде бисмо се на кратко осврнули и на радове српских истраживача који феномену рекламе приступају са различитих гледишта. Наиме, у истраживањима спроведеним на Институту за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду акценат је на антрополошком проучавању савремене рекламе, семиолошким методама, хронолошком праћењу развоја рекламе... Проучавање реклама „као дела медијског простора који учествује у процесу репродуковања ставова, избора и понашања, било да су они друштвени, економски или

политички” релевантно је поље антрополошког проучавања (Милосављевић 2013: 34). Свакако, овим проблемом баве се и друге науке попут психологије, социологије, лингвистике.

3. Карактеристике руске и српске рекламе

Као што смо на почетку истакли, циљ нашег рада је да укажемо на основне разлике између руске и српске рекламе, кроз анализу средстава којима је у њима изражен хумор. Сам историјат развоја феномена рекламе у оба језика текао је под утицајем западне културе, те из тог разлога налазимо и бројне сличности.

Руска реклама је релативно нова социокултурна појава. Она се у многоме формирала под утицајем западне културе, конкретно америчке, услед чега постоје извесне разлике, али и сличности између њих (Амири 2007: 8–32). Са једне стране је присутно обимно преузимање западних композиционих модела организације рекламног материјала, рекламних облика, лексичких средстава и карактеристичних синтаксичких конструкција, као и некритично преузимање облика западног потрошача и рекламера (Зирка 2005: 66–71).

Са друге стране, у Русији, како истичу научници, реклама има улогу неке врсте уметничког текста, чак лепе књижевности, због чега је у руској реклами често интересантнији не сам предмет рекламирања, већ историја повезана са њим. „За разлику од западњачке рекламе која тежи спровођењу одређене идеје, најуспешнија руска реклама прича причу”, став је В. Рудњева (2002: 33). Зато се код руске рекламе посебна пажња не посвећује садржају, већ форми изражавања, што понекад доводи до нарушавања језичке норме.

На нивоу креолизованог текста у реклами, поменуто нарушавање се јавља у виду тзв. „шокантног приступа” (Амири 2013: 34), када организација текста и илустрација на основу двосмислености могу да изазову забуну или неразумевање.

Са чисто формалне и правне стране, у Русији налазимо и закон „О реклами” који утврђује појам неподобне рекламе

(недобронамерне, нетачне, лажне, неетичне и скривене), али нема јасних разграничења у употреби конкретне лексике. Стога је у руским рекламама честа употреба речи-маркера неетичне рекламе (са сексуалним подтекстом или оне које садрже наговештај непристојне лексике (Имшинецка 2002: 17–29).

3.1. Реализација комичног ефекта у реклами

У литератури о стварању комичног ефекта среће се употреба бројних средстава. У радовима бројних руских и светских научника можемо издвојити игру речи, ауторске околиналлизме настале сједињавањем разних речи, сатиру и хумор у хиперболи, алогизме, синтаксичку хомонимију, ауторске неологизме (Цикушева 2008: 169–171). Најпре бисмо покушали да опишемо природу комичног, да бисмо потом издвојили конкретна средства којима се остварује комични ефекат.

Термин „комично” је веома широке и опште природе. „Комика – је категорија естетике која у виду смеха изражава историјски условљено неслагање дате социјалне појаве, стварности и понашања људи, њиховог морала и обичаја са објективним током ствари и естетским идеалима прогресивних друштвених снага” (Фролов 1981: 445).

Комични ефекат општеупотребљиве лексике повезан је, пре свега, са могућностима њене метафоризације и вишезначности. Комика се појачава употребом појединих речи које се међусобно прате, достизањем додатне комичне обојености у комичном медију, путем неспоразума до којег долази у току дијалога итд. (Лук 1968: 192). Боров (1970) издваја следеће три форме комичног:

1) Хумор – представљање нечега у смешном, комичном облику,

2) Сатира – има омаловажавајући карактер, ствара нетрпељивост према објекту подсмеха и

3) Иронија – прелазна форма између сатире и хумора, средство необуздане, хладне критике. Објекат ироније је најчешће незнање (Боров 1970: 32–64).

Када говоримо о језичким средствима, можемо их тумачити у ширем и ужем кључу. Све што доприноси стварању комичног ефекта у ширем смислу може се сматрати комичним средствима. У том смислу, та средства обухватају различите предмете и детаље.

Истичући језички аспект ових средстава имамо у виду следеће: епитет, метафора, метонимија, поређење, оксиморон, синонимија, антонимија, употреба клетви, псовки, похвала, вулгаризама, професионализама, титула... (Сафонова 2013: 474–478). Дата средства углавном карактеришу лексички и фразеолошки ниво језика. Тако, на пример, у сатиричним делима најчешће срећемо полисемију, хомонимију, синонимију и антонимију, комичну игру речи. Изговор речи са ироничном конотацијом доприноси већим могућностима њихове семантичко-комичне варијације. Комични ефекат производи и лингвистичко поигравање фигуративним изразима и афоризмима, паремијама, фразеологизмима итд.

Читав дијапазон могућности израза даје нам и игра речи (рус. *каламбур*). Каламбур није само проста игра речи. Он почива на значењу речи, неретко је повезан са њиховим различитим тумачењем, неочекиваним преосмишљавањем речи, па се понекад реч употребљава у потпуно другачијем, околиналном значењу (Сафонова 2013: 477).

На фонетском језичком нивоу, у циљу постизања комичног ефекта, могу се користити: ономотопеја, спунеризам, метатеза, алитерација. Узроци комичности које налазимо у звуковним формама леже како у особеностима психофизичких механизма перцепције звучног тока говора, тако и у оном смислу, које човек као субјект културе даје звуковним знацима (Цикушева 2008: 170).

На стилско-граматичком нивоу једно од средстава изражавања хумора могу бити различите врсте одступања од граматичке норме као што су, на пример, погрешан ред речи, немогућа употреба тзв. „дупле негације” у енглеском језику и сл. (Цикушева 2008: 171).

Аутори из области индустрије реклама, поред наведених језичких, истичу и следеће приступе комичном ефекту (Имшинецка 2002: 26):

1) Шала ради шале. У овом случају хумор није повезан са рекламним саопштењем, већ се употребљава само ради дужег остајања у свести потрошача;

2) Нарушавање прогнозе. Овај принцип подразумева неочекиваност, непредвидивост другог дела саопштења у односу на први;

3) Гротеска. Принцип подразумева употребу ликова, изграђених на контрастном, скоро језивом споју фантастике и реалности, преувеличавање одређених елемената;

4) Пародија. Овде је позната форма испуњена другим, понекад контрастним садржајем;

5) Пренос пажње. У овом случају пажња се концентрише на небитни детаљ;

6) Разбијање стереотипа. Дати принцип подразумева да се појава представља у необичном светлу;

7) Неочекивана поређења. У овом случају се користе неочекивана или немогућа поређења (нпр. човека са биљкама);

8) Прекид логичког низа. Дати принцип рачуна на домишљатост потрошача, у случајевима изостанка средњег члана у низу;

9) Супротстављање, контраст. Овде се користи неколико објеката, радњи или појава који заједно делују комично због антагонизма (мали-велики, јак-слаб...);

10) Недоследност. У датом случају лик или објекат се користи у недоследним условима или ситуацијама за њега. Ради се о нарушавању узрочно-последичних веза, корелацији времена и простора, када чудно и необично изазивају смех.

Сва ова средства искоришћена са врло јасним циљем у реклами која би требало да резултира што већим бројем прегледа на интернету, повећаном потражњом за одређеним производом или бољим пласманом на ранглисти најпраћенијих реклама, понекад подлежу и некој врсти статистичке анализе. Прецизне статистике о утицају

и учесталости хумористичке рекламе у Русији и Србији не налазимо, мада многи аутори истичу да она „заузима веома приметно место у систему средстава масовне информације (СМИ)” (Макиенко 2001: 22).

4. Врсте реклама и средства за изражавање хумора у руској и српској реклами

Међу традиционалним начинима класификације рекламних текстова издвајају се три, заснована на следећим критеријумима: 1) рекламирани објекат, 2) циљна група потрошача и 3) средства масовне информације (СМИ). Према првом критеријуму класификују се групе рекламираних производа. По другом критеријуму рекламе се групишу у зависности од аудиторијума коме је намењена: омладини, женама, пословним људима и сл. Класификација према СМИ носачу реклама издваја следеће врсте реклама: штампана, телевизијска, реклама на радију и Интернет реклама. Дата класификација дозвољава да се пажња усмери на конкретна медијска средства рекламног текста, природно изражавајући оне његове особености које су условљене специјалним карактеристикама неког од средстава масовне информације (Добросклонска 2005: 164)

У нашем раду пажња је у највећој мери посвећена штампаној и спољашњој реклами, тј. оној где је рекламни текст праћен визуелним компонентама. Примере реклама које ћемо навести представљају, дакле, савремене облике вишекодовских текстова. Корпус који је послужио за анализу хумористичких реклама обухвата кратке форме рекламних порука у виду телевизијских реклама на руским и српским телевизијама², затим рекламне објаве на интернету (друштвеним мрежама) и визуелна рекламна саопштења

2 Рекламе су емитоване на телевизијским програмима кабловског оператера Ехе net и доступне су и на *Youtube*-у, док су фотографије забележене праћењем друштвених мрежа (*Instagram*, *Facebook*).

која имају за циљ дистрибуцију и продају услуга и производа. Анализирано је око 30 реклама које су биле доступне у току једногодишњег праћења извора.

Погледајмо како је један од најзаступљених облика руске и српске рекламе из истраживаног корпуса приказан језичким средствима за изражавање хумора, в. Слика 1:

Слика 1. Реклама за кафу

Слика 1. илуструје пример руске рекламе која изазива смех тиме што се путем игре купцу предлажу услови куповине. Разлика у роду именице кофе (у руском је мушког рода, а у српском језику *ова именица* је женског рода) додатно упућује на смисао рекламе: куповина ће бити повољнија уколико купац правилно употреби реч кофе у руском језику. У тексту се распоређивање информација одвија помоћу понављања уз додатне појашњавајуће детаље који конкретизују погодне услове куповине кафе. Осим тога, дату рекламо можемо сматрати и примером популаризације и побољшања друштвене писмености.

Слика 2. Штампање новца

У примеру приказаном Сликаом 2 искоришћена су лексичка, граматичка и графичка средства – питање које побуђује радњу и одговор-императив, где се представља шаљива ситуација на основу израза *печатать деньги* (срп. штампати новац) коју прати и одговарајући цртеж. Употреба „три тачке” се овде такође посматра као замена за дужу паузу.

Слика 3. Акција из супермаркета

Рекламна акција из супермаркета илустрована Сликаом 3 изазива смех због синтагме која садржи хомограф – уместо правилног изговора назива гела за туширање *дуру*, може се

прочитати *дѹру*, где је значење потпуно другачије (рус. *дѹра* значи глупа жена).

Слика 4. Лов и риболов

Сликом 4 указујемо на рекламу која демонстрира поигравање хомонимима у називу продавнице: лов живота и лов као жаргонски синоним речи жеља. Несумњиво је реклама упућена мушкарцима, чија се интересовања крећу у кругу риболова, лова и алкохола, чија опрема се може купити у тој продавници.

Са друге стране, рекламна саопштења која за циљ имају продају робе и услуга у српском језику представили бисмо следећим примерима:

Слика 5. Чај из ДМ-а

916 свиђања

dm_srbija Kad si zadnji put dmBio na čajju sa lepšom polovinom? 😊

У реклами популарне врсте чаја (Слика 5) који указује на 100% природне састојке, рекламна порука се ствара на основу употребе погрешног реда речи, што изазива комични ефекат код потрошача самим читањем назива рекламираног производа.

Слика 6. Сајдер Бандит

Прави бандити поштују традицију.
Сајдер Бандит вам жели срећан Божић! 🍷

Слика 6 представља новију рекламу веома популарног напитка која је емитована на телевизији непосредно пред Божић 2020. године, где је искоришћен општеприхваћен религиозни поздрав за празник Божић, где се игром речи, тј. комбинацијом назива производа и поздрава привлачи пажња потрошача.

Слика 7. Плазма кекс

Још један веома познат бренд у Србији у својој рекламној поруци (Слика 7) користи занимљив приступ шаљивом садржају. Наиме, текст рекламне поруке одговара реплици из домаћег филма *Седам и по* у коме главни лик као свој дневни мото користи реплику „плазма, млеко, банана”, а која је овде модификована и додатно појачана сликом рекламираног производа.

Када говоримо о радио и телевизијским рекламама у Русији и Србији, ситуација је прилично разнолика, од тематике, преко врсте реклама, па све до конкретних средстава.

Пример руске телевизијске рекламе „Почему так рано?”³ у основи садржи шаљиву презентацију брзине руске реконструисане железнице, где се путем анегдоте са неверном женом демонстрира новина у Русији. Језик је емоционално обојен строгим изразом, недовршеним мислима, а поентира се неочекиваном, смешном репликом једног од актера.

Новија српска реклама са хумористичком компонентом је поново у вези са брендом Плазма кекса, где је главни актер беба која још увек не говори, али је рекламна порука представљена унутрашњим монологом. У једном тренутку фокус је на прибору за јело, тј. кашики, за коју беба у себи поставља питање: „Каква ти је то гвоздена лопата?” Текст рекламне поруке нам на шаљив начин показује да познати бренд подједнако воле и деца и одрасли.

Посебна одлика српских реклама огледа се у врло честој употреби риме, где нам се рекламирани објекат презентује у виду слогана са стихом. Радио станица ТДИ радија има једну такву: „Купио сам ташти ламинат у инат!” (реклама робне марке Греенламинати).

Још једно идејно решење рекламне поруке познатог мобилног оператера у Србији ВИП је песма чија рима побраја све врсте трошкова на летовању једне породице:

Наруквице, кикице, сувлаки и гирос, лежаљке и сунцобран,
све паре адиос! Нови фактор, нови душек, јапанке и костим,
кукуруз, крофне, сладолед, а код куће ћу да постим! -

3 Линкови ка коментарисаним рекламама наведени су у Додатку.

Море, сви сте хтели све, а како рећи не? Јуче ногице брчка, да, да, да, данас дужан к'о Грчка, да, да, да! Летос била Лефкада, сада парице нада! -А за сваку ситуацију, мама има комбинацију!

5. Закључна разматрања

Анализирајући руске и српске хумористичке рекламе са аспекта конфронтирања средстава за изражавање хумора, а под претпоставком разлике у националном хумору, односно постизања комичног ефекта, могли бисмо да укажемо на следећа запажања:

1) руски хумор је базиран на контексту, врло лако се издваја позадина садржаја рекламне поруке која често има традиционални карактер, и битнија је форма која често нарушава језичку норму; српски хумор је повезан са датом рекламном поруком и често указује на познату друштвено-културолошку позадину (реклама Плазма кекса и филма Седам и по);

2) оштрина хумористичких порука у руским рекламама најчешће је изражена на лексичком и фразеолошком језичком нивоу (стереотипи, рима);

3) руска реклама подсећа на западну, која је усмерена на тренутне, савремене потребе потрошача, кратког је и шаљивог карактера и поента рекламне поруке се најчешће налази на самом крају рекламе. Свему овоме такође тежи и реклама у Србији;

4) разлика у изражавању хумора у руском и српском језику огледа се у већој способности српских рекламних порука да лакше поприме дозу непристојног, некада и вулгарног, због кратких, ефектних форми рекламне поруке; у руској реклами можемо пронаћи и елементе лепе уметности, акценат је на причи коју добијамо из рекламе;

5) прецизна статистика о утицају хумористичких реклама на потрошача није карактеристична ни за руско, ни за српско говорно подручје;

6) српска реклама често користи стиховану ритмизацију као идејно решење у тексту рекламних порука.

ЛИТЕРАТУРА

- Амири 2007: Л. П. Амири, Языковая игра в российской и американской рекламе. Неопубликованная диссертация. Саратовский университет, Ростов на Дону.
- Амири 2013: Л. П. Амири, *Средства визуальной актуализации как графосемантическая разновидность языковой игры в креолизованных текстах рекламной коммуникации*, Известия Саратовского университета, Том 13, Выпуск 2, 29–36.
- Борев 1970: Ю. Борев, Комическое. Москва: Искусство.
- Годард 2002: A. Goddard, *The Language of Advertising*. London: Routledge.
- Добросклонска 2005: Т. Г. Добросклонская, Вопросы изучения медиатекстов. Москва: Едиториал УРСС.
- Дудина 2006: Е. П. Дудина, Семантика и функции лексико-грамматических единиц в рекламе. Неопубликованная диссертация. Поморский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова, Архангелск.
- Бакова 1999: Е. Г. Дъякова, *Массовая коммуникация и проблема конструирования реальности: анализ основных теоретических подходов*. Екатеринбург: РАН.
- Имшинецка 2002: И. А. Имшинецкая, Креатив в рекламе. Москва: РИП-холдинг.
- Костомаров 2004: В. Г. Костомаров, Тексты масс-медиа. Москва: Журналистика и культура речи.
- Кохтев 1997: Н. Н. Кохтев, *Реклама: искусство слова*. Москва: МГУ.
- Лук 1968: А. Н. Лук, *О чувстве юмора и остроумии*. Москва: Искусство.
- Макиенко 2001: И. Макиенко, Юмор в рекламе. *Маркетинг в России за рубежом*, (5). Москва: Издательство «Финпресс».
- Матвејева 2003: Т. В. Матвеева, *Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика*. Москва: Флинта.
- Милосављевић 2013: Lj. Milosavljević, *Zašto su namćori otišli iz komšiluka? Predstavljanje starosti u domaćoj televizijskoj reklamii. Etnoantropološki problemi*, 8(1), 117–148.
- Рудњев 2002: В. Руднев, *В компании с толстяком: реклама и текст. Отечественные записки*. Online, 2(3), [https://strana-oz.ru/2002/2/v-kompanii-s-tolstyakom-reklama-i-tekst].
- Самосудова 2002: Г. Г. Самосудова, *Художественный текст – субъективный образ объективного мира / Концептуальная картина мира и интерпретативное поле текста с позиций лингвистики, журналистики и коммуникативистики*. Барнаул: Санкт-Петербургский государственный университет.

- Сафонова 2013: Е. В. Сафонова, *Формы, средства и приемы создания колического в литературе*, Online, 5(52), [<https://moluch.ru/archive/52/6970/>].
- Сорокин и Тарасов 1990: Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. Москва: Ин-т языкознания РАН.
- Тјурина 2009: С. Тјурина, О понятиях рекламный дискурс и рекламный текст. *Вестник ИГЭУ*, номер 1, 1-3.
- Фролов 1981: И. Т. Фролов, *Философский словарь*. Москва: Полиздат.
- Цикушева 2008: И. В. Цикушева, *Лингвистические средства создания колического эффекта в сказках*. Неопубликованная диссертация. Адыгейский государственный университет, Майкоп.

Емилија Г. Јовић

**ЮМОРИСТИЧЕСКАЯ РЕКЛАМА КАК ФРАГМЕНТ
МЕДИЙНО-РЕКЛАМНОЙ КАРТИНЫ МИРА
(НА ПЛАНЕ РУССКОГО И СЕРБСКОГО)**

Резюме

В статье рассматриваются характеристики российской и сербской юмористической рекламы в свете общей медийно-рекламной и лингвистической картины мира как одной из особенностей современных исследований в лингвистике, журналистике, теории медиа с точки зрения влияния языка рекламы на сознание и повседневную жизнь современных потребителей. (пользователей рекламы). Язык рекламы отражает современные явления в социальной и культурной жизни общества, а также создает новый смысл, определяющий поведение большинства людей. Таким образом, реклама как более аспектное явление привлекает внимание исследователей в различных областях науки, включая лингвистику, журналистику, социологию, психологию. Предметом нашего исследования будет современная русская и сербская юмористическая рекламы, доступная в российских и сербских телепрограммах, Интернете и государственных СМИ.

Ключевые слова: юмористическая реклама, языковой образ мира, медиа-рекламный образ мира, русская юмористическая реклама, сербская юмористическая реклама.

Додатак. Линкови реклама

- Dorritos отлични улов: <https://www.youtube.com/watch?v=rjAXfqG13s>
- Free Cargo: https://yandex.ru/video/preview/?text=free%20cargo%20russian&path=wizard&parent-reqid=1609878421723955-1637066286799678544500109-production-app-host-sas-web-yp-131&wiz_type=v4thumbs&filmId=13552942665524452528
- Биреклама: https://www.youtube.com/watch?v=aR_fE7LNss&feature=emb_logo
- ВИП мобилна телефонија: <https://www.youtube.com/watch?v=FwoUhxq7IPE>
- Златни лав: https://www.youtube.com/watch?v=U9Vt2Di--Gs&feature=emb_title
- Лада Вестра: https://www.youtube.com/watch?v=E7dsEmHnpU&feature=emb_titl
- Морозна свежесть: https://www.youtube.com/watch?v=6Y_MvAl4dy4
- Московский картофель: https://www.youtube.com/watch?v=-qZxfKc_qRw (Май, мойсковхск, мойкох.... МАЙНКАМПФ)
- Не пей за рулем: https://www.youtube.com/watch?v=hwXyxUuvACM&list=PL_OYyhr2B7ux_yOBNINiOnWPjtCibe4Q-&index=6
- Обезьяны и свежесть: https://www.youtube.com/watch?v=i70bamFsBsg&list=PL_OYyhr2B7ux_yOBNINiOnWPjtCibe4Q-&index=13
- Орбит Павлин: https://www.youtube.com/watch?v=jAPaFLmmftA&feature=emb_logo
- Плазма кекс: <https://www.youtube.com/watch?v=xfUuKlPrmJM>
- Помоги маме: https://www.youtube.com/watch?v=T5vF-OFecf0&list=PL_OYyhr2B7ux_yOBNINiOnWPjtCibe4Q-&index=49
- Почему так рано: <https://yandex.ru/video/>

Сара Мандић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Докторанткиња

371.3::811.134.2'243
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2020.40.1.5>
Оригинални научни рад

СЛАТКА СТРАНА ФРАЗЕОЛОГИЈЕ: АНАЛИЗА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У АЛБАНСКОМ, ГРЧКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Предмет истраживања нашег рада представљају фразеолошке јединице трију несродна балканска језика, албанског, грчког и српског, које у свом саставу садрже неку од кључних лексема за именовање какве слатке намирнице или десерта, коју називамо „слатком компонентом“. Њих и њихове преводне еквиваленте анализирамо путем контрастивно-компаративне методе на семантичком плану са циљем утврђивања сличности и разлика са традиционалним схватањем слатког укуса као нечег веома пријатног и укусног. На основу спроведене анализе, утврђено је да фразеолошке јединице конфигурирају подједнако у позитивним семантичким пољима, као и у негативном семантичком пољу. Како резултати показују, испољавају се разлике по питању њихове мотивације, где сладак укус веома утиче на изразе са позитивном конотацијом, док код фразе са негативном конотацијом не игра значајну улогу.

Кључне речи: балканска фразеологија, фразеологизми, албански језик, грчки језик, српски језик, слаткиши.

1. Циљ и методологија рада

Истраживање и контрастивно-компаративна анализа фразеолошких јединица често је мултидисциплинарног

* ritasa1905@gmail.com

1 Рад на ову тему изложен је на петом научном скупу студената СТУДКОН 5 на Филозофском факултету у Нишу, а овде дајемо допуњену и проширену верзију.

карактера и оставља доста простора не само за структурно-граматичко поређење израза, већ и за когнитивно-лингвистички, културолошки и историјски приступ њиховом испитивању. Стога је и циљ нашег рада вишеструк:

- настојимо ексцерпирати фразеолошке конструкције у албанском, грчком и српском са слатком компонентом, под којом подразумевамо све лексеме којима се денотира одређени десерт или зачин и пронаћи њихове преводне еквиваленте;

- утврдити контрастивно-компаративном методом сличности и разлике између анализираних фразеологизама, при чему се, ради што обухватнијег истраживања, не узима искључиво један језик као полазни;

- посебан акценат ће бити стављен на семантику фразеолошких јединица и испитивање у коликом обиму се оне групишу око позитивног, односно негативног концепта. Тиме би се утврдило посматрају ли балкански народи слаткише на истоветан начин и припадају ли они *апсолутном балканском макрофразеолошком плану* (Мутавџић 2016: 26) или фразеологизме са њима као кључном лексемом одликује већи степен идиотипичности.

Сви примери фразеологизама са слатком компонентом преузети су из општих и фразеолошких речника чији списак прилажемо на крају рада. Ради методолошке доследности, у раду ћемо напоредо користити појмове *фразеологизам / фразеолошка јединица*, према већ устаљеној терминологији Мршевић-Радовић (1987: 15). Поред тога, сви забележени изрази на албанском и грчком језику биће дати као глосе, у њиховом буквалном преводу, како би се лакше разумела позадинска слика фразеологизама. Како смо претходно истакли, сва три језика ћемо посматрати као полазне и циљне, при чему ће подударни преводни еквиваленти бити наглашени, а уколико се кључна лексема разликује, биће посебно подвучена. Такође, уколико у оквиру истог семантичког поља конфигурирају фразеологизми са слатком компонентом у сва три језика, навешћемо их у виду листе. У раду ћемо настојати да на одређеном броју примера

прикажемо начин на који људи посматрају слаткише, оличен у фразеолошким конструкцијама, будући да би анализа свих израза превазилазила оквире нашег истраживања.

2. Уводно разматрање о укусима

Индивидуалност и субјективност сваког појединца најбоље описује изрека да *о укусима не вреди расправљати* (грч. *περί ορέξεως ουδεὶς λόγος*, алб. *për shije nuk diskutohet*). Пореклом из латинског *de gustibus non est disputandum*, остало је забележено, како наводе Валера и Русо, да ју је изговорио Цезар приликом посете Валерију Леонту у Милану. Том приликом су му послужене и шпаргле куване на путеру, што је за Римљане било веома одбојно, будући да су од масти користили искључиво уље (Валера и Русо 2018: 21). Ипак, иако је ова изрека непобитна, сâмо питање (чула) укуса и расправе о њему заокупљало је пажњу филозофа и научника још од античких времена. Начинивши синоптички преглед историје истраживања о укусу, Барточек (1978) истиче да оно датира још од шестог века пре наше ере и старогрчког физичара Алкамеона који је веровао да језик као орган прима рецепторе кроз ситне поре. Свој допринос овом сложеном питању даље су давали и стари Грци и Римљани, попут Демоктира, Аристотела, Галена и других, али и научници током потоњих векова, да би своју ренесансу доживела током шездесетих година прошлог века када је амерички научник Стивенс открио нове психофизичке процесе (Барточек 1978: 4). Питање укуса и данас остаје отворено, имајући у виду да је, поред четири основна укуса, умами тек недавно званично признат као пети укус, упркос чињеници да га је пре више од века, тачније 1908. године открио јапански научник Кикунае Икеда (Ниномиа 2015: 1) који је и сковао назив *умами*, чиме се означава *пријатан, пун, слан укус*.

2.1. Перцепција слатког укуса

Један од основних укуса чији се рецептори налазе при врху и са стране језика јесте *слатко*, а следствено томе и начин на који га свака особа доживљава релативно је универзалан, односно он је „биолошки заједнички свим живим бићима“ (Рафаели и Керовец 2017: 22). Незнатне разлике у начину на који посматрамо слатку храну, културолошки и лексички условљене, ипак се могу појавити између одређених народа, односно њиховог вокабулара. Тако Годард истиче да се за именовање слатког укуса у кантонском језику користи лексема *tim*, семантички проширена и на храну пријатног укуса и пиће уопште (Годард 2001: 43). Слично томе, у јапанском је у употреби термин *atai*, за који Бекхаус наводи да би се најбоље описао не само као слатки, већ и као благи укус (1994: 152). Без обзира на ова одступања од учесталог поимања слатког, може се рећи да су она занемарљива, будући да се и пријатни и благи укус, као и слатки, такође могу конципирати (веома) позитивно, па можемо говорити о универзалном схватању да је *слатко пријатност*. На основу тога, према теорији појмовне метафоре Лејкофа и Џонсона², Баљи постулира концепт ЗАДОВОЉСТВО ЈЕ СЛАТКО (Баљи 2017: 33), док готово идентично наводи и Вајник путем метафоре ЗАДОВОЉСТВО ЈЕ СЛАДАК УКУС (Вајник 2018: 141). Многобројна истраживања на тему концептуализације слатког у људској свести се поклапају у својим резултатима, истичући да се епитет *слатко* третира као пријатан укус и позитивна емоција, што се може објаснити чињеницом да људски организам од рођења поседује природне склоности ка слатком, па отуда и уживање у његовој конзумацији. Додатно, њиме се метафором и метонимијским

2 Суштина теорије појмовне метафоре представља доживљавање једног појма, односно ентитета путем другог (Лејкоф и Џонсон 1980: 5), при чему је битно истаћи да је један домен увек апстрактнији и могуће га је разумети преко другог, конкретног појма са којим је у непосредној вези (Кевечеш 2004: 4).

трансфером³ може описати и привлачна особа, најчешће мислећи на женски пол (уп. Свитсер 1990: 28; Ковалчик 2019: 94; Забалотскаја 2017: 39–40; Андерсон 2014: 99; Пипер 2016: 167; Кевечеш, 2004: 26; Негро 2019: 51). Оваква слика се уочава уколико посматрамо дефиницију лексеме *сладак* (алб. *ëmbël*, грч. *γλυκός*), описану у једнојезичним балканским речницима на следећи начин:

- који има укус меда, шећера, зрелог воћа и сл, заслаћен; (о мирису) пријатан, угодан; фиг. који се радо доживљава, испуњен задовољством, радошћу, срећом, пријатан; који се радо слуша, пријатан, мио, симпатичан; мио драг, љубак, допадљив; који одаје, изражава симпатије, наклоност, уживање; са избледелим значењем у присном обраћању, мио, драг (РМС 2011: 1213);
- који има укус шећера или меда и генерално, који је укусан; фиг. који изазива пријатно осећање (РАА 2014: 377);
- који има укус шећера или меда, који има слаткоћу; који угађа слатким укусом; који угађа уху, носу или оку, који је пријатан да се чује, помирише или види; који доноси физичко и духовно задовољство; ко је љубазан према другима, драг, мио човек (РААН 1980: 441–442).

Како се може закључити из приложеног, уочава се слика да се у људској свести укус слатког готово искључиво везује за позитивна осећања и метафорички описује драге особе, као и друге врсте чула, попут слуха или мириса. Поред тога, примарна асоцијација на укус слатког јесу управо два основна заслађивача, редовно коришћена у исхрани трију балканских народа – мед и шећер.

Са друге стране, уколико се мало дубље погледа у семантику колокација и фраза са лексемом *сладак*, запажа се

3 Метонимијом се, према Лејкофу и Џонсону (1980: 35), један ентитет користи како би упутио на стварну особу, што треба разликовати од персонификације, путем које се људске особине приписују предметима и неживим стварима.

нешто измењена представа. Наиме, постоје и одређени изрази негативне конотације, попут *слатке речи* и *бити сладак на језику* чиме се означава извештаченост и неискреност (Хрњак 2013: 195; Мацан и Вучајнк 2013: 225). Друкчије речено, такве слатке компоненте у језичкој употреби могу да „метафорично упућују на извештачену љупкост испод које се крије лични интерес“ (Марчета 2016: 128), што је могуће објаснити и додавањем *слатке компоненте на горак предмет*, у овом случају речи, чиме оне постају „вештачки заслађене“. Занимљив пример дала је и Мендаш (2018: 36), истакавши да колокације попут *слатке муке*, *слатке бриге*, *сладак терет* носе у себи негативну конотацију која се може претворити у позитивну у тренутку када људи остваре свој циљ због којег су били забринуте или у потешкоћи.

Из горе наведеног произилази да се у људској свести појам слатког укуса, изражен у језику метафорички или путем фразеологизама описује двојако, односно да га одликује бивалентност. Тако, са једне стране, *слатко* се генерализује као искључиво пријатан појам који доноси срећу и задовољство, припадајући ПОЗИТИВНОМ семантичком пољу. Насупрот томе, може се уочити и одређени број лексичких конструкција око којих се групише појам *сладак* НЕГАТИВНЕ семантике. У таквим изразима покушава се прикрити каква „горка“ ствар, односно сакрити њен првобитни, непријатан укус, због чега јој се додаје епитет *сладак* чиме би се исконски укус „замаскирао“. Оваква двојака слика изузетно је занимљива, будући да показује две крајности, због чега смо се и одлучили да управо балкански фразеологизми са слатким компонентама буду тема нашег рада.

3. Слаткиши у фразеолошким конструкцијама

Укупан број забележених фразеологизама ексцерпираних из речника јесте 113, од чега је највише у албанском (57), знатно мањи број на српском (35), док их је најмање у грчком језику, свега 27. Предуслов за сврставање у корпус нашег

рада био је да фразеолошке јединице у свом саставу садрже *слатку компоненту*, која се може односити како на природне заслађиваче и зачине, тако и на десерте припремљене са њима. Како смо установили, фразеолошке јединице у албанском, грчком и српском образују се око различитих кулинарских лексема, а према бројности и сличности на првом месту је свакако *мед* (уп. Мутавџић и сарадници 2012: 456), а потом *шећер*. На основу прикупљене грађе, табеларни приказ слаткиша у балканској фразеологији представљен је Табелом 1. према азбучном редоследу.

Табела 1. Слаткиши у балканској фразеологији према азбучном редоследу

слатка компонента	албански	грчки	српски
алва	4		1
баклава	2		
бестиљ	1		
бомбона	4	5	1
кекс			1
колач	6		9
крем		1	
крофна		2	
мед	19	11	13
обланда			1
палуза	2		
ратлук	4	1	
реванија	1		
слатко		3	
торта	1	1	2
уштипак	3		
шећер	10	3	6
шлаг			1

Отуда као главни заслађивач, све до доласка његовог главног „противника“, шећера, у Европу током крсташких ратова, мед је био основна слатка намирница српског, али и других балканских народа. О томе сведоче и разноврсни етнографски и митолошки записи, истичући његову двојаку улогу као хране богова и хране која се служила приликом одређених обреда, најчешће свадби (Николић 2012: 255). Мед је коришћен и за „справљање слаткиша и напитака, али и као додатак јелима“ (Зиројевић 2005: 250). Ипак, иако цењен подједнако међу припадницима хришћанске и исламске вере, начин његове употребе се разликовао. Мед се код Арапа првенствено користио као заслађивач у чајевима, а био је познат и по својим лековитим својствима, док су, са друге стране, хришћани поред ових благодети меда ферментацијом добијали и медовину (Абот 2009: 23). Данас се, као главна замена за мед користи првенствено шећер, који је временом заузео примат у слатком свету и чија је употреба далеко разноврснија. Као резултат тога, данас је „сама идеја слатког у европској мисли и језику постала повезана са шећером“ (Минц 2017: 49–50). Даље лексеме које улазе у фразеолошки фонд анализираних балканских језика у одређеној мери варирају, на шта могу утицати историјске околности⁴, обичаји као и култура исхране. Тако, на пример, у грчком језику сусрећемо израз *ка и ста коуфѐта*⁵ *соу* који се може чути најчешће приликом свадбе, а служи за изражавање жеље одређеној особи да она буде следећа на реду за женидбу/удају. Такође, у српском фразеолошком фонду наилазимо на лексеме попут *кекс* и *обланда*, послastiце са Запада које су на Србију имале већи утицај него што је то случај са Грчком и Албанијом, што

4 Треба назначити да то није увек случај, што можемо видети на примеру лексема *ратлук* или *слатко*, које не образују ниједан фразеологизам у српском језику. Ипак, то не умањује значај ових оријенталних послastiца у српској кухињи, већ само показује да оне нису имале толико важно место, као на пример *обланде* које сусрећемо у изразу *завијати нешто у обланду*.

5 Лексема *коуфѐто* означава бомбоне, дражеје које се традиционално нуде свим гостима у Грчкој приликом свадби или крштења, обично са укусом лешника, беле или розе боје, послужене у пакетићима са машинцом.

још једном доказује како је фразеологија „један од најважнијих извора за реконструкцију језичке слике света“ (Мршевић-Радовић 2014: V).

4. Анализа фразеологизама

Метафоричка употреба лексеме *мед* у значењу *сладак* може се уочити у застарелом фразеологизму библијског порекла *мед му капље (тече) из уста*, а којим се „у српској фразеологији илуструје 'добра' употреба језика када је реч о садржају говорења“ (Мршевић-Радовић 2014: 24). Исказујући **слаткоречивост, пријатност, љубазност**, овај израз има своје апсолутно подударне преводне еквиваленте у грчком и албанском:

η γλώσσα του στάζει μέλι [језик му капље мед]
nxjerr mjaltë nga goja [извлачи мед из уста]

Њихова семантичка порука може се пренети и проширеним објекатским номиналним конструкцијама у српском и албанском са додатном намирницом, чиме се постиже интензивирање његовог слатког укуса:

говорити мед и млеко
бити мед и шећер
ка ngrënë bukë e mjaltë [појео је хлеб и мед]

Такође, комутација лексеме *мед* с неком другом слатком намирницом, једнако значајном за прехрамбене навике и обичаје тог народа, могућа је у неколико забележених случајева, и то само у албанском језику:

e ka gojën llokum / sheqer / mjaltë
 [има уста (као) ратлук / шећер / мед]
ка ngrënë mjaltë [појео је мед]
është sheqer i gjallë [бити живи шећер]
ка ngrënë më shumë mjaltë se bukë
 [појео је више меда него хлеба]
nxjerr sheqer nga goja [извлачи шећер из уста]

Насупроттоме, претеранаслаткоћа може се окарактерисати и као нешто негативно, што утиче на метафоричко осликавање ових фразеологизама као **извештачене, неприродне љубазности**, чиме би сâма употреба израза зависила од контекста и поруке коју говорник жели да искаже.

Синтагму *мед* и *млеко* уочавамо у оквиру израза којима се исказују **пријатељски** и(ли) **љубавни**, односно **добри међуљудски односи**:

e ka mjaltë e qumësht⁶ (me dikë)

[има мед и млеко (са неким)]

τα πάω μέλι γάλα (με κάποιον)

[ићи мед и млеко (са неким)]

бити мед и млеко (са неким)

а исти концепт се може изразити грчким фразеолошким јединицама са лексемама *мед* и *шећер*:

(την) περνάω ζάχαρη (με κάποιον)

[проводити шећер (са неким)]

τα πάμε ζάχαρη οι δυο μας [идемо шећер нас двоје]

βρίσκομαι (μέσα) στα μέλια (με κάποιον)

[налазим се у меду (са неким)]

У перцепцији торте као *предмета на спрат* при чијем врху се налази одређени „додатак“ са функцијом истицања врхунца нечег лепог крије се позадинска слика која је мотивисала настанак фразеолошких јединица:

qershî mbi tortë [трешња на торти]

το κερασάκι στην τούρτα [трешњица на торти]

шлаг / трешњица на торти

Симболичко приказивање слатких намирница у позитивном контексту може се односити и на концепт **благостања, повољне ситуације** особе која се нашла у близини каквог слаткиша, што илуструју наредни фразеологизми:

6 Лексема *млеко* се у албанском може заменити компонентама *шећер* и *путер* што уочавамо у изразима **e ka mjaltë e sheqer / e ka mjaltë e gjalpë**.

тече мед и млеко

упала је некоме секира у мед

вадити секиру из меда

набрати меда

масни колачи

ka njërën dorë në bakllava dhe tjetrën në revani / mjaltë

[има једну руку на баклави, а другу на реванији⁷ / меду]

ka rënë në mjaltë [(у)пао је у мед]

i ra sëpata në mjaltë [упала му је секира у мед]

si veza në kulaç [као јаје у колачу]

μου ήρθε λουκούμι / γλύκισμα / κουφέτο / λουκουμάς

[дошао ми је ратлук / слатко / бомбона / крофна]

καρύδια / κούπι με το μέλι [ораси / крчаг са медом]

έχω το μέλι στο χέρι [имати мед на руци]

βάζω το δάχτυλο στο μέλι [стављати прст у мед]

Најфреквентија слатка лексема у овим изразима јесте *мед* чији су пријатан укус балкански народи посматрали готово истоветно и изједначавали га са срећом и успехом. То је, како истиче Шипка „сасвим логичан (избор) јер, у пренесеном смислу, означава сласт и задовољство“ (Шипка 2013: 266), те је на основу такве слике могуће постулирати појмовну метафору МЕД ЈЕ БЛАГОСТАЊЕ.

Како су већ многобројна истраживања доказала, људи показују склоности првенствено ка слатком укусу, дефинишући га као нешто пријатно, укусно, примамљиво. Привлачност коју осећамо можемо уочити и у фразеологизмима, где се човек метонимијским трансфером замењује животињама:

κολλάω σαν τη μύγα στο μέλι [лепити се као мува на мед]

u lëshuan si miza në mjaltë [пустили су се као муве на мед]

ићи као пчела на мед

који се, ипак, могу посматрати негативно и припадати домену **непромишљености, брзоплетости** када описују особу која без размишљања хрли на нешто што јој се касније може и обити о главу.

7 Реванија је врста колача преливена шербетом са лимуном.

Негативна семантика фразеолошких јединица са слатком компонентом може се уочити код два српска и једног албанског фразеологизма, у којима се лексема *колач* изједначава са **штетом, злом** те је могуће постулирати појмовну метафору КОЛАЧ ЈЕ НЕСРЕЋА:

спремити некоме колач

i gatuan kulaçin (dikujt) [спремио је колач (некоме)]

την κάνω τη δουλειά [чинити посао]

увалити некоме црн колач у торбу

кάνω κακό (σε κάποιον) [чинити зло (некоме)]

i hap telashe [отворити (некоме) проблеме]

У гастрономском погледу, додавање зачина је од кључног значаја како би се успоставио баланс укуса у јелу и задовољило људско непце, а једна од најтежих ствари представља ублажавање горког, непријатног укуса. При томе се обично додаје одређени заслађивач, а што је послужило као позадинска слика за настанак фразеологизама којима се исказује **сакривање правог, лошег стања ствари** или **претварање**:

e lyen me sheqer (diçka) [маже шећером (нешто)]

завијати у обланду

χρυσώνω το χάπι (σε κάποιον)

[позлаћивати пилулу (некоме)]

преко једа мед просипати

e ëmbëlsoi me sheqerka [засладио је бомбонама (нешто)]

кάνω τα πικρά γλυκά [чинити горко слатким]

Фразеолошке јединице представљају језичне конструкције настале као производ људске маште чија је сврха што сликовитије описивање њима блиских и сродних предмета, појава, запажања и слично. Сходно томе, у састав израза улазиле су искључиво оне лексеме које су, према одређеној физичкој карактеристици, могле бити доведене у везу са позитивним и(ли) негативним концептом. Тако, на основу своје пихтијасте, желатинасте форме, у албанском сусрећемо изразе везане за концепт **насиља**:

e bëri pelte / pestil (dikujt) [направио је (некога) палузом⁸
/ бестиљом⁹]

κάνω (κάποιον) του αλατιού [чинити (некога) соли]
пребити (некога) као вола у купусу

Као једна од најзахтевнијих кулинарских области сматра се управо посластичарство, из разлога што су слатки рецепти далеко компликованији и захтевају прецизност у мерама, комбинацијама и састојцима, те би, уколико би се додала и(ли) изоставила једна компонента, десерт био неуспешан. Тако, за изражавање **немогућности** / **тражење немогућег** сусрећемо изразе:

i bën petullat me ujë (pa vaj)

[прави уштипке са водом (без уља)]

од тог брашна неће бити погача

κούφια καρύδια πίτα δεν κάνουν

[шупљи ораси не чине питу]

bën bakllava me miell thekre

[прави баклаву са ражаним брашном]

λόγια του αέρα [речи ваздуха]

празне речи

bën kulaç në hi [прави колач у пепелу]

зидати куле у зраку

χτίζω στην άμμο [зидати у песку]

kërkon petulla me gjalpë [тражи уштипке са путером]

тражити и од птице млеко

θέλει και του πουλιού γάλα [жели и од птице млеко]

Наредни фактор који може утицати на мотивацију фразеолошких јединица са слатком компонентом јесте и њихова текстура, осећај који се ствара у људским устима. За *бомбону*, обично чврсте текстуре и која се не жваће већ сиса, потребно је више времена како би се растопила, па се отуда

8 Палуза је у албанској кухињи врста густог компота.

9 Бестиљ представља густо укувани пекмез од шљива.

концепт **понављања** у грчком изражава фразеолошким јединицама:

πιπιλίζω σαν καραμέλα [сисати као карамелу]

вртети увек исту плочу

i bie një avazi [удара једну причу]

κάνω καραμέλα στο στόμα μου

[чинити карамелу у мојим устима]

понављати једно те исто

bathë, bathë, po një kokërr [боб, боб, исто (су) једно зрно]

Људске прехранбене навике, већ дубоко укорене и устаљене, условиле су и „правила“ како се и на који начин једе одређено јело. Тако, семантичком пољу **безнадежности** / **безначајности** може се приписати и албанска номинална синтагма:

hallvë e ftohtë [хладна алва]

јака ствар

σιγά τ' αυγά [полако јаја]

а колико смо у природи сладокусци и ипак не волимо превише да делимо храну на најбољи начин карактерише клетва „шаљивог“ карактера на албанском који се на грчки и српски може пренети само описно:

të ngrënsha hallvën [да ти поједем алву]

цркни

ψόφα [цркни]

мада, колико год волели слаткише и десерте, треба напоменути да су они неретко представљали изузетак, а не правило у свакодневним оброцима, па се зато каже како:

nuk hanë çdo ditë llokume [не једу сваки дан ратлук]

није сваки дан Бадњи дан

πότε μήλα πότε φύλλα [некад јабуке некад листови]

У култури исхране различитих народа одређена јела и намирнице заузимали су важније место у прехранбеној

хијерархији, те се концепт **цењености** и **потражње** може исказати фразеолошким конструкцијама:

ићи као алва / шећер

shihet si hallvë [иде као алва]

πωλείται σαν νερό [продаје се као вода]

а неоспорно конципирање *слатког* као нечег **позитивног** и **пријатног**, што прија нашим чулима и буди у нама осећај среће и задовољства поткрепљује и уврежено схватање да се *најслађе* увек оставља за крај, фразеолошки исказано:

шећер долази на крају

φυλάω το καλύτερο για το τέλος [чувати најбоље за крај]

guan më të mirën për fund [чува најбоље за крај]

Таквим редоследом, да се нешто слатко оставља за крај, одговара и типичан, устаљени оброк или гозба, на којем се десерт увек служи последњи, након свих сланих јела, чиме се метафорички „заокружује“. Другим речима, не постоји насумичан начин послуживања, већ тачно утврђена правила, комбинације и редослед, што Монтанари (2011: 121), правећи паралелу са језиком и граматиком, назива *синтаксом јела*.

5. Закључак

Описивање и изучавање чула укуса од давнина је заокупљало пажњу научника и филозофа, а оно и данас оставља доста простора за истраживање са најразличитијих аспеката. Када говоримо о узајамном односу чула укуса и лингвистике, пажња је првенствено усмерена ка семантици и испитивању у коликој мери долази до поклапања увреженог схватања *слатког* као нечег лепог и *горког* и *киселог* као одбојног базираног на емоцијама које у нама буде ти укуси и онога што се помоћу њих исказује у језику. У нашем раду смо се конкретно определили само за слadak укус, који смо посматрали кроз призму фразеологије три балканска народа. Као услов да у корпус уврстимо одређени израз било је неопходно да се у

његовом саставу налази лексема којом се денотира или слатка намирница или десерт. На основу прикупљене грађе, утврђено је да превагу свакако односе *мед* и *шећер*, око којих се образује највећи број фразеолошких јединица у сва три језика. Са друге стране, одабир осталих лексема које су нашле своје место у фразеолошком фонду условљен је историјски и културолошки, али и гастрономским навикама Албанаца, Грка и Срба. Тако, једино се у грчком јавља лексема *слатко*, у српском *обланда*, а у албанском *баклава*, што ће рећи да су ови десерти (били) од већег значаја у њиховој култури исхране и да су зато нашли своје место у фразеологији. Ипак, ове слатке компоненте одраз су пређашњих прехранбених навика, у великој мери потиснуте главним слаткишем модерног доба – чоколадом, коју не срећемо ни у једном балканском изразу¹⁰, што још једном доказује како су фразеолошке јединице носиоци традиције и културе, чији корени сежу далеко у прошлост.

Када говоримо о семантици ексцерпираних фразеологизама, циљ нам је био да испитамо образује ли се више позитивних или негативних концепата и шта је мотивисало њихово значење. На основу спроведене анализе над једним бројем фразеологизама може се закључити да су ова два семантичка поља релативно равномерно заступљена. Ипак, разлози којима се одређени израз сврстава у позитиван, односно негативан концепт је различит:

- како можемо видети, лексеме које конфигурирају у оквиру позитивних концепата сва три језика, попут **благостања**, **љубазности**, **пријатељства** јесу првенствено *мед* и *шећер*. Управо се код фразеолошких јединица са њима као кључном компонентом уочава и највећи степен подударности како на формално-структуралном, тако и на семантичком плану. Таква слика не чуди, будући да су као главни заслађивачи били веома

10 Ипак, треба истаћи да је у данас у свакодневном говору све учесталији израз **топити се као чоколада** (услед пријатности, милине, среће), чији преводни еквиваленти на албанском и грчком гласе **shkrihem si çokollatë** [топим се као чоколада] / **λιώνω σαν σοκολάτα** [топити се као чоколада] и који ће једног дана несумњиво наћи своје место у фразеологији.

цењени код сва три балканска народа, а слодак, привлачан укус је управо био тај који је првенствено мотивисао изразе у оквиру позитивних концепата;

- са друге стране, приликом анализе запазили смо и немали број негативних семантичких поља, попут **претварања, насиља, понављања** или **немогућности**. Оно што је битно истаћи јесте да је, за разлику од позитивних концепата, као позадинска, фраземотворна слика, послужио не слодак укус, већ пре форма или рецепт неког десерта. Тако, на основу своје пихтијасте масе, компот и пекмез су послужили да искажемо насиље, претећи да ћемо од некога направити ту смесу или, уколико покушамо направити уштипке са неодговарајућим састојцима, нећемо у томе на крају успети.

У раду смо настојали да, на основу једног броја прикупљених фразеолошких јединица у албанском, грчком и српском са слатком компонентом прикажемо како ови народи посматрају слаткише и шта је мотивисало њихов настанак. Како можемо закључити, фразеолошке јединице са позитивном конотацијом заиста су, у највећој мери мотивисане пријатношћу слатког укуса. Насупрот томе, оне које носе негативну конотацију крију другачију позадинску слику, на коју су утицале ствари попут текстуре слаткиша и традиционалног начина прављења десерта. Тиме се, још једном, доказује људска креативност и машта када говоримо о описивању и исказивању најразличитијих концепата стварима из његовог непосредног окружења.

ЛИТЕРАТУРА

Извори

- Албанска Академија наука 1980: Akademia e Shkencave të Shqipërisë, *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*. Tiranë: Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.
- Атинска Академија 2014: Ακαδημία Αθηνών, *Χρηστικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Бабињотис 2012: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Δ' εκδόση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Влахопулос 2007: Σ. Βλαχόπουλος, *Λεξικό Ιδιωτισμών της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Головић 2010: Б. Головић, *Фразеолошки српско-италијанско-француски речник*. Београд: Албатрос плус.
- Κατος 2016: Γ. Κάτος, *Λεξικό της λαϊκής και της περιθωριακής γλώσσας, Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ*, [<http://www.georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/index.php/leksika/katou/g>]
- Ковачевић 2010: Ž. Kovačević, *Frazeološki rečnik: srpsko-engleski*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Матешић 1982: Ј. Матешић, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Матица српска 1995: Матица српска, *Речник српскохрватског књижевног језика (1-6)*. Нови Сад: Матица Српска.
- Матица српска 2011: Матица српска, *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица Српска.
- Милосављевић 2008: Б. Милосављевић, *Српско-француски речник идиома и изрека*. Београд: Завод за уџбенике.
- Мутавџић 2007: П. Мутавџић, *Грчко-српски речник идиома*. Београд: ИК Јасен.
- Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.
- Сарандакос 1997: Ν. Σαραντάκος, *Το αλφαβητάρι των ιδιωματικών εκφράσεων*. Αθήνα: Δίαυλος.
- Српска академија наука и уметности 1958-: Српска академија наука и уметности, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (том 1–19)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стефанлари 2000: I. Stefanllari, *English-Albanian Dictionary of Idioms*. New York: Hippocrene Books Inc.

- Стојановић и Балаћ 2009: М. Стојановић, А. Балаћ, Грчко-српски речник (2. издање). Београд: Завод за уџбенике.
- Томаји 2010: J. Thomai, *Fjalor frazeologjik i gjuhës shqipe*. Tiranë: EDFA.
- Песку 1999: P. Qesku, *Fjalor Shqip-Anglisht*. Tiranë: EDFA.

Референце

- Абот 2009: E. Abot, *Statko-gorka istorija šećera*. Beograd: Geopoetika.
- Андерсон 2014: E. Anderson, *Everyone eats: understanding food and culture*. New York: New York University Press.
- Баљи 2017: M. Bagli, Tastes we've lived by. Taste metaphors in English. *Textus, English studies in Italy*, 30(1), 33–48.
- Барточек 1978: L. Bartoshuk, History of taste research. In: E. C. Carterette, M. P. Friedman (eds.), *Handbook of Perception. Tasting and Smelling*, New York: Academic, 3–18.
- Бекхаус 1994: A. Backhouse, *The lexical field of taste: A semantic study of Japanese taste terms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Вајник 2018: E. Vainik, Emotion meets taste: Taste-motivated emotion terms in Estonian. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 71, 129–154.
- Валери и Русо 2018: L. Valera, M. Russo, Edo, ergo sum: Anthropological, ethical and educational considerations about eating. *Persona y Bioética*, 22(1), 17–27.
- Годард 2001: C. Goddard, Lexico-semantic universals: A critical overview. *Linguistic Typology*, 5, 1–66.
- Забалотскаја 2017: А. А. Забалотскаја, Фразеологизми с прилагателњима укуса в англјској и русској јазыковој картине мира. Необјављена докторска дисертација. Санкт Петербург: Филолошки факултет.
- Зиројевић 2005: О. Зиројевић, Јело и пиће. У: Александар Фотић (ур.), Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, Београд: Clio, 233–258.
- Кевечеш 2004: Z. Kövecses, *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ковалчик 2019: A. Kowalczyk, Semantic transfers in the domain of FOODSTUFFS. *Linguistics Beyond And Within*, 5, 90–102.
- Лејкоф и Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*. Chicago/London: The University of Chicago Press.

- Марчета 2016: Ј. Марчета, Кулинарска терминологија у француској, италијанској и српској фразеологији. Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Маџан и Вучајнк 2013: Ž. Macan, T. Vučajnk, Okusi v hrvaški, nemški in slovenski frazeologiji. U: M. Fabčić, S. Fiedler, J. Szerszunowicz (eds.), *Phraseologie im interlingualen und interkulturellen Kontakt*, Maribor: Univerza v Maribor, 223–237.
- Мендаш 2018: S. Mendaš, *A corpus-based contrastive analysis of selected English and Croatian lexemes for taste*. Neobjavljen master rad. Rijeka: Filozofski fakultet.
- Миџ 2017: S. Minc, *Slast i moć – mesto šećera u modernost istoriji*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Монтанари 2011: M. Montanari, *Hrana kao kultura*. Zagreb: Sandorf.
- Мршевић-Радовић 1987: Д. Мршевић-Радовић, Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику. Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 2014: Д. Мршевић-Радовић, Фразеологија и национална култура. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мутавић 2016: П. Мутавић, Из балканске фразеологије. Београд: Филолошки факултет.
- Мутавић и сарадници 2012: П. Мутавић, Д. Тодоровић, А. Сивачки, Кулинаризми у савременом српском, грчком и албанском језику. У: М. Ковачевић (ур.) Српски језик, књижевност, уметност, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 443–457.
- Негро 2019: I. Negro, Metaphor and metonymy in food idioms. *Languages, Formal and Methodological Approaches to Applied Linguistics*, 4(3), 49–56.
- Николић 2012: В. Николић, Пчела (apis mellifica) као симбол у српској традицији (етнолингвистички аспекти). У: М. Ковачевић (ур.), Српски језик, књижевност, уметност, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 253–266.
- Ниномиа 2015: K. Ninomiya, Science of Umami taste: Adaptation to gastronomic culture. *Flavour*, 4(13), 1–5.
- Пипер 2016: D. Piper, Digitalni zalogaji: hrana kao spektakl na društvenim mrežama. *AM Časopis za studije umetnosti i medija*, 11, 163–170.
- Рафаели и Керовец 2017: I. Raffaelli, B. Kerovec, The concept of ‘taste’ in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis. *Suvremena lingvistika*, 43(83), 21–48.
- Свитсер 1990: E. Sweetser, *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Хрњак 2013: А. Hrnjak, „Slatki život” frazeologije. U: H. Walter, V. M. Mokienko, D. Baláková (eds.), *Die slawische Phraseologie und die Bibel*, Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, 195–198.

Шипка 2013: М. Шипка, Зашто се каже? (7. издање). Нови Сад: ИК Прометеј.

Sara Mandić

**THE SWEET SIDE OF PHRASEOLOGY: AN ANALYSIS OF IDIOMS
IN ALBANIAN, GREEK AND SERBIAN LANGUAGE**

Summary

The subject of our paper are idioms of three unrelated Balkan languages, Albanian, Greek and Serbian, that contain some of the key lexemes that nominate sweet ingredients or dessert. For the purpose of our paper, we shall refer to any such lexeme as the “sweet component”. We analyse such idioms and their translation equivalents from a semantic point of view in order to determine the similarities and differences they show with the traditional conceptualization of sweet flavour as something very pleasant and satisfying. Based on our results, it is concluded that the phraseological units with sweet component belong both to the positive and negative semantic field. In terms of their motivation, the sweet taste plays an important role when it comes to the phraseological units with positive connotation, while, on the other hand, it does not affect idiom formation with negative meaning.

Key words: Balkan phraseology, idioms, Albanian language, Greek language, Serbian language, sweets.

ИНФИНИТИВНЕ ПРИЛОШКЕ ФИНАЛНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ ОБАВЕЗНЕ КОНТРОЛЕ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ овога рада је да, у теоријском оквиру генеративне граматике, испитамо које се подврсте обавезне контроле јављају у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама у италијанском језику, да анализирамо семантичку вредност фонетски неискazanог субјекта инфинитивних конструкција (PRO), као и да размотримо у којим условима се подударају морфолошка и семантичка вредност контролисаног елемента. Наше истраживање, у којем користимо метод анализе садржаја, показује да се у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама у италијанском језику могу јавити потпуна, делимична и подељена контрола и да се морфолошка и семантичка вредност фонетски нереализованог субјекта у конструкцијама потпуне и подељене контроле подударају.

Кључне речи: инфинитивне прилошке финалне конструкције, обавезна контрола, PRO, италијански језик.

Увод

Контролни механизми у прилошким реченицама нису били чест предмет истраживања у генеративистичкој литератури до деведесетих година двадесетог века, првенствено због тога што су лингвисти сматрали да контролни механизми у допунским и прилошким реченицама имају исте особине (в. Чомски 1981). Касније су проучавани на примерима из енглеског (Хорнштајн 1999; Ландау 2000, 2013; Грин 2018,

* jelenapuhar@yahoo.com

2019), италијанског (Ските и сарадници 2001; Донати 2008), турског (Одед 2011), португалског (Нунес 2014) и шпанског језика (Вандајн 2020), при чему је посебна пажња била усмерена на разлике између обавезне и необавезне контроле.

Обавезна контрола, која захтева присуство контролора у управној реченици, може бити потпуна (exhaustive), делимична (partial) или подељена (split). У конструкцијама потпуне контроле фонетски неискazани субјекат је истоветан свом контролору који га у потпуности контролише (Ландау 1999: 12), у конструкцијама делимичне контроле контролор је, поред субјекта или објекта управне реченице, и имплицитна заменица *pro*¹ (Родригес 2007: 220), а у конструкцијама подељене контроле субјекат и објекат управне реченице заједно контролишу имплицитни субјекат инфинитивних конструкција (PRO) (Ландау 1999: 12). За разлику од конструкција обавезне контроле, у конструкцијама необавезне контроле контролор имплицитног субјекта зависних конструкција не налази се у реченици која је надређена зависној конструкцији (Ландау 2000: 3).

У овоме раду бавићемо се инфинитивним прилошким финалним конструкцијама обавезне контроле у италијанском језику. У досадашњим истраживањима у италијанском језику објашњене су само инфинитивне прилошке финалне конструкције обавезне потпуне субјекатске контроле (Ските и сарадници 2001; Донати 2008). Стога је циљ овога рада да истражимо које се подврсте обавезне контроле, осим обавезне потпуне субјекатске контроле, јављају у таквим конструкцијама и да утврдимо могуће семантичке вредности имплицитног субјекта зависних конструкција. Примере за ово истраживање преузећемо из корпуса Корис (Coris)², који садржи сто педесет милиона речи, и из италијанских штампаних и електронских медија. Деривацију инфинитивне прилошке

1 Празном категоријом *pro* означили смо фонетски неискazану заменицу у саставу вишечланог имплицитног субјекта инфинитивних конструкција делимичне контроле (в. Родригес 2007: 220).

2 <http://corpora.dslo.unibo.it/TCORIS/>

финалне конструкције приказаћемо на примеру из наше грађе следећи теорију померања, према којој је имплицитни субјекат инфинитивних конструкција траг померања контролора из зависне реченице у управну реченицу (в. Хорнштајн 1999, 2003).

Прилошке финалне реченице модификују садржај управне реченице, исказујући циљ, сврху и намеру према којима је усмерена радња управне реченице (Гариљано 2003: 583; Шмитке-Бодe 2009: 1). Финална веза између управне и инфинитивне реченице може се остварити једнолексемским комплементизатором *per* (1) или вишелексемским комплементизаторима, који садрже именичке лексеме финалне семантике (нпр. *al fine di, allo scopo di, con l'intenzione di, con il desiderio di*) (2, 3).

- (1) Alcuni datori di lavoro useranno i dati genetici per selezionare i potenziali dipendenti.

(Coris: PRACCVolumi)

‘Неки послодавци ће употребити генетске податке како би изабрали потенцијалне раднике.’

- (2) Si recò in America con l'intenzione di fondare con i proventi degli spettacoli un teatro.

(Coris: MISCVolumi)

‘Упутио се у Америку с намером да од прихода позоришних представа оснује позориште.’

- (3) Napoleone Bonaparte [...] iniziò la campagna il 10 aprile 1796 con lo scopo di allontanare l'Austria dall'Italia. (Coris: PRACCVolumi)

‘Наполеон Бонапарта [...] започео је кампању 10. априла 1796. са циљем да удаљи Аустрију од Италије.’

Инфинитивне прилошке финалне конструкције потпуне контроле

У зависности од аргумента који контролише фонетски нереализовани субјекат инфинитивних конструкција, потпуна контрола може бити субјекатска или објекатска. У

конструкцијама потпуне субјекатске контроле контролор је субјекат управне реченице, а у конструкцијама обавезне објекатске контроле контролор је прави или неправи објекат управне реченице. Ските са сарадницима (2001) и Донати (2008), као што смо поменули у Уводу, наводе само примере инфинитивних прилошких финалних конструкција обавезне потпуне субјекатске контроле³:

- (4) Gianni arriva sempre in anticipo per parlare di Mario.
'Ђани увек стиже раније да би говорио о Марију.'
- (5) Filù guarda la luna per studiare le sue proprietà.
'Филу посматра Месец да би проучила његове особине.'

Међутим, примери из наше грађе показују да контролори прилошких финалних конструкција, поред субјекта (6), могу бити прави (7) или неправи објекат (8).

- (6) pro si sedette al tavolo della cucina, con l'intento di PRO lavorare
седе за кухињски сто, COMP радити-PRES.INF
un po'. (Coris: MON2011_13)
мало.
'Седе за кухињски сто, с намером да мало ради.'
- (7) Mi ha mandato per PRO annunciare ai poveri
Ме-ACC.1SG послао је COMP објавити-PRES.INF
сиромашнима
un lieto messaggio. (Coris: EPHEMOpuscoli)
радосну поруку.
'Послао ме је да објавим сиромашнима радосну поруку.'
- (8) Vittoria dimostra disinteresse per la galleria che il padre
Виторија показује незаинтересованост за галерију коју отац
le aveva regalato per PRO esporre
joj-DAT.3SG поклонио је COMP излагати-PRES.INF
i suoi quadri. (Coris: MON2008_10)
своје слике.

3 Пример (4) преузет је из Ските и сарадници (2001: 496). Пример (5) преузет је из Донати (2008: 202, 203).

‘Виторија показује незаинтересованост за галерију коју јој је отац поклатио да би излагала своје слике.’

На основу наведених примера уочава се да инфинитивне прилошке финалне конструкције потпуне контроле може увести једнолексемски (7, 8) или вишелексемски (6) комплементизатор. Контролор имплицитног субјекта зависних реченица може бити детерминативна фраза (7, 8) или празна категорија *pro*⁴ (6). Из наших примера може се видети да у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама потпуне објекатске контроле контролор има обележје аниматности (+) (7, 8). У контролним структурама у којима објекат управне реченице носи обележје аниматности (-) (9, 10), контролор имплицитног субјекта зависне реченице је субјекат управне реченице.

(9) *No mandato una email per PRO segnalare*
 Послао сам имејл COMP указати-PRES.INF
un errore del telefono. (La Nazione 1.10.2020)
 грешку телефона.

‘Послао сам имејл да укажем на грешку која се тиче телефона.’

(10) *Oliver ha scelto Villa Petrolo per PRO presentare*
 Оливер је изабрао Вилу Петроло COMP представити-
 PRES.INF
il suo ultimo libro. (Il Giorno 23.9.2020)
 своју нову књигу.
 ‘Оливер је изабрао Вилу Петроло за представљање своје
 нове књиге.’

4 Празну категорију *pro* користимо за означавање фонетски неисказаног субјекта финитних реченица.

Инфинитивне прилошке финалне конструкције делимичне контроле

Инфинитивне прилошке конструкције делимичне контроле садрже реципрочне глаголе⁵, који захтевају учешће у радњи двају или више учесника, те је фонетски неисказани субјекат таквих конструкција семантички увек у множини. PRO је вишечлан синтаксички елемент који се састоји од делимичног контролора (аргумента управне реченице) и од имплицитне заменице *pro* (Родригес 2007: 220). Морфолошки, скривени субјекат није увек у множини јер се његова морфолошка обележја подударају само са морфолошким обележјем његовог делимичног контролора. У множини је када је и његов делимични контролор у множини.

Могуће семантичке вредности имплицитног субјекта у прилошким финалним конструкцијама делимичне контроле приказаћемо посредством реконструисаних примера из наше грађе, којима ћемо додати имплицитну заменицу *pro*.

Фонетски нереализовани субјекат семантички може бити у првом лицу множине када је један његов елемент (делимични контролор (11, 12)) или имплицитна заменица *pro* (13) у првом лицу једнине или множине.

5 Успостављање делимичне контроле омогућавају реципрочни глаголи, који се могу разврстати у неколико семантичких група. Могу бити глаголи говорења (нпр. *chiacchierare* 'ћаскати', *conversare* 'разговарати', *dibattere* 'дебатовати', *discutere* 'дискутовати', *litigare* 'свађати се', *parlare* 'разговарати', *polemizzare* 'препирати се'), глаголи сукобљавања (нпр. *battersi* 'борити се', *combattersi* 'борити се', *lottare* 'борити се', *scontrarsi* 'сукобити се', *picchiarsi* 'тући се'), глаголи слагања и постизања договора (нпр. *convenire* 'сложити се', *patteggiare* 'нагодити се', *rappacificarsi* 'помирити се', *ricongiungersi* 'помирити се'), глаголи удруживања (нпр. *affratellarsi* 'збратимити се', *allearsi* 'удружити се', *apparentarsi* 'ородити се', *coalizzarsi* 'удружити се'), глаголи такмичарског надметања (нпр. *competere* 'такмичити се', *gareggiare* 'надметати се'), глаголи окупљања (нпр. *adunarsi* 'окупити се', *radunarsi* 'састати се'), глаголи сусретања (нпр. *incontrarsi* 'срести се', *vedersi* 'виђати се')...

- (11) *Vado a Roma per PRO1PL negoziare.* (Metro 25.9.2020)
 ‘Идем у Рим да преговарам.’
 PRO = io + tu / lui / lei / Lei / voi / loro (PRO = ‘ја + ти / он / она / Ви / ви / они / оне’)
- (12) *Andiamo a Roma per PRO1PL negoziare.*
 ‘Идемо у Рим да преговарамо.’
 PRO = noi + tu / lui / lei / Lei / voi / loro (PRO = ‘ми + ти / он / она / Ви / ви / они / оне’)
- (13)**Sergio e Luisella erano andati a fare un viaggio in Grecia per PRO1PL riconciliarsi.*⁶
 (Coris: STAMPAQuotidiani)
 ‘Серђо и Луизела су отпутовали у Грчку да би се помирили.’
 PRO = Sergio e Luisella + io / noi (PRO = ‘Серђо и Луизела + ја / ми’)

Имплицитни субјекат инфинитивних конструкција семантички може бити у другом лицу множине када подразумева групу којој припадају саговорник или саговорници. Такву семантичку вредност PRO може имати: а) уколико је његов делимични контролор у другом лицу једнине или множине, а имплицитна заменица у трећем лицу једнине или множине (14, 15), б) ако је његов делимични контролор хонорифичка заменичка форма у трећем лицу једнине, а имплицитна заменица у трећем лицу једнине или

6 Уколико би се имплицитни субјекат инфинитивне конструкције *per PRO riconciliarsi* (‘да би се помирили’) тумачио као субјекат са семантичком вредношћу првог лица множине, пример (13) био би неграматичан. Наиме, будући да управна реченица садржи деиктички глагол *andare* (‘отићи’), који се употребљава када се говорник или саговорник не налазе на месту које је циљ кретања субјекта у трећем лицу једнине или множине (Ванели 2001: 279, 280), PRO у зависној конструкцији не укључује говорника или групу говорника. Ако би се, уместо глагола *andare* (‘отићи’), у управној реченици употребио деиктички глагол *venire* (‘доћи’), који се користи када се говорник или саговорник налазе на месту које представља циљ кретања субјекта у трећем лицу једнине или множине (Ванели 2001: 280), контролна структура са имплицитним субјектом са семантичком вредношћу првог лица множине била би граматична (уп. *Sergio e Luisella erano venuti in Grecia per PRO1PL riconciliarsi*. ‘Серђо и Луизела су дошли у Грчку да би се помирили.’)

множине (16), в) када поред делимичног контролора у трећем лицу једнине или множине укључује и имплицитну заменицу у другом лицу једнине или множине или хонорифичку заменичку форму у трећем лицу једнине (17, 18).

(14) Vieni a Torino per PRO2PL riconciliarti. (Metro 28.9.2020)

‘Долазиш у Торино да се помириш.’

PRO = tu + lui / lei / loro (PRO = ‘ти + он / она / они / оне’)

(15) Venite a Torino per PRO2PL riconciliarvi.

‘Долазите у Торино да се помирите.’

PRO = voi + lui / lei / loro (PRO = ‘ви + он / она / они / оне’)

(16) Viene a Torino per PRO2PL riconciliarsi.

‘Долазите у Торино да се помирите.’

PRO = Lei + lui / lei / loro (PRO = ‘Ви + он / она / они / оне’)

(17) Viene a Torino per PRO2PL riconciliarsi.

‘Долази у Торино да се помири.’

PRO = lui / lei + tu / Lei / voi (PRO = ‘он / она + ти / Ви / ви’)

(18) Vengono a Torino per PRO2PL riconciliarsi.

‘Долазе у Торино да се помире.’

PRO = loro + tu / Lei / voi (PRO = ‘они / оне + ти / Ви / ви’)

PRO може бити семантички у трећем лицу множине када су оба члана синтаксички сложеног фонетски неисказаног субјекта у трећем лицу једнине или множине.

(19) Paolo era andato a Milano per PRO3PL accordarsi. (Metro 28.9.2020)

‘Паоло је отишао у Милано да се договори.’

PRO = Paolo + lui / lei / loro (PRO = ‘Паоло + он / она / они / оне’)

(20) Paolo e Luisa erano andati a Milano per PRO3PL accordarsi.

‘Паоло и Луиза су отишли у Милано да се договоре.’

PRO = Paolo e Luisa + lui / lei / loro (PRO = ‘Паоло и Луиза + он / она / они / оне’)

Клитике узајамно-повратних глагола показују да се, када је делимични контролор у једнини, морфолошко и семантичко лице имплицитног субјекта не подударују. Морфолошко лице скривеног субјекта је истоветно морфолошком лицу делимичног контролора, нпр:

- (21) Vieni a Torino per PRO riconciliarti.
 доћи-PRES.2SG у Торино COMP помирити-PRES.INF
 ce-REFL.2SG
 'Долазиш у Торино да се помириш.'

Мишљења смо да се контролне структуре са контролором у множини могу анализирати и као конструкције обавезне потпуне субјекатске контроле ако се имплицитни субјекат тумачи као контролисани елемент који се морфолошки и семантички подудара са субјектом управне реченице, као у примеру:

- (22) [Loro]i vengono a Torino per PROi riconciliarsi.
 [Они] доћи-PRES.3PL у Торино COMP помирити-
 PRES.INF ce-REFL.3PL
 '[Они] долазе у Торино да се помире.'

Инфинитивне прилошке финалне конструкције подељене контроле

У конструкцијама подељене контроле два аргумента управне реченице заједно контролишу фонетски неисказани субјекат инфинитивне реченице (Ландау 1999: 12). Контролори конструкција подељене контроле, поред субјекта, могу бити и прави (23) или неправи (24) објекат.

- (23) Lo chiamerà per PRO3PL accordarsi
 га-ACC.3SG позваће COMP договорити-PRES.
 INF ce-REFL.3PL
 sul nuovo orario. (Metro 23.9.2020)
 о новом распореду.
 'Позваће га да се договоре о новом распореду.'
- (24) Mi telefonò per PRO1PL incontrarci.
 (CorisMON2005_07)
 ми-DAT.1SG телефонирао је COMP састати-PRES.
 INF ce-REFL.1PL
 'Телефонирао ми је да бисмо се састали.'

Будући да инфинитивне конструкције подељене контроле имају два контролора, њихов имплицитни субјекат семантички је увек у множини (Фуџи 2010: 3). Наша анализа је показала да се у конструкцијама подељене контроле морфолошка и семантичка вредност имплицитног субјекта подударарају, те је имплицитни субјекат и морфолошки увек у множини, што потврђују клитике повратних глагола (уп. 23, 24).

Реконструисаним примерима из нашег корпуса приказаћемо могуће морфолошке и семантичке вредности имплицитног субјекта у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама подељене контроле.

Као што показују примери (25, 26), PRO је, без обзира на лице објекта управне реченице, морфолошки и семантички у првом лицу множине када је субјекат управне реченице у првом лицу једнине или множине.

(25) *Ti / gli / le / Le / vi / gli telefonerò per PRO1PL incontrarci.*

‘Телефонираћу ти / му / јој / Вам / вам / им да бисмо се састали.’

PRO = *ti / gli / le / Le / vi / gli + io* (PRO = ‘*tu / му / јој / Вам / вам / им + ја*’)

(26) *Ti / gli / le / Le / vi / gli telefoneremo per PRO1PL incontrarci.*

‘Телефонираћемо ти / му / јој / Вам / вам / им да бисмо се састали.’

PRO = *ti / gli / le / Le / vi / gli + noi* (PRO = ‘*ти / му / јој / Вам / вам / им + ми*’)

Фонетски неисказани субјекат је у првом лицу множине и када је објекат управне реченице у првом лицу једнине или множине, без обзира на лице субјекта.

(27) *Mi chiamerai / chiamerà / chiamerete / chiameranno per PRO1PL consultarci.*

‘Позваћеш / позваће / позваћете / позваће ме да бисмо се консултовали.’

PRO = *mi + tu / lui / lei / Lei / voi / loro* (PRO = ‘*ме + ти / он / она / Ви / ви / они / оне*’)

(28) Ci chiamerai / chiamerà / chiamerete / chiameranno per PRO1PL consultarci.

‘Позваћеш / позваће / позваћете / позваће нас да бисмо се консултовали.’

PRO = ci + tu / lui / lei / Lei / voi / loro (PRO = ‘нас + ти / он / она / Ви / ви / они / оне’)

Ако је субјекат управне реченице у другом лицу једнине или множине, а објекат у трећем лицу једнине или множине, имплицитни субјекат је семантички и морфолошки у другом лицу множине.

(29) Gli / le / gli scriverai per PRO2PL riconciliarvi. (Metro 23.9.2020)

‘Писаћеш му / јој / им да бисте се помирили.’

PRO = gli / le / gli + tu (PRO = ‘му / јој / им + ти’)

(30) Gli / le / gli scriverete per PRO2PL riconciliarvi.

‘Писаћете му / јој / им да бисте се помирили.’

PRO = gli / le / gli + voi (PRO = ‘му / јој / им + ви’)

PRO је морфолошки и семантички у другом лицу множине и када је објекат у другом лицу једнине или множине, а субјекат у трећем лицу једнине или множине.

(31) Ti / vi scriverà per PRO2PL riconciliarvi.

‘Писаће ти / вам да бисте се помирили.’

PRO = ti / vi + lui / lei (PRO = ‘ти / вам + он / она’)

(32) Ti / vi scriveranno per PRO2PL riconciliarvi.

‘Писаће ти / вам да бисте се помирили.’

PRO = ti / vi + loro (PRO = ‘ти / вам + они / оне’)

Фонетски неисказани субјекат инфинитивних конструкција је семантички и морфолошки у трећем лицу множине када су субјекат и објекат управне реченице у трећем лицу једнине или множине.

(33) Lo / la / li / le contatterà per PRO3PL accordarsi. (La Nazione 1.10.2020)

‘Позваће га / је / их да би се договорили.’

PRO = lo / la / li / le + lui / lei (PRO = ‘га / је / их + он / она’)

(34)Lo / la / li / le contatteranno per PRO3PL accordarsi.

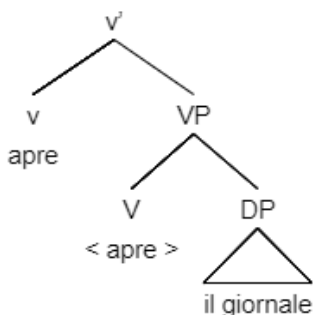
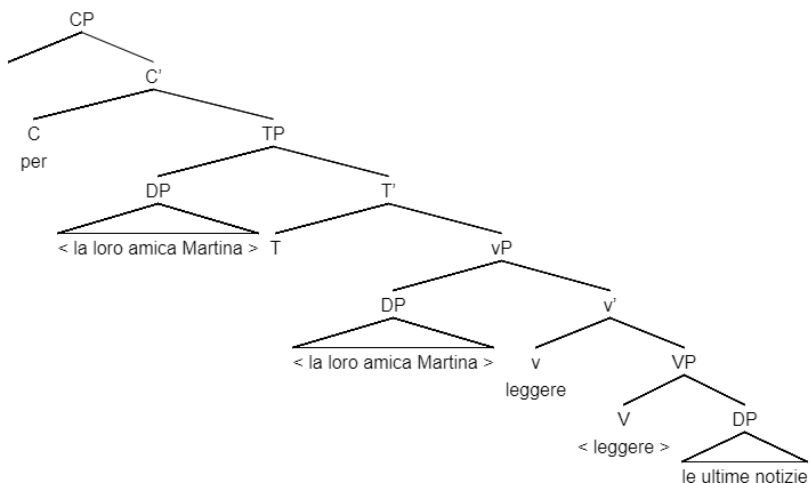
‘Позваће га / је / их да би се договорили.’

PRO = lo / la / li / le + loro (PRO = ‘га / је / их + они / оне’)

Деривација инфинитивне прилошке финалне конструкције обавезне контроле

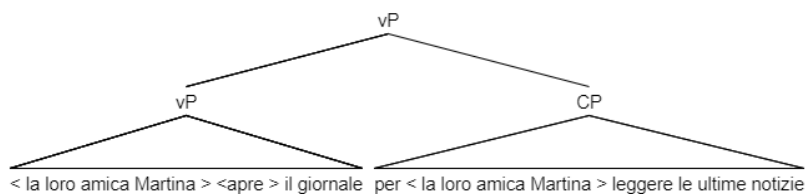
Будући да због ограниченог простора у раду не можемо да прикажемо деривацију инфинитивних прилошких финалних конструкција свих подврста обавезне контроле, на примеру деривације конструкције потпуне контроле, која се најчешће остварује у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама, показаћемо да се приликом приказивања такве деривације и на инфинитивне конструкције у италијанском језику може применити Хорнштајнова теорија померања, којом се, према Грину (2019: 28), за разлику од других теорија контроле, могу објаснити све инфинитивне прилошке конструкције обавезне и необавезне контроле. Контролну структуру *La loro amica Martina apre il giornale per leggere le ultime notizie* (‘Њихова пријатељица Мартина отвара новине да прочита последње вести’), преузету из нашег корпуса, представимо синтаксичким стаблима, која су један од најбољих визуелних начина приказивања синтаксичких структура (Јул 2017: 128).

Према теорији померања (Хорнштајн 1999), контролне структуре које садрже прилошке реченице настају спајањем два одвојена синтаксичка стабла. Прво се генерише зависна реченица, а потом управна реченица. Дакле, пре копирања контролора из зависне у управну реченицу, у засебним деривацијама настају прилошка финална реченица *per < la loro amica Martina > leggere le ultime notizie* и управна реченица *apre il giornale*, које међусобно још увек нису повезане.

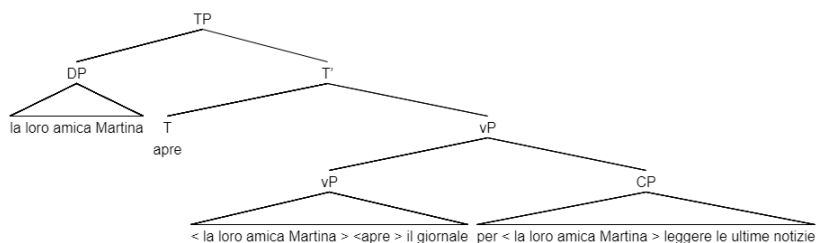

Пре спајања синтаксичких стабала, да би се проверило θ -обележје⁷ глагола управне реченице *apre*, детерминативна фраза *la loro amica* се копира и помера из зависне реченице на позицију Spes, vP управне реченице. Овакво померање у генеративистичкој литератури назива се померање у страну (*sideward movement*) (Нунес 2001). На тој позицији детерминативна фраза добија семантичку улогу агенса.

7 Хорнштајн (1999: 78, 79) сматра да су семантичке улоге синтаксичка обележја глагола.

У следећој тачки деривације са глаголском фразом vP спаја се T и настаје T'. Детерминативна фраза *la loro amica Martina* са позиције Spec, vP помера се на позицију Spec, TP, где проверава обележје принципа проширене пројекције категорије T. На крају деривације бришу се све ниже копије детерминативне фразе *la loro amica Martina*.

Закључак

На основу испитаних примера из нашег корпуса закључујемо да се у инфинитивним прилошким финалним конструкцијама у италијанском језику јављају све три подврсте обавезне контроле. Наше истраживање је показало да се у прилошким финалним конструкцијама потпуне и подељене контроле вредност морфолошког и семантичког лица имплицитног субјекта подударара. Установили смо да се у прилошким финалним конструкцијама делимичне контроле морфолошко лице фонетски неисказаног субјекта подударара са морфолошким лицем делимичног контролора, али и да се његова семантичка вредност

разликује од семантичке вредности његовог делимичног контролора јер је условљена вредностима чланова синтаксички вишечланог субјекта. На примеру контролне структуре *La loro amica Martina apre il giornale per leggere le ultime notizie* ('Њихова пријатељица Мартина отвара новине да прочита последње вести') приказали смо да се и на деривацију контролних структура у италијанском језику може применити Хорнштајнова теорија померања. У италијанском језику се, поред инфинитивних прилошких финалних конструкција обавезне контроле, јављају и инфинитивне прилошке финалне конструкције необавезне контроле (нпр. *Ad essere onesto, non lo ricordo molto*⁸. (Coris: MON2005_07) 'Да будем искрен, не сећам га се много.'). па би инфинитивне прилошке финалне конструкције необавезне контроле могле бити предмет наших даљих истраживања.

8 Ad PRO essere onesto, non lo ricordo molto.
COMP бити-PRES.INF. искрен, не га сећам се много.
'Да будем искрен, не сећам га се много.'

ЛИТЕРАТУРА

Извори

- CORIS – *Corpus dell'italiano scritto*. Facoltà di Lettere e Filosofia, Università di Bologna, Bologna. Online, [<http://corpora.dslo.unibo.it/TCORIS/>]
Il Giorno, Milano: Monrif Group, [23.9.2020]
La Nazione, Firenze: RCS MediaGroup. Online, [<https://www.lanazione.it/>], [1.10.2020]
Metro, Roma: New Media Enterprise, [23.9.2020; 25.9.2020; 28.9.2020]

Референце

- Вандајн 2020: K. VanDyne, The interaction of parasitic gaps and adjunct control in Spanish. In: J. J. Colomina-Almiñana, S. Sessarego (eds.), *Language patterns in Spanish and beyond*, London: Routledge, 37–52.
- Ванели 2001: L. Vanelli, La deissi. In: L. Renzi et al. (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione, III. Tipi di frase, deissi, formazione delle parole*, Bologna: Il Mulino, 279, 280.
- Гариљано 2003: P. Garigliano, *Sintassi della lingua italiana*. Catania: CUECM.
- Грин 2018: J. J. Green, *Adjunct control: Syntax and processing*. College Park, MD: University of Maryland. Online, [<http://dx.doi.org/10.13016/M2HX15V08>]
- Грин 2019: J. J. Green, A movement theory of adjunct control. *Glossa*, 4(1), 87. Online, [<https://www.glossa-journal.org/articles/10.5334/gjgl.724/>]
- Донати 2008: C. Donati, *La sintassi*. Bologna: Il Mulino.
- Јул 2017: G. Yule, *Introduzione alla linguistica*. Bologna: Il Mulino.
- Ландау 1999: I. Landau, *Elements of control*. Unpublished doctoral dissertation. Tel Aviv: Tel Aviv University.
- Ландау 2000: I. Landau, *Elements of control. Structure and meaning in infinitival constructions*. Berlin: Springer.
- Ландау 2013: I. Landau, *Control in generative grammar*, Cambridge: CUP.
- Нунес 2001: J. Nunes, Sideward movement. *Linguistic Inquiry*, 32(2), 303–344.
- Нунес 2014: J. Nunes, Adjunct control and edge features. In: P. Kosta et al. (eds.), *Minimalism and beyond: Radicalizing the interfaces*, Amsterdam: John Benjamins, 79–108.
- Одед 2011: I. Oded, *Recalculating adjunct control*. Unpublished doctoral dissertation. College Park, MD: University of Maryland. Online, [<https://drum.lib.umd.edu/handle/1903/11979>]

- Родригес 2007: C. Rodrigues, Agreement and flotation in partial and inverse partial control configurations. In: W. D. Davies, S. Dubinsky (eds.), *New horizons in the analysis of control and raising*, Dordrecht: Springer, 213–229.
- Ските и сарадници 2001: G. Skytte et al., Frasi subordinate all'infinito. In: L. Renzi et al. (eds.), *Grande grammatica italiana di consultazione, II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbiale. La subordinazione*, Bologna: Il Mulino, 496.
- Фуџи 2010: T. Fujii, Split control and the principle of minimal distance. In: N. Hornstein, M. Polinsky (eds.), *Movement theory of control*, Amsterdam: John Benjamins, 211–244.
- Хорнштајн 1999: N. Hornstein, Movement and control. *Linguistic Inquiry*, 30(1), 69–96.
- Хорнштајн 2003: N. Hornstein, On control. In: R. Hendrick (ed.), *Minimalist Syntax*, Oxford: Blackwell, 6–81.
- Чомски 1981: N. Chomsky, *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.
- Шмитке-Бодe 2009: K. Schmidtke-Bode, *A Typology of Purpose Clauses*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Jelena Puhar

COSTRUTTI INFINITIVI AVVERBIALI FINALI A CONTROLLO OBBLIGATORIO IN LINGUA ITALIANA

Riassunto

Il presente contributo intende sondare, nell'ambito della grammatica generativa, i tipi di controllo obbligatorio nei costrutti infinitivi avverbiali finali in lingua italiana. In base all'analisi effettuata su esempi presi dal corpus *Coris* nonché su quelli presi dai media italiani elettronici e cartacei possiamo concludere che il controllo obbligatorio nei costrutti infinitivi avverbiali finali può essere completo, parziale o diviso. Nei casi di controllo completo e diviso il valore semantico e morfologico del soggetto silente (PRO) è identico. Nei contesti di controllo parziale semanticamente PRO è sempre al plurale mentre morfologicamente può essere al singolare quando il suo controllore parziale è al singolare.

Parole chiave: costrutti infinitivi avverbiali finali, controllo obbligatorio, PRO, lingua italiana.

UPOTREBA I POLOŽAJ ZAMENICE *SI* UZ MODALNE GLAGOLE U ITALIJANSKOM JEZIKU¹

Osnovni cilj ovog rada je ispitivanje položaja, upotrebe i funkcije zamenice *si* u italijanskom jeziku. Zadatak analize je ukazivanje na koherentnost upotrebe zamenice *si* u delima koja ćemo analizirati i da se поближе obradi upotreba i položaj zamenice *si* uz modalne glagole, uz navođenje ukupnog broja primera enklitičke i proklitičke pozicije za svaku navedenu upotrebu zamenice *si* u analiziranim delima. Fokusirajući se na gramatička pravila u italijanskom jeziku, zaključićemo da li je stil pisanja odabranih autora u potpunoj saobraznosti s normama italijanskog jezika. U radu ćemo pregledno izložiti upotrebu i funkcije klitika, modalnih glagola i zamenice *si*.

Ključne reči: italijanski jezik, bezlično *si*, povratno *si*, pasivno *si*, modalni glagoli.

Uvod

U ovom radu se bavimo klitikom *si*, odnosno zamenicom *si* i njenim funkcijama. Naime, ispitujemo upotrebu i položaj zamenice *si* u funkciji bezlične, pasivne i povratne, u korpusu koji je sastavljen iz dva književna dela: *Pape Satàn Aleppe* (Pape Satàn Aleppe) autora Umberta Eka (2016) i *Danubio (Dunav)* Klaudija Magrisa (2006). Budući da zamenica *si* može menjati svoj položaj u odnosu na glagol,

* jovana.bazic@filum.kg.ac.rs

1 Rad je nastao u okviru projekta Dinamika struktura savremenog srpskog jezika 178014, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

u zavisnosti od glagola koji sledi,² ispitujeemo položaj zamenice *si* i određujemo frekventnost njenog položaja na osnovu numeričkih podataka iz korpusa. U elektronskom korpusu koji je predmet naše analize, pokušaćemo da istražimo i prikažemo primere u kojima se zamenica *si* upotrebljava i ispitaćemo njen položaj u odnosu na modale. Takođe, izdvojićemo neke osnovne karakteristike klitika sa kojima ćemo se susretati u analizi primera, a koji su suštinski važni za naše istraživanje. Polazimo od gramatičkog pravila da povratno *si* češće stoji u proklitičkom položaju kao nenaglašena zamenica, a da se naglašena povratna zamenica za 3. lice jednine *sé* češće nalazi u enklitičkom položaju. Bezlično i pasivno *si* najčešće nalazimo u proklitičkom položaju jer one markiraju odsustvo subjekta i moraju da se nađu na mestu koje „pripada“ subjektu, ispred glagola. Očekivano je da kao klitike stoje odmah do glagola.

Zamenica *si* i modalni glagoli u italijanskom jeziku

U italijanskom jeziku klitike su nenaglašene zamenice ili priloške rečice koje se oslanjaju na glagol, a to su: *mi, ti, gli, lo, la, li, le, ci, vi, si, ne*. Kada klitike prethode glagolu, pišu se rastavljeno od glagola i tada se one nazivaju proklitike. Ukoliko se nalaze posle glagola, pišu se sastavljeno i tada postaju enklitike. Klitike se međusobno mogu kombinovati tako da formiraju grupe klitika (npr. *Daglielo – Daj mu ga*).

Nenaglašena zamenica za 3. lice (ženski i muški rod, jednina i množina) *si* pre svega poprma funkciju povratne zamenice. U svojoj prvobitnoj funkciji upotrebljava se u građenju povratnih glagola, koji mogu biti direktni i indirektni. Sintaksički, *si* korelira sa subjektom u trećem licu jednine i množine i tako vrši službu direktnog objekta, dok glagol iskazuje radnju koju subjekat vrši na sebi, on je istovremeno i subjekat i objekat radnje: *Lui si veste – On se oblači / Lui veste sé stesso – On oblači sebe*. Ukoliko je u rečenici leksički iskazan direktni objekat, klitika *si* poprimiće funkciju indirektnog objekta.

2 Glagoli mogu da stoje u indikativu, konjunktivu, kondicionalu, imperativu, infinitivu, participu, gerundiju.

Tokom našeg istraživanja nailazimo i na pojam *penjanje klitika* (*risalita del clitico*) koji se često može naći uz oblike imperativa (*Non preoccuparti* – Nemoj da se brineš / *Non ti preoccupare*)³ i uz modalne glagole (*Te lo dovevo dire* – To sam morao da ti kažem / *Dovevo dirtelo* – Morao sam to da ti kažem). Treba istaći i činjenicu da u italijanskom jeziku postoje tzv. *pronominalni glagoli*, koji se beleže kao zasebne odrednice jer u njihovu morfologiju ulaze pojedine klitike: *avercela, esserci, andarci, cercarsela, passarsela, metterci, volerci, andarsene, cavarsela, prendersela* i drugi (Mazini 2015: 4).

Govoreći o pronominalnim glagolima, treba izdvojiti i ukratko približiti modalne glagole, na osnovu kojih ćemo obaviti naše istraživanje. Modalni glagoli (*verbi modali*) u italijanskom jeziku su: *dovere* (morati, trebati), *potere* (moći, smeti), *volere* (hteti, želeti) i *sapere* (umeti, znati) (Moderc 2006: 280). Treba napomenuti da italijanski gramatičari svrstavaju i druge glagole u listu modalnih: *solere* (imati običaj, običavati), *desiderare* (želeti), *osare* (smeti, usuditi se) (Simone i Amaker 1977: 7 - 12). S obzirom na činjenicu da nemaju potpuno značenje, ovi glagoli uvode infinitiv čija je funkcija da pruži semantički sadržaj glagolskoj sintagmi. Da li je radnja osnovnog glagola iskazana kao mogućnost, obaveza ili volja zavisi upravo od izbora modalnog glagola. Kod složenih vremena izbor pomoćnog glagola zavisi od toga da li posle modalnog stoji prelazan ili neprelazan glagol. Ako je glagol prelazan, particip prošli menjaće se sa *avere* (pomoćni glagol u italijanskom jeziku sa osnovnim značenjem *imati*). Kada je reč o neprelaznom glagolu, menjaće se sa *essere* (pomoćni glagol italijanskom jeziku sa osnovnim značenjem *biti*). Kada posle modalnog glagola stoji povratni glagol, moguća su dva rešenja. Položaj povratne zamenice u odnosu na glagol određuje izbor pomoćnog glagola. Ukoliko zamenica stoji na kraju glagolske grupe, menjaće se sa *avere*: *Non ha potuto pettinarsi*. Ako zamenica stoji na početku glagolske grupe, pomoćni glagol je *essere*: *Non si è potuta pettinare*.

3 Valja napomenuti da nije ispitana eventualna promena u značenju zbog jednog ili drugog položaja klitika.

Funkcije zamenice *si*

1) Pasivna zamenica *si*

Dijateza ili *stanje* jeste jedna od osnovnih kategorija koja karakteriše glagole. Grčki termin je *διάθεσις*, a latinski *genus verbi*. Ona može biti: aktivna (*diatesi attiva*), pasivna (*diatesi passiva*) ili medijalna (*diatesi riflessiva o media*). Pasivna je ona u kojoj agens glagola nije subjekat u rečenici (Terić 2009: 114). U italijanskom jeziku pasivne strukture grade se uz pomoć glagola *essere* i participa prošlog glagola koji mora biti prelazan i mora imati iskazan objekat, kako bi upravo taj objekat postao subjekat pasivne rečenice. Pasiv mogu imati samo prelazni glagoli (Moderc 2006: 288). Uz pasivnu zamenicu *si* subjekat ne može da stoji u prvom i drugom licu, dok u građenju pasiva bez zamenice *si* ne postoje ova ograničenja. Subjekt stoji posle predikata (Renci, Salvi i Kardinaleti 2001: 121). Naredni primeri su preuzeti iz našeg korpusa i predstavljaju rečenice u kojima nalazimo pasivnu zamenicu *si*:

Danubio: Quando si è stanchi della vita, si scelgono, per liberarsene, anche mezzi inconsci e indiretti, l'infarto, il cancro. (79,39%)⁴

Pape Satàn Aleppo: Questo cose si stavano dicendo il venerdì 15 scorso. (8,47%)

2) Povratna zamenica *si*

Povratna zamenica *si* upotrebljava se uz povratne glagole u 3. licu jednine i množine. Postoje različite podvrste povratnih glagola, te stoga možemo reći i da povratna zamenica *si* ima više funkcija. Izdvajamo sledeće:

a) Pravi povratni glagoli (*verbi riflessivi propri*) kod kojih se povratna zamenica koristi kada subjekat vrši radnju na sebi

4 Prikazani su primeri pasivne zamenice koji ne sadrže modalne glagole, preuzeti iz našeg korpusa. Procenat smo uključili radi lakšeg lociranja primera u elektronskom korpusu. U daljem delu radu ćemo detaljnije objasniti i sam način računanja paginacije.

(Lepski i Lepski 1998: 221).

Federico si veste - Federiko se oblači.

- b) Prividno-povratni glagoli (*verbi riflessivi apparenti*) kod kojih pored povratne zamenice postoji i objekat.

Io mi lavo le mani - Perem ruke.

- c) Uzajamno-povratni glagoli (*verbi riflessivi reciproci*) predstavljaju grupu kod koje se radnja uzajamno vrši između dve ili više osoba.

Maria e Paolo si abbracciano – Marija i Paolo se grle.

Ovakvu podelu povratnih glagola nalazimo kod italijanskih autora (Dardano i Trifone 2014).

U okviru ove grupe nailazimo i na podelu na *jake* i *slabe*, pri čemu su *verbi reciproci forti: somigliare* (ličiti), *confinare* (graničiti se), dok su *verbi reciproci deboli: guardarsi* (gledati se), *stimarsi* (poštovati se) (v. Miličević 2009: 287).

Navešćemo dva primera povratne zamenice *si* iz našeg korpusa:

*Pape Satàn Aleppo: C'è però da **chiedersi** se la caduta del muro di Berlino sia stata la causa del collasso.* (4,38%)

*Danubio: (...) l'assenza di vero sesso e di vero amore, quell'afflusso di sangue al basso ventre che sente il bisogno di **nobilitarsi** salendo verso l'alto ed esalando in commosso sospiro.* (11,45%)

3) Bezlična zamenica *si*

Zamenica *si* upotrebljava se i u građenju bezličnih konstrukcija, odnosno u rečenicama u kojima subjekat nije određen. Bezlična zamenica *si* upotrebljava se za građenje bezličnih oblika glagola. Koristi se isključivo uz treće lice jednine prelaznih i neprelaznih glagola. Glagoli mogu postati bezlični ukoliko im se u trećem licu jednine doda bezlično *si*, a često se taj bezlični oblik koristi i kao zamena za prvo lice množine (Moderc 2006: 226). Međutim, treba napomenuti da glagoli koji su izvorno bezlični (*zerovalenti*) ne mogu da prihvate bezlično *si*. To su oni glagoli koji sami mogu da čine rečenicu bez dodavanja bilo kog drugog argumenta, kao u primeru *Neveica* – Pada sneg (Foljato, Testa 2000: 398).

Si pranza – Ručamo / Ruča se. (Naš primer)

Kada se pojavi neko složeno vreme pomoćni glagol je uvek *essere*: *Abbiamo camminato tutta la giornata* – Hodali smo čitav dan / *Si è camminati tutta la giornata* – Hodali smo čitav dan.

Particip prošli bezličnih glagola imaće završetak muškog roda u jednini ukoliko glagol zahteva pomoćni glagol *avere*: *Abbiamo sognato a occhi aperti* / *Si è sognato a occhi aperti* – Sanjali smo otvorenih očiju. Ukoliko zahteva pomoćni glagol *essere*, particip prošli imaće završetak muškog roda u množini: *Siamo partiti* / *Si è partiti* – Krenuli smo. Particip može biti i ženskog roda, ako je rod markiran. Izdvajamo dva primera bezlične zamenice *si* iz odabranih dela:

*Danubio: Quella sintassi era anche lo specchio dell'Impero, di quel Sacro-Romano-Impero del quale ci si chiede, nel Faust goethiano, come facesse a tenersi ancora insieme.*⁵ (19,50%)

*Pape satàn Aleppo: (...) per avere successo bisogna comportarsi un poco da Dio.*⁶ (12,28%)

Metodologija istraživanja i analiza korpusa

Korpus koji ćemo ispitati izabran je zato što odabrana književna dela predstavljaju ostvarenja afirmisanih pisaca i novijeg su datuma, te predstavljaju i oslikavaju savremeni italijanski književni jezik. Iščitavajući ova dela primetili smo da se položaj zamenice *si* uz modalne glagole u određenim primerima razlikuje od položaja u standardnom italijanskom jeziku. Za pretragu zamenice u ovom delu možemo iskoristiti nizove znakova kao što su „rsi“ i „si“ koje unosimo u polje za pretragu, obradu i analizu teksta jer koristimo

5 Valja napomenuti da se povratna zamenica *si* disimiluje u *ci* ispred bezlične zamenice *si* koja stoji do glagola. Zbog toga ćemo tokom analize dela često nailaziti na primere poput *ci si accorge*, *ci si è arrivati*. Kod Magrisa ovakvih oblika *ci si* nalazimo u 54 primera, dok kod Eka u 9.

6 Na internetu nalazimo rečenicu: *Come si bisogna comportare*. Nalazimo primer u našem korpusu u kom je moguće tzv. *penjanje kilitika* (*risalita del clitico*), ali samo u govornom jeziku, u gramatici to nije dozvoljeno.

elektronsku verziju dela. Mi smo se opredelili za elektronski korpus i u njemu ćemo pretraživati: „*si*“ sa razmakom ispred ili iza i „ *s’* “, ali i završni deo reči „*rsi*“ i to na sledeći način: „*rsi*“ sa razmakom; „*rsi*“ sa zapetom; „*rsi*“ sa tačkom; „*rsi*“ i dve tačke, „*rsi*“ i tačka zarez, upitnik ili uzvičnik; i najzad „ – *rsi*“ sa crticom da se vidi da nije cela reč, početak reči ili sredina, već završetak. U radu ćemo teorijski prikazati upotrebu zamenice *si* u proklitičkom i enklitičkom položaju, upotrebu klitika u italijanskom jeziku, kao i primere u kojima se zamenica *si* javlja u svojim trima funkcijama u pomenutim delima. Zatim ćemo prikazati brojčani odnos proklitičke ili enklitičke upotrebe zamenice *si* i na osnovu tog podatka izvešćemo zaključak da li autori primenjuju jedan ili drugi položaj. Na kraju ćemo prikazati koliko puta je *si* bezlično, pasivno ili povratno.

Polazeći od gramatičkog pravila da povratno *si* radije stoji u proklitičkom položaju kao nenaglašena zamenica, a da bezlično i pasivno *si* najčešće nalazimo u proklitičkom položaju, ispitaćemo upotrebu i položaj istih kod pomenutih italijanskih pisaca u primerima koje smo izdvojili. Priložena paginacija dobija se tako što se broj stranice na kojoj se primer nalazi podeli ukupnim brojem stranica knjige i nakon toga se dobijeni broj pomnoži sa 100.

Danubio

U ovom delu rada sistematično ćemo prikazati određeni broj primera iz dela *Dunav* autora Klaudija Magrisa, u kojem smo zabeležili primere *pasivnog*, *povratnog* i *bezličnog si* uz modalne glagole.

1) Pasivno *si* (*Si passivante*)

Izdvajajući primere koji oslikavaju upotrebu i položaj pasivne zamenice *si* kod Magrisa pronašli smo 17 primera za proklitičko pasivno *si*, dok za enklitično pasivno *si* nismo pronašli nijedan. U ovom radu izdvojićemo sledeće primere u proklitičkom položaju uz modalne glagole:

- (1) *Gli altri contadini, boschi, parole, consuetudini aldilà dei monti e dei mari, che **non si potevano vedere** né **toccare**⁷ ma di cui si poteva avere una conoscenza solo mediata e indiretta, diventavano astratti, ideologici, irreali (...)* (9,82%)
- (2) *Le chiese, le torri, le case patrizie, le figure scolpite dicono la maestà del passato, una gloria che **si può** solo **ricordare** e mai possedere⁸, che è sempre stata e che non è mai.* (24,55%)
- (3) *Nella Canzone dei Nibelunghi prevale l'amore, il legame coniugale fondato sulla libera elezione, l'inclinazione del cuore e la fedeltà scelta deliberatamente; nell'Edda domina l'ethos della stirpe, la fedeltà fatale ad un vincolo di sangue che **non si può scegliere**.* (29,74%)
- (4) *Prima del 1918, i viennesi consideravano Bratislava quasi un amabile sobborgo, che **si poteva raggiungere** in meno di un'ora per gustare i suoi vini bianchi (...)* (53,88%)
- (5) *(...) gli sportelli della stazione che regola il traffico dei passeggeri sul fiume sono chiusi e una piccola folla incerta si mette vagamente in coda, senza che si sappia se e quando **si potranno prendere** i biglietti.* (98,36%)

Pasivnu zamenicu *si* uz modalne glagole pronašli smo u 17 primera. Stoga, možemo zaključiti da pisac pasivnu zamenicu *si* uz modalne glagole uvek stavlja u proklitički položaj.

2) Povratno si (*Si riflessivo*)

Sledeći primer (6) je jedini koji smo pronašli za povratno proklitičko *si*.

- (6) *Capisco, non potevi far altro, sei fatto così, è il tuo carattere, **non si può fartene** una colpa, è la vita.* (56,34%)

Posmatrajući primere koje nalazimo uz modalne glagole zapažamo da autor povratnu zamenicu *si* stavlja u enklitički položaj u 58 primera. Izdvojićemo sledeće:

7 Glagole *vedere* i *toccare* ćemo izdvojiti u krajnjem zbiru pronađenih primera.

8 Glagole *ricordare* i *possedere* izdvojićemo posebno, kao i u prethodnom primeru.

- (7) *Egli **volesse perdersi** e fornire a se stesso indicazioni svianti.* (2,86%)
- (8) *È il vento che il viaggiatore vorrebbe, l'avventura, la cavalcata in cima alla collina; egli **vorrebbe imbattersi**, come Keplero Mathematicus.* (4,02%)
- (9) *La parabola di Srbik dimostra certo come questo universalismo, quando la supremazia tedesca è minacciata, **può distorcersi** nella barbarie più particolaristica.* (6%)
- (10) *A Belgrado un nipote dell'impero danubiano **dovrebbe sentirsi** dentro le proprie frontiere dell'anima, a casa.* (81,85%)
- (11) *Canetti vuol raccontare la genesi dell'Auto da fé, ma non dice veramente nulla di quel libro grandioso né del suo inimmaginabile autore, che **dev'essersi trovato** sull'orlo della catastrofe e del vuoto.* (87,99%)

Ovde možemo uvideti odstupanje od gorenavedenog pravila, nalazimo upotrebu povratne zamenice *si* u enklitičkom položaju u 58 primera.

3) Bezlično *si* (*Si impersonale*)

Za bezličnu zamenicu *si* možemo reći da je Magris upotrebljava u proklitičkom položaju uz modalne glagole. Broj takvih primera je 27. Što se tiče enklitičkog položaja uz modalne glagole nalazimo 7 primera. Na osnovu toga možemo tvrditi da je autor dosledan u upotrebi bezlične zamenice *si* u proklitičkom položaju:

- (12) *Fin da Eraclito, il fiume è per eccellenza la figura interrogativa dell'identità, con la vecchia domanda se **ci si possa** o no **bagnare** due volte nelle sue acque* (3,41%)
- (13) *(...) così **si dovrebbe dire** che non la successione di quegli attimi senza storia crea storia, bensì le correlazioni e le aggiunte apportate dalla storiografia.* (8,45%)
- (14) *Gli altri contadini, boschi, parole, consuetudini aldilà dei monti e dei mari, che **non si potevano vedere** né **toccare** madi cui si poteva avere una conoscenza solo mediata e indiretta, diventavano astratti, ideologici, irreali (...)* (9,82%)
- (15) *Lo so, tu ami il nulla, e non per il suo minimo valore, bensì perché **si può giocare** con esso in maniera arguta e lieve* (26,05%)
- (16) *Senza bollo **non si può partire.*** (99,04%)

U narednim primerima stoji jedna bezlična glagolska sintagma koju pisac koristi kada je reč o povratnoj zamenici *si* u enklitičkom položaju:

- (17) **Può darsi** che la malattia, togliendogli la caparbia forza di scrivere che lo aveva allontanato dalla vita, lo abbia aiutato a trovare quest'ultima, con un'umiltà che la scrittura non gli avrebbe concesso. (40,38%)
- (18) Come accade spesso al caffè, do un'occhiata abusiva al giornale che tiene in mano; forse è quello di oggi, lo stesso che stiamo leggendo noi, **può darsi** che ogni mattina un cameriere glielo infili tra le dita. (40,65%)
- (19) **Può darsi** debba disastrosamente chiuderla una terza e definitiva catastrofe, perché due guerre mondiali non hanno sostituito stabilmente l'equilibrio scosso a Sarajevo. (44,47%)
- (20) **Può darsi** che, in quest'alba, io abbia avuto il mio giorno, come dice re Lear. (45,02%)
- (21) **Può darsi** quindi che il taccuino danubiano finisca per assomigliare, lungo questo tratto del fiume, alla «prosa in jeans» di quegli autori. (58,66%)

Pape Satàn Aleppe

1) Pasivno *si* (*Si passivante*)

Zabeležili smo 37 primera proklitičkog položaja pasivne zamenice *si* uz modalne glagole:

- (22) Come ricordavo all'inizio, le bustine di fiammiferi Minerva avevano all'interno due spazi bianchi su cui **si potevano prendere** appunti, e pertanto intendevo quei miei interventi come brevi annotazioni e divagazioni sui vari fatti che mi passavano per la testa (...). (2,92%)
- (23) **Si sarebbero dovuti abbattere** nelle varie piazze d'Italia i monumenti a Garibaldi e cancellare i nomi delle vie intitolate sia a Cavour che a martiri e irredentisti vari. (6,43%)
- (24) E **non si dovrebbe caricaturare** la Beata Vergine, anche se i

cattolici fossero (come sono, almeno oggi) alieni dal massacrare chi lo fa. (51,46%)

- (25) *Di nuovo **si debbono introdurre** criteri qualitativi.* (65,78%)
- (26) *(...) ma a credere di battere chi morde e fugge coi metodi che **si dovrebbero usare** coi terroristi, del pari si sbaglia.* (66,95%)
- Za enklitički položaj pasivne zamenice *si* uz modalne glagole izdvojili smo sledeće rečenice:
- (27) *Se la Storia andasse ineluttabilmente nella direzione pensata dal governo, questa forza lavoro **dovrebbe riciclarsi** altrimenti.* (19%)
- (28) *Non solo, ma anche l'ora di religione cattolica **potrebbe risolversi** in uno spazio di discussione etica.* (61,98%)
- (29) *Se è così, in tutte le persone che vivono a questo mondo (e siamo ben sette miliardi) c'è un germe di follia che **può manifestarsi** di colpo.* (99,41%)

Na osnovu datih primera koje smo pronašli u delu, vidimo da Eko češće upotrebljava pasivnu zamenicu *si* u proklitičkom nego u enklitičkom položaju. Naime, u 37 izdvojenih primera uz modalne glagole autor zamenicu stavlja ispred glagola, dok u samo 3 primera istu nalazimo u enklitičkom položaju.

2) Povratno *si* (*Si riflessivo*)

Proklitički položaj povratne zamenice *si* uz modalne glagole:

- (30) *Che cosa **si potrà sostituire** a questa liquefazione?* (3,80%)
- (31) *In cui tutti **si conoscano** e **si possano riunire** facilmente.* (17,54%)
- (32) *Arriveremo al momento in cui chi non resiste più al rumore **si potrà comperare** pacchetti di silenzio.* (31,28%)
- (33) *(...) ma **si possono mettere** insieme belle raccolte di libri del Novecento rinunciando ogni tanto a una cena in pizzeria.* (72,80%)

Enklitički položaj povratne zamenice *si* uz modalne glagole:

- (34) *In ogni caso, pronunciate da Pluto, queste parole confondono le idee, e **possono prestarsi** a qualunque diavoleria.* (2,92%)

- (35) *Ma quante persone ingenuie **potrebbero mettersi** in contatto (...)* (17,25%)
- (36) *Il cristiano **deve sacrificarsi** perché gli altri non soffrano e deve fare di tutto perché la quota di dolore che intristisce il mondo sia ridotta il più possibile.* (55,84%)
- (37) *Si capisce lo sforzo che debbono avere fatto queste pensatrici per **potersi affermare.*** (43,85%)

Na osnovu prikazanih primera iz knjige zaključujemo da Umberto Eko u svom delu više koristi povratno *si* u enklitičkom položaju. Povratnu zamenicu *si* uz modalne glagole pronašli smo u 4 primera u proklitičkom položaju, a za enklitički položaj 61 primer. Na osnovu datih primera, zaključujemo da i Eko koristi povratnu zamenicu *si* u enklitičkom položaju, kao i Magris. Ovaj odnos prikazan je u *Tabeli 1*.

3) Bezlično *si* (*Si impersonale*)

Pronašli smo ukupno 23 primera bezlične zamenice *si* uz modalne glagole u proklitičkom položaju:

- (38) *Pensiamo alla scienza: **si voleva** che essa fosse un'ideologia neutra, ideale di progresso comune sia a liberali che a socialisti.* (4,38%)
- (39) *Ci sono progressi tecnologici oltre i quali **non si può andare.*** (5,84%)
- (40) ***Si potrebbe obiettare** che per una Fiera letteraria, che era l'unico settimanale di lettere e arti che allora un giovane potesse trovare in edicola.* (20,46%)
- (41) *Spero che **non si può partire** senza l'attenzione e la epistola mi scrivi.⁹* (22,80%)
- (42) *Per quanto mi senta solidale con editori e librai, **si potrebbe dire** che per le stesse ragioni avrebbero potuto protestare produttori di carrozze.* (19%)

9 Iako bi se očekivao konjunktiv prezenta posle glagola *sperare* – nadati se, upotrebljen je prezent indikativa. Ova rečenica je deo teksta, mašinski prevedenog, koji Eko prenosi u izvornom obliku.

Enklitički položaj bezlične zamenice *si* uz modalne glagole:

- (43) *Ora, può darsi che tra i milleduecento racconti presentati alcuni fossero di dubbio valore.* (14,91%)
- (44) *Può darsi che la foto sia stata scelta da qualche sito on line (come quelle degli attori ignoti che appaiono nel cruciverba iniziale della Settimana enigmistica) e dietro a Marina si celi un personaggio che potrebbe interessare Saviano, ma chi lo sa?* (22,80%)

Na osnovu primera koje smo izdvojili iz dela možemo reći da Eko bezlično *si* dosledno stavlja u proklitički položaj, kao i da je bezlična zamenica *si* u enklitičkom obliku zabeležena u samo dva primera. Bezlična zamenica *si* u proklitičkom položaju zabeležena je u 23 primera.

Diskusija

Istražujući korpus Magrisovog dela *Danubio* okviran broj primera koji smo tokom analize izdvojili i koji sadrže deo reči ili zamenicu *si* je 5716. Naravno, potrebno je istaći da se ovde upućuje na tendenciju u upotrebi zamenice, a upravo je ona polazna tačka za dalja istraživanja i tek na kraju za eventualnu generalizaciju. Zamenicu *si* smo pronašli 22 puta kao pasivnu (i to samo 17 primera uz modalne glagole). Povratna zamenica *si* javlja se ukupno u 919 primera (uz modalne glagole u proklitičkom položaju javlja se jedanput, a u enklitičkom 58 puta). Upravo je upotreba povratne zamenice u enklitičkom položaju ono što se izdvaja i ne podudara se sa ustaljenim normama italijanskog jezika. Bezličnu zamenicu *si* pronašli smo 48 puta (uz modalne glagole u proklitičkom položaju pronašli smo 27 primera, a u enklitičkom 7).

Pretražujući zamenice *si* u Ekovom delu *Pape Satàn Aleppo* ukupno smo pronašli 6153 primera koji sadrže ovaj deo reči ili pak zamenicu. Od toga smo pretragom zamenice *si* izdvojili: 35 primera bezlične zamenice *si* (od toga 23 u proklitičkom, 2 u enklitičkom položaju), 80 primera povratne zamenice *si* (67 uz modalne glagole – 61 primer u enklitičkom i 6 u proklitičkom položaju) i 41 primer pasivne zamenice *si* (40 uz modalne glagole – 37 u proklitičkom). Na osnovu analiziranih primera i pretpostavke od koje smo krenuli možemo

reći da je Eko dosledan u svom načinu pisanja i da kako smo naveli bezličnu zamenicu *si* radije upotrebljava u proklitičkom položaju. Što se tiče povratne zamenice *si*, autor je stavlja u enklitički položaj, dok pasivnu zamenicu *si* prema datim primerima radije upotrebljava u proklitičkom položaju. U Tabeli 1 predstavljen je numerički odnos proklitičke i enklitičke upotrebe zamenice *si* na odabranom korpusu.

Tabela 1. Frekventnost proklitičke i enklitičke upotrebe zamenice *si*

Danubio		
Položaj zamenice <i>si</i> uz modalne glagole		
	proklitički	enklitički
Pasivna	17	0
Povratna	1	58
Bezlična	27	7
Pape Satàn Aleppo		
Položaj zamenice <i>si</i> uz modalne glagole		
	proklitički	enklitički
Pasivna	37	3
Povratna	4	61
Bezlična	23	2

Zaključak

Na osnovu prethodne analize možemo reći da su oba autora dosledna u pisanju svojih tekstova u smislu korišćenja zamenice *si* i to povratne zamenice u enklitičkom položaju, a bezlične i pasivne u proklitičkom položaju. Jedino gde odstupaju od normi jeste položaj povratne zamenice *si*. Ovom metodom istraživanja uspeli smo da ukažemo na to da se u upotrebi jezika mogu naći različita odstupanja od gramatičkih pravila, što je ovde slučaj sa upotrebom i položajem zamenice *si* uz modalne glagole. Tokom našeg istraživanja oslonili smo se na elektronski korpus navedenih dela jer je pogodniji za vrstu pretraživanja koju smo sproveli. Ovaj vid analize može biti sproveden i na korpusu dela više autora, pretražujući različite vrste korpusa, a među njima i Internet korpus, čemu ostavljamo prostor za neka buduća istraživanja.

LITERATURA

Korpus

- Magris 2006: C. Magris, *Danubio*. Online, [https://cdn.fbsbx.com/v/t59.2708-21/145025249_3449744931815527_5323591948065375685_n.epub/Magris-Claudio-Danubio.epub?_nc_cat=111&ccb=2&_nc_sid=0cab14&_nc_ohc=SAshKA_EX-MAX-Wk89Q&_nc_ht=cdn.fbsbx.com&oh=fe14259f49c288a8d9317cdc8e669dff&oe=60200EFB&dl=1].
- Eko 2016: U. Eco, *Pape Satàn Aleppo*. Online [https://cdn.fbsbx.com/v/t59.2708-21/12480781_10208789124234508_2021429309_n.epub/Eco-Umberto-Pape-Sat%C3%A0n-Aleppe.-Cronache-di-una-societ%C3%A0-liquida.epub?_nc_cat=102&ccb=2&_nc_sid=0cab14&_nc_ohc=bumTEcCqSAAX_i09NW&_nc_ht=cdn.fbsbx.com&oh=c0a09a94a3be4249db29329b7cc7c15e&oe=60204A81&dl=1].

Reference

- Dardano i Trifone 2014: M. Dardano, P. Trifone, *La nuova grammatica della lingua italiana*. Milano: Zanichelli.
- Foljato i Testa 2000: S. Fogliato, M. C. Testa, *Strumenti per l'italiano. Riflessione sulla lingua*. Torino: Loescher.
- Lepski i Lepski 1998: A. L. Lepscy, G. Lepscy, *The Italian Language Today*. London/New York: Routledge.
- Mazini 2015: F. Masini, *Idiomatic verb-clitic constructions: lexicalization and productivity*. Bologna: Università di Bologna.
- Miličević 2009: M. Miličević, Problemi klasifikacije povratnih oblika u italijanskom jeziku i njihove pedagoške implikacije. *Anali Filološkog fakulteta*, 21, 277–310.
- Moderc 2006: S. Moderc, *Gramatika italijanskog jezika. Morfologija sa elementima sintakse*. Beograd: Luna crescens.
- Renci, Salvi i Kardinaleti 2001: L. Renzi, G. Salvi, A. Cardinaletti, *Grande grammatica italiana di consultazione, vol. I, La frase. I sintagmi nominale e preposizionale*. Bologna: Il Mulino.
- Simone i Amacker 1977: R. Simone, R. Amacker, *Italian Linguistics: Volume 3: Verbi Modali*. Lisse: The Peter De Ridder Press.
- Terić 2009: G. Terić, *Sintaksa italijanskog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.

Jovana Bazić

L'USO E LA POSIZIONE DEL PRONOME *SI* CON I VERBI SERVILI

Sommario

Nella presente tesi è stato analizzato il pronome *si* che nella lingua italiana può essere impersonale, riflessivo e passivante. Rispetto al verbo al quale viene associato, il pronome *si* può cambiare il proprio posto, soprattutto in presenza dei verbi servili. Nelle lingue romanze i clitici derivano dal latino. Durante il loro sviluppo hanno cambiato la posizione ma anche le funzioni. Il clitico *si* di cui ci occupiamo nella nostra tesi può avere diverse posizioni che in questo contesto abbiamo cercato di evidenziare. La grammatica italiana ci mostra la posizione del pronome *si* secondo le norme. Qui abbiamo voluto vedere se gli autori summenzionati abbiano rispettato le regole nei loro capolavori siccome si tratta proprio della letteratura italiana nella quale, ovviamente, abbiamo trovato alcune eccezioni. Lo scopo principale è stato quello di evidenziare la coerenza, la posizione e infine l'uso del pronome suddetto. Parlando però dei clitici e pronomi abbiamo menzionato anche i verbi servili e il loro ruolo quando si parla dei clitici in italiano. Utilizzando il corpus elettronico di due libri *Danubio* e *Pape Satàn Aleppe* ed elencando l'intero numero delle posizioni proclitiche e enclitiche abbiamo evidenziato che tutti e due autori usano il pronome *si* nella stessa maniera, lo scrittore Eco infatti è conseguente nel suo modo di scrivere e che, come abbiamo già detto *si impersonale* è posto nella posizione proclitica; *si riflessivo* nella posizione enclitica e infine *si passivante* nella posizione proclitica. Lo stesso possiamo dire anche per il secondo scrittore. Il risultato della presente analisi è l'attestazione delle suddette regole quando parliamo del pronome *si impersonale* e *passivante*, mentre non possiamo dire lo stesso anche per il pronome riflessivo che viene usato nella posizione enclitica. In conclusione, esplorando il nostro corpus abbiamo creato lo spazio ulteriori ricerche sul pronome *si* nei diversi corpus, includendo anche la ricerca vastissima su rete Internet.

Parole chiave: lingua italiana, *si* passivante, *si* riflessivo, *si* impersonale, verbi modali.

**ГЛОТОДИДАКТИКА И
ЈЕЗИЧКА ОБРАЗОВНА
ПОЛИТИКА**

ABDUCTIVE REASONING AS A CONSEQUENCE OF TRANSLANGUAGING IN A MULTICULTURAL CONTEXT¹

This paper represents a part of an exploratory study on the processes of abductive reasoning as a strategy in foreign language learning, with its possible applications for foreign language instruction. The specific purpose of the study is to explore students' usage of their plurilingual repertoires through their cognitive thinking system of hypothesis making.

Coming from the theory of foreign language acquisition and practice, the main study explores the concept of plurilingualism and investigates the ability of students to use their background knowledge (from mother tongue, second language/s, foreign language/s), and all their past experiences, in order to make conclusions and transform experience into usable information. It is assumed that acquisition of all kinds of knowledge and experiences leads to better anticipation and understanding. Thus, when the language learner is confronted with a new linguistic unit for the first time, he/she uses background information and generates a causal explanation.

Keywords: abductive reasoning, foreign language learning strategies, plurilingualism, translanguaging, anticipation, interlanguage inference.

1. Introduction

While languages are based on the organization of the form and the organization of the meaning, the way in which these two processes take place is arbitrary (Nation 2013). Depending on

* snezanadimitrijevic0@gmail.com

1 This paper is a part of a Ph.D. study in progress on abductive reasoning in foreign language learning at the University of Belgrade.

the approach to the processing of linguistic material, it depends on what will be processed first, the form or the meaning (e.g. the communicative approach starts from the meaning to the form, the traditional from the form to the meaning).

According to the Dynamic System Theory (Garcia & Wei 2014: 16–17), languages exist in contact with other languages. They are influenced by other languages and they contain shared structural elements. However, as discussed in Odlin (1989), the interlanguage inference is closely related to the process language transfer. Both interlanguage inferencing and language transfer participate in the process of the dynamic construction of interlanguage, a process that is considered central to most modern theories of language acquisition (Gass & Selinker 1994: 7).

When Ringbom (2007) researched the impact of cross-linguistic similarity in foreign language learning, he pointed out that similarity in languages can be either in the form or in the meaning, namely function. In addition, he noted and emphasized that similarity in form significantly facilitates understanding, and concluded that the search for similarities is the basis of learning. There is a natural and spontaneous mechanism in the learning process that first involves establishing a relationship between the new item and the item we already have in mind. Ringbom pointed out that if establishing a relationship is not possible due to the absence of similarities, we move on to what is different. Abductive reasoning works in an identical way – we are searching for interlinguistic similarity, in our case between words.

In this paper we present the theoretical background underlying the study and show the result of an empirical research on students' capacity to infer the word meaning/form based on their overall linguistic knowledge, their knowledge of cultures, and world knowledge. There has been a prior investigation regarding abductive reasoning and Spanish language learning (Jovanović and Zečević Krneta 2012). Despite the difference between prior and our investigation, such as participants' backgrounds, their ages, language learning histories, and formal contexts, both studies explore individuals' access to abductive

processes and suggest that the development and implementation of students' inference strategies should be addressed in educational practice.

2. Translanguaging

Translanguaging is the term coined by Cen Williams (1994; 1996): it referred to a pedagogical practice where students were asked to alternate languages for the purpose of either receptive or productive use (for example, students are asked to read in English and answer in Spanish). It relates to the Dynamic System Theory according to which languaging is being built in interaction between individuals and their environments (Herdina & Jessner 2020). Namely, translanguaging is the fact of acting and languaging in our highly technological and globalized world. It does not refer to two separate languages nor to a synthesis of different language practice or to a hybrid mixture (Garcia & Wei 2014: 32). Translanguaging refers to new language practices that reveal the complex language practices of plurilingual individuals in which they engage in order to make sense of their bi-/multilingual worlds, as well as pedagogical approaches that use those complex practices. The teacher who uses translanguaging becomes facilitator who set up the project-based instruction and collaborative groupings in order to maximize interactions and enrich students' language.

3. Abductive reasoning

The term abduction was introduced into semiotic theory by the American philosopher, Charles Senders Pierce (1992, 1998). He was interested in the mental operation of guessing and viewed abduction as a process of "forming an explanatory hypothesis" (Thagard 2006: 200). Namely, there are three types of reasoning: deductive, inductive, and abductive. According to Pierce, the generation of scientific hypothesis is abduction that explains the result of the experiment and observation. Deduction and induction are, simply, phases of testing of an already created hypothesis.

3.1. Abductive reasoning and language learning

Three types of reasoning are also discussed by Italian philosopher Umberto Eco (1984). According to Eco (Table 1), in deduction, the result is a consequence of the rule and the case. In induction, the result can be expected from a rule. Both induction and abduction involve uncertainty regarding the validity of the interlanguage inference as a whole to at least some degree. Abduction presupposes the knowledge of rules and it is crucial both from learning and teaching point of view (Berthele 2011).

Table 1. Linguistic unit DANZA taken from students' word recognition test represents three types of reasoning in the process of foreign language learning (adapted from Eco 1984: 42)

DEDUCTION	INDUCTION	ABDUCTION
RULE	RULE	The knowledge of RULE
English /C/=Spanish/S/, /C/, /Z/	Interlinguistic correspondence [S]=[S], [θ]	English /C/ and Spanish /Z/ are pronounced alike
		
CASE	CASE	CASE
Spanish DANZA falls under this rule	[DANS] - [DANθA] is a case like this	I speculate that Z in DANZA is a case of a general sound law
		
RESULT	RESULT	RESULT
DANZA=DANCE	English DANCE [DANS] English [S] corresponds to Spanish [S] or [θ]	DANZA reminds me of DANCE... The same case I have in English TERRACE /'tɛrəs/ and Spanish TERRAZA /terraθa/, I conclude English C is Spanish Z...

Similar to Pierce's explanation, Thagard (2006: 28) discusses abduction by referring to analogical inference: If object X has properties A, B; and object Y has properties A, B; and object X has property F, therefore object Y has property F. This characterization of analogical inference is presented in Table 1 through the example of a potential grapheme-phoneme correspondence *dance/danza*: If the English grapheme has properties S, C; and Spanish grapheme has properties S, C; and English has property Z (as it is shown in spelling of the words *terrace/terrazza*), thus the Spanish grapheme also has Z.

3.2. Multilingualism and anticipation in adolescents

Crucial for this study is our understanding of brain maturation during adolescence. There is evidence (Martínez 2016) to confirm that significant changes occur in behavioral, emotional, and cognitive development during the period of adolescence. Steinberg (2013) points to changes in cognition, or thinking, as one of the fundamental modifications of mental habits among adolescents. People start using hypothetical thinking in adolescence and this enables them to see beyond what is directly observable, to think about possibilities, and to anticipate what might be possible (Martínez 2016: 58). Adolescents are also able to make some decisions intuitively, taking advantage in this way of a wide range of experiences, including linguistic ones (Steinberg 2013: 56).

Martin Seligman, a researcher in prospection and related fields, suggests that anticipation is at the heart of effective learning:

Prospection is the mental process of projecting and evaluating future possibilities and then using these projections for guidance of thought and action. Like an old-time prospector searching for gold, the mind processes prospection maps out not just physical landscape lying ahead, but an array of possible paths through that landscape. (Seligman et al. 2016: 6)

In addition to prospection that represents a mental evaluation of possible future, all kinds of knowledge and all experiences are

at the core of both mental operations – inferencing and abductive reasoning, as we have shown in the previous chapter. Nevertheless, theory of foreign language acquisition highlights that all knowledge and all linguistics experience contribute to the process of building communicative competence. In line with this, Council of Europe (2001: 4) defends that plurilingual approach should be emphasized due to the fact that all languages – whether learned at home, in school, or through immediate experience – as well as knowledge of cultures, are not kept in separate mental compartments of a person, but rather constantly take part in the creation of communicative competence. A plurilingual person, thus, uses different languages for different purposes, either separately or by mixing them (Cenoz 2013), instead of relying on one language for all possible situations. His/her language history and past experiences of languaging are required to anticipate and to form expectations in order to make new experiences.

Researchers recognize certain advantages that plurilinguals have over monolinguals in terms of learning new languages (Cummins 2000: 35). According to Cenoz (2003) plurilinguals are more experienced in language learning and they have developed learning skills and techniques. They are also able to apply different compensation strategies that help overcome problems in communication. Their metalinguistic awareness is at a high level as well as their communicative competence, especially pragmatic one (in assessing the appropriateness of statements on L3). In this context, a multilingual community, in a particularly dynamic school environment of an international school, represents the most suitable atmosphere for developing plurilingual mental repertoires.

4. Methodology

4.1. Participants

The International School of Belgrade is a multilingual and multicultural community that, currently, represents 45 nations. The multilingualism in the school, as diversity of foreign languages

on offer, and strong support of mother tongue, goes beyond this and supports the plurilingual approach, which correlates with translanguaging method in language teaching and learning. The official school language is English.

The participants of this research study are the students of the Spanish language, from the school generation 2017/18 of the International School of Belgrade. The sample includes a total of thirty-four high school students, from fourteen to eighteen years of age, from various Spanish acquisition programs, from beginners to intermediate Spanish level.

Prior to the data collection, the students had completed the survey on language history and background. The results showed that students come from Armenia, Austria, Bulgaria, Canada, China, Croatia, Great Britain, Greece, France/Albania, Germany, Germany/Australia, Israel, Italia, Moldavia, Norway, Poland, Russia, Serbia, South Korea, Sweden, United States of America, United States of America/Italy.

4.2. Test description

The data was collected through a recognition word test designed for the purpose of this study.

The instruction for the test explains the procedure for the students to follow: *Write one translation which you consider most appropriate, next to each word.* Additionally, the following is highlighted in red: *it is important that you translate all words*, to encourage students not to provide lucky responses, i.e. students are called to draw inferences and make a transfer based on their knowledge of Spanish and their knowledge of languages in general.

The word recognition test consists of two sections. Every section contains fifty items without the context: one to be translated from Spanish to English, other from English to Spanish. Thus, we assess both receptive and productive skills and we expect better outcomes for the English to Spanish word recognition test (Nation 2013: 72).

The words in the recognition test are deliberately chosen, partially by the teacher, i.e. author of this study, partially selected from the list composed by Elective Spanish high school students (programme design to enhance the learning process of regular classes, generation 2016/17; see below). Several false cognates are added to the test from this list as a control to assess to what extent the students respond automatically without critical thinking.

In this way, we aimed to provide certain degree of students' familiarity with lexical items, but also, we wanted to encourage them to bring the whole of their linguistic and non-linguistic knowledge in order to make conclusions and to experiment with alternative forms of expressions. The goal is to prompt recognition of grapheme-phoneme correlation in students and to encourage them to anticipate and to try to infer meaning and form even if they are insecure.

4.2.1. Multilingual Dictionary

The elective students project titled Multilingual Dictionary reflects the complex language practices of multilingual individuals in the international school. The list is based on the theory of common international store (Council of Europe 2001: 4) and cognates recognition theory (Berthele 2011: 192-220). According to Ringbom (2007: 73), cognates are "historically related, formally similar words, whose meaning may be identical, similar, partly different, or, occasionally, even wholly different".

This Dictionary consists of 450 English, Spanish, German, French, Serbian, Italian and Korean lexical units (Latin, Cyrillic, and Korean letters). The project is inspired by the fact that unknown language and already learnt languages have the same or similar vocabulary (grapheme-phoneme correspondences) and this interlinguistic similarity can facilitate learning and communication.

Table 2. Multilingual Dictionary, p. 9: Lexical units starting with letter D

English	Español	German	French	Serbian	Italian	Korean
culture	cultura	Kultur	culture	култура	culturare	문화
cure	curar	heilen	cure	лечити	cura	약
cyclone	ciclón	Zyklon	cyclone	циклон	ciclone	사이클론
						
dad	papá	Papa/Vater	papa	тата	papa	아빠
dance	danza	tanzen	danse	плес	danza	춤
declaration	declaración	Deklaration	déclaration	декларација	dichiarazione	선언
decorated	decorado	dekoriert	decoré	украшено	decorazione	장식된
defense	defensa	Verteidigung	défense	одбрана	difensa	방어
define	definir	definieren	définir	објаснити	definire	정의하다
definitely	definitivamente	bestimmt	définitivement	дефинитивно	definito	분명히
delicious	delicioso, a	köstlich	délicieux	укусно	delizia	맛있는
democratic	demócrata	Demokratie	démocratique	демократично	democratico	민주주의
dense	denso, a	dicht	dense	густ	denso	밀집된
dentist	dentista	Zahnarzt	dentiste	зубар	dentista	치과의사
depend on	depender de	darauf ankom- men	dépendre de	зависити од	dipendere	~에 달려있다

4.3. Purpose of the test

The purpose of the word recognition test is to examine our initial hypothesis: When a student is confronted with a new linguistic unit for the first time, he/she immediately notices the similarities with the already known unit of the languages he/she is familiar with (Rigbom 2007:9), and takes the first step in learning, by inferring and making a hypothesis about the word meaning/form.

The conclusions are based on the error analysis as we agree with Corder (1967) that errors reflect the creativity of students and the fact that learning is taking place.

5. Results

We categorized students answers into three categories: *lack of response*, *correct answer*, and *abductive reasoning*. The lack of responses is considered as the absence of abductive reasoning. The portion of abductive reasoning in correct answers is unknown since the conclusions are drawn from error analysis. Incorrect answers, as we explained before, are considered as abductive reasoning.

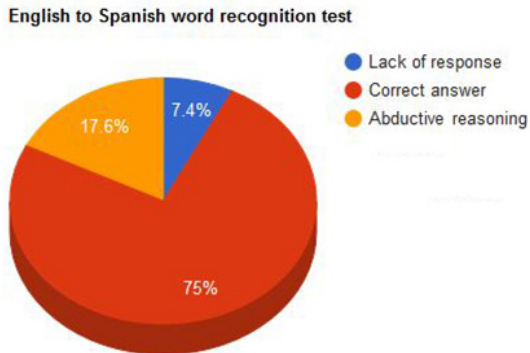

Chart 1. English to Spanish recognition test results in percentage

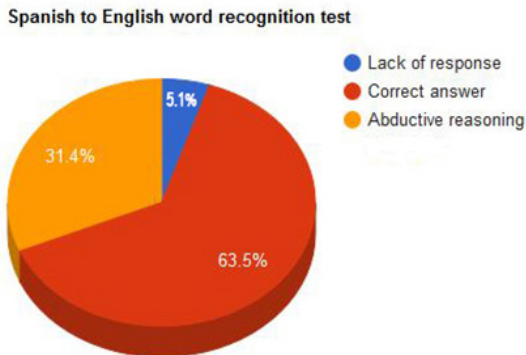

Chart 2. Spanish to English recognition test results in percentage

The data analysis² shows that there was some degree of difference between students receptive and productive skills, and, as we expected, the analysis showed better outcomes for the English to Spanish word recognition test (75% compared with 63.5% of productive skill). Better results in receptive skills could be understood in light of the fact that productive skills require additional learning of new written patterns in different writing systems (a student may display good receptive skills of the word *clown*, but produces roughly approximate written form: *clauno*). In addition, Nation states that receptive use generally gets more practice than productive skills, which can be considered in further instruction planning (Nation 2013: 51).

However, the data analysis demonstrates the students' usage of their multilingual repertoires and tendency to infer the word meaning (31.4%). It also suggests that they are experimenting with alternative forms of expressions by making approximate forms in the target language (17.6%).

Of all responses from the two recognition tests, 12.05% are qualified as lack of responses and this is important for the quantitative analysis. The absence of abductive reasoning might be influenced by the fact that students are frequently hesitant to provide a response when they are not sure of it.

Linguistic interference occurs in the case of English-Spanish Spanish-English false cognates. It is probable that the students respond automatically without critical thinking (more than 88% translated *carpeta* as *carpet* instead of *folder*; exactly 88% of English false cognate *record* to Spanish *recordar* instead of *to remember*; 85% *éxito* for English *exit* instead of *success*). On the other hand, although we did not find the evidence of students' critical thinking, we did find the evidence for interlinguistic transfer – from Italian - *uscito* for Spanish *salida* or *registrar* for Spanish *recorder* and from French *sortir* for English *exit*.

As previously mentioned in Table 1, results from the abductive reasoning are presented and interpreted in the light of exposed

2 We are not analyzing all the answers but only those relevant for this paper.

theoretical framework: a student from Germany, a Spanish language learner inferred correctly the meaning of the Spanish item *danza*. The student is confronted with a stimulus *danza*, he hypothesizes that it could be related to English *dance*, and he looks for potential grapheme-phoneme correspondences to support and explain his reasoning. Finally, he supports potential rule in Spanish *terrazza* from English *terrace*. Besides, he supports his finding with knowledge of German language - there is *Z* in German *tanzen*! It has to be in Spanish *danza* as well...

The data analysis reveals the “foreign language effect” (Ringbom 2007: 78). If students perceive L2 (in this study English as the official school language) related to L3 (Spanish, hereby language of instruction), they search for lexical and structural similarities between languages. We were able to find evidence of L2 influence in the item *airoport* instead of *aeropuerto* for the English word *airport*.

Nevertheless, the analysis also reveals that the students rely on their mother tongue and make transfer from languages other than English (German, Italian, French) to coin words in Spanish. All knowledge is valued and it is recognized that languages do not fit into clear bounded entities (Garcia & Wei 2014: 116).

A closer analysis exposes some original evidence of students using abductive reasoning. On two occasions students gave the translation *blog* for the Spanish *bloque* which can be related with interlexical similarity. Also, they offered *plant*, *plane* and *planet* for Spanish *planear* or *best* and *bestfriend* for *bestia* (for English *beast*). For English *letter* students use their international storage *email* and compensation strategy *mensaje*. For the same item there is also evidence of plurilingual repertoire usage in attempts of guessing the word form: *wordo*. English *orange* has association with Spanish *amarillo* (*yellow*) which is not surprising if we consider the memory strategy which involves grouping unknown items with familiar concepts.

An important finding of the study is that students bring the whole of their linguistic and non-linguistic knowledge in order to formulate conclusions. In fact, more than 90% of all responses for

Spanish *feliz* were correct and the rest of answers very close to the correct response which demonstrates the importance not only of language knowledge, but also of its culture. Students showed capacity to infer the word meaning based on their knowledge of cultures, the worldwide popular song *Feliz Navidad* and well-known idiom *cumpleaños feliz*, which leads to answers *happiness, party, happy birthday*.

6. Conclusion

With the aim of moving towards a multilingual conception of society and education, we investigated plurilingual students in a formal, multicultural context. The purpose was to develop a new understanding of the process of language acquisition. We focused on plurilingual students' performance when engaged in establishing an interlexical similarity between an unknown item and a known one that they already had in mind. This process of searching for interlinguistic similarities and making conclusions requires use of inferencing strategy known as abductive reasoning.

The main objective was to address the role of translanguaging as a pedagogical practice with regard to how students use their plurilingual repertoires, and to encourage them to reach conclusions in accordance with already known linguistic and non-linguistic evidence. Apart from the importance of knowledge of language, the analysis also shows the importance of knowledge of its related culture.

Results from analysis show that our main hypothesis is confirmed: by relying on both plurilingual and pluricultural knowledge, students implement a strategy of abductive reasoning in inferring word meaning and form. Namely, when confronted with a new linguistic item for the first time, they use their plurilingual repertoire and notice the similarities with an already known item of the languages they are familiar with and make the first step in learning – they try to infer the word meaning (31.4% of all students) and make a hypothesis about the word form (17.6% of all students).

In light of the analysis and interpretation of results obtained from the students' responses, our study shows a link between the

role of plurilingualism, translanguaging, and abductive reasoning in language learning. Namely, they share the important concept that all knowledge and all experience of languages contribute to the process of better anticipation and understanding. In interpreting our findings, we have highlighted that by using the strategy of abductive reasoning in learning, students demonstrate their critical thinking skills as well as their originality and creativity in language performance.

The most important finding from a teacher's point of view is that students feel more comfortable in a classroom where the translanguaging approach is used. Accordingly, they feel safe to express themselves freely, using their own creative strategies and drawing conclusions from their entire linguistic repertoire. On one occasion, a student offered the translation *please* for the word *isla*. Although we do not correlate this response with a students' ability to draw conclusions from their linguistic repertoire, it reflects their feelings of trust and openness to express themselves freely, an important contribution to students' personal growth and academic development, and absolutely in accordance with the emotional turbulences of their age.

BIBLIOGRAPHY

- Berthele 2011: R. Berthele, On abduction in receptive multilingualism. Evidence from cognate guessing tasks. *Applied Linguistics Review*, 2, 192–220.
- Cenoz 2003: J. Cenoz, The additive effect of bilingualism on third language acquisition: A Review. *International Journal of Bilingualism*, 7(1), 71–87.
- Cenoz 2013: J. Cenoz, Defining multilingualism. *Annual Review of Applied Linguistics*, 33, 3–18.
- Corder 1967: S. P. Corder, The significance of learner' errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5(4), 161–171.
- Council of Europe 2001: Council of Europe, *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*. Modern Languages Division, Strasbourg: Cambridge University Press.
- Cummins 2000: J. Cummins, *Language, power and pedagogy: bilingual children in the crossfire*. Multilingual Matters LTD.

- Eco 1984: U. Eco, *Semiotica e filosofia del linguaggio*. Torino: Einaudi.
- Garcia & Wei 2014: O. Garcia, L. Wei, *Translanguaging, Bilingualism and Education*. Palgrave Macmillan Uk.
- Gass & Selinker 1994: S. Gass, L. Selinker, *Language transfer in language learning*. Amsterdam: John Benjamins.
- Herdina & Jessner 2002: P. Herdina, U. Jessner, *A dynamic model of multilingualism. Perspectives of change in psycholinguistics*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Jovanović & Zečević Krneta 2012: A. Jovanović, G. Zečević Krneta, Abductive reasoning and second language learning. *Journal of Language Teaching and Research*, 3(2), 306–313.
- Martínez 2016: M. Martínez, Tareas con adolescentes, sí o sí. In: Sonia Eusebio et al. (eds.), *Enseñar español a niños y adolescentes, Enfoques y tendencias*, Barcelona: Difusión, 57–63.
- Nation 2013: P. Nation, *Learning vocabulary in another language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Odlin 1989: T. Odlin, *Language transfer. Cross-linguistic influence in language learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierce 1992, 1998: C. S. Pierce, *The essential Pierce* (2 vols.). Edited by N. Houser, C. Kloesel & the Pierce Edition Project. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Ringbom 2007: H. Ringbom, *Cross-linguistic similarity in foreign language learning*. Clevedon/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Seligman et al. 2016: M. E. P. Seligman, P. Railton, R. F. Baumeister, C. Sripada, *Homo prospectus*. Oxford University Press.
- Steinberg 2013: L. Steinberg, *Adolescence*. McGraw-Hill Education.
- Thagard 2006: P. Thagard, *Hot thought: mechanisms and application of emotional cognition*. In collaboration with F. Kroon et al. Cambridge, MA: MIT.
- Williams 1994: C. Williams, *Arfarniad o Ddulliau Dysgu ac Addysgu yng Nghyddestun Addysg Uwchradd Ddwylieithog*. [An evaluation of teaching and learning methods in the context of bilingual secondary education]. Unpublished Doctoral Thesis. University of Wales, Bangor.
- Williams 1996: C. Williams, Secondary education: Teaching in the bilingual situation. In: C. Williams, G. Lewis, C. Baker (eds.), *The language policy: Taking stock*. Llangefni, UK: CAI, 39–78.

Snežana Dimitrijević

ABDUKTIVNO REZONOVANJE KAO REZULTAT TRANSJEZIČKE KOMUNIKATIVNE AKTIVNOSTI U MULTIKULTURNOM FORMALNOM KONTEKSTU

Rezime

Cilj ovog rada je da ukaže da je učionica stranog jezika u Internacionalnoj školi multikulturni dinamički prostor koji svojim plurilingvalnim učenicima pruža mogućnost da objedine svoje jezičke kodove koje su ranije upotrebljavali odvojeno i na različitim mestima. Spajajući tako različite dimenzije svojih znanja, iskustava i kognitivnih kapaciteta, učenici prvenstveno uočavaju onaj deo novog ili nepoznatog vokabulara koji ima sličnosti sa njima već poznatim leksemama, prvenstveno sa jedinicama iz maternjeg jezika, ali i sa vokabularom nekog drugog, njima poznatog, jezika. U trenutku detekcije sličnosti između nepoznate reči stranog jezika i poznate reči iz znanog jezika (bilo maternjeg ili nekog drugog), kod učenika se pokreće mentalni mehanizam čiji rezultat je stvaranje pretpostavke o obliku ili značenju date reči. Ovaj metalni mehanizam stvaranja hipoteze naziva se abduktivno rezonovanje.

Osobnost pedagoškog pristupa u okviru predmeta španski jezik u ovoj školi ogleda se u negovanju principa transjezičke komunikativne aktivnosti. To je metod u nastavi novijeg datuma koji jezičku praksu plurilingvala tretira kao jedinstven jezički repertoar u nameri da svaki učenik bude kognitivno, kreativno, kritički i društveno podstaknut u cilju razvoja njihovih komunikativnih i metalnih sposobnosti.

U radu se slede principi kvalitativnog istraživačkog metoda, odnosno analiziraju se i tumače odgovori učenika na osnovu prethodno sakupljenih podataka iz testa prepoznavanja reči. Rezultati istraživanja svedoče da je primena abduktivnog načina razmišlja kod plurilingvalnih učenika u multikulturnom formalnom kontekstu u skladu sa metodom transjezičke komunikativne aktivnosti, odnosno da već razvijene jezičke sposobnosti u dva ili više jezika, samim tim i poznavanje više kultura, pospešuje kritičko razmišljanje i zaključivanje, kao i da stvara prostor za slobodno, originalno i kreativno jezičko ispoljavanje.

Ključne reči: abduktivno rezonovanje, strategije u učenju stranog jezika, višejezičnost, transjezička komunikativna aktivnost, anticipacija, međujezičko zaključivanje.

Appendix. A word recognition tests

español	English	English	español
AVENTURA		AIRPORT	
SOPORTAR		LETTER	
PARADA		ORANGE	
VASO		TO CAUSE	
INMEDIATAMENTE		TO RECORD	
ISLA		FRESH	
OCURRIR		CLOWN	
BLOQUE		LARGE	
PLANEAR		TO DEFINE	
ESTILO		ASSISTANT	
FELIZ		EXIT	
BESTIA		AUTHOR	
SUCEDER		INTRODUCE	
CARPETA		TOTALY	
EXPLORADOR		TO PROTECT	

Ирена Пантић*
ОШ „Димитрије Туцовић“ Краљево
Висока економска школа
струковних студија Лепосавић

3713::811.134.2'243
[https://doi.org/10.18485/ziv-
jez.2020.40.1.9](https://doi.org/10.18485/ziv-jez.2020.40.1.9)
Стручни рад

Иван Петровић
Економско-трговинска школа Краљево

ГРЕШКЕ КОЈЕ УЧЕНИЦИ ЗАВРШНИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ СТРУЧНЕ ШКОЛЕ ПРАВЕ НА ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ

Циљ рада је идентификација и анализа грешака које ученици енглеског језика праве у завршним разредима основне и средње стручне школе. Одгонетају се разлози који доводе до њиховог настанка, посматрани у српском језичком контексту. Материјал за рад обезбеђен је праћењем говора¹ и писања ученика. Разврстан је на лексичко-прагматичке, морфолошко-правописне и синтаксичке грешке. Тиме желимо да покажемо да језичке грешке треба посматрати као позитиван показатељ у настави, као алат у унапређењу језичких вештина ученика.

Кључне речи: језичка грешка, језички утицај, енглески као страни језик, српски као матерњи језик, језички трансфер, семантика.

1. Увод

Језичком грешком, најгрубље речено, сматра се одступање од норми циљног језика (Елис 1994: 51). То су она одступања која настају због недостатка знања о конкретном правилу (Кордер 1967: 961). Неки лингвисти (Џејмс 1989: 1) језичке грешке сматрају особином људске посебности. Човека, поред

* irenapantic01@gmail.com

1 Овде се нећемо бавити квалитетом говора у фонолошком, већ само у структуралном смислу, иако је и изговор гласова Л2 (енглеског) на овом нивоу под утицајем гласова Л1 (српског).

homo sapiens и *homo loquens* зову и *homo errans*, а језичку грешку неуспешним делићем језика. Дакле, овде говоримо о погрешкама које ученици праве, а које не умеју сами да исправе, па им је стога неопходно објашњење (Хармер 2007: 96). Анализом језичких грешака и откривањем разлога њиховог настанка бави се истоимена научна област (енг. *error analysis*) у оквиру контрастивне лингвистике. Узроци који доводе до њиховог настанака су вишеструки, мада су углавном последица разнородности језичких система (Ђорђевић 2004: 3).

Интересовање научника за анализу грешака није нововремена појава. Датира од средине XX века (в. Ли 1957; Ламберт 1966; Керол 1966; Чомски 1966; Кордер 1967; 1981; Душкова 1969). Међутим, разврставање и груписање грешака су област где су мишљења аутора и данас врло различита. Душкова (1969) увиђа да је утврђивање категорија врло захтевно, па грешке најпре дели на системске (енг. *recurrent systemic errors*) и тренутне (енг. *nonce errors*), а потом врши потподелу према лингвистичким категоријама речи. Полицер и Рамирес (1973) имају три врло широко постављене групе: морфолошке, синтаксичке и грешке вокабулара. Барт (1975) дели грешке у три опште категорије: развојне (енг. *developmental*), сличне грешкама деце при усвајању L1, грешке међуделовања језика (енг. *interference*), које рефлектују структуре L1 на L2, и јединствене (енг. *unique*) које не припадају претходним двома. Кордер (1981: 36) прави четири категорије: грешке омисије (енг. *errors of omission*) представљају одсуство битних језичких елемената у језичком изразу, грешке адиције (енг. *errors of addition*) присуство непотребних језичких елемената, грешке селекције (енг. *errors of selection*) избор погрешног језичког елемента на исправном месту и грешке у редоследу (енг. *errors of ordering*) које се догађају када су присутни елементи исправни али неправилно распоређени. Далек и сарадници (1982: 150) су грешке које се најчешће јављају разврстали у четири категорије, и то на: лингвистичку категорију (енг. *linguistics category taxonomy*), категорију површинске стратегије (енг. *surface strategy taxonomy*), компаративну (енг.

comparative taxonomy) и категорију комуникативног ефекта (енг. *communicative effect taxonomy*). Лингвистичка категорија класификује грешке према језичкој компоненти на коју утичу – фонологија, синтакса, морфологија, семантика, лексика и дискурс. Категорија површинске стратегије разликује начине на које је измењена површинска структура: омисија (нпр. флективних наставака, чланова, помоћних глагола, предлога), адиција (присуство непотребних језичких јединица, што је индикатор да су основна правила Л2 донекле усвојена), употреба погрешних облика (нпр. неконгруирање једине и множине, енг. *misform*) и погрешан поредак речи или морфема (енг. *misorder*). Компаративна категорија пореди структуре грешака на Л2 са другим типовима конструкција (слично развојним грешкама деце у процесу усвајања Л1 и интерлингвалном утицају структура из Л1 на семантичке еквиваленте Л2). Комуникативна категорија се односи на грешке које доводе до неразумевања (енг. *miscommunication*).

И новија истраживања (в. Ричардс и Шмит 2002: 267) виде грешку као резултат погрешног или непотпуног учења. Групишу их у следеће категорије: прекомерну генерализацију или хиперкорекцију (енг. *overgeneralizations*), поједностављивање тј. упрошћавање језичких форми, омисију, адицију (енг. *simplifications*), развојне грешке (енг. *developmental errors*) које подразумевају непримењивање научених правила, индуковане грешке (енг. *induced errors*) – неуважавање одступања од правила, грешке избегавања (енг. *errors of avoidance*) и грешке прекомерне продукције (енг. *errors of overproduction*) где долази до честог понављања одређених структура.

Иако је из свега наведеног јасно да интересовање за анализу грешака није ретка ни нововремена појава, верујемо да би њено конкретизовање и контекстуализовање могло да има значаја у настави енглеског језика у назначеном периоду образовања. Примарни циљ рада нам је откривање и описивање језичких грешака ученика, како би се открио узрок њиховог настанка и смањио њихов број. Надамо се да се на тај начин може допринети планирању рада на часу и олакшати

одређивање мера које би довеле до унапређивања језичке продукције ученика. А за унапређивање техника и ефеката наставе, дијагностика и третман језичких грешака неки су од фундаменталних квалитета наставника (Кордер 1981: 35). Секундарни циљ нам је да покушамо да осветлимо неке од начина на који српски, као претходно усвојени језички систем, утиче на ниво усмене и писане продукције на енглеском као страном језику.

Корпус за рад обезбеђен је на часовима енглеског језика током две школске године (2018/19. и 2019/20), са ученицима у једној основној (VII и VIII разред) и једној средњој стручној школи (I – IV разред економске школе). Прикупљени материјал темељи се на белешкама наставника током припремљеног усменог излагања ученика на задате теме, анализи есеја на задате теме, анализи писања приче од задатих речи, описивања слике, писаних одговора на питања и др. У обзир су узети сви примери који су се понављали, тј. јавили више од једног пута (учесталост појављивања грешака варирала је од 6 до 19 пута).

Ученици из нашег истраживања припадају генерацијама које уче страни језик од првог разреда основне школе², те се може рећи да њихова изложеност настави страног језика траје од седам до дванаест година. Енглески је свакако најпопуларнији и у оквиру формалног и неформалног образовања (Филиповић и сарадници 2007: 235), што чини изложеност језику интезивнијом. То даље значи да се од ученика очекује да ниво њихових језичких компетенција, према скали Заједничког европског референтног оквира (Савет Европе 2001), одговара нивоу А2 (нижи средњи, енг. *pre-intermediate*) на крају основне и Б1 (средњи, енг. *intermediate*) на крају средње стручне школе (Вучо и Филиповић 2013: 159). Узорак је узрасно (адолесцентска доб) и жанровски (говор и писање) уједначен, као и степен ученичке језичке способности (А2 – Б1).

2 У основним школама у Србији настава енглеског као страног језик од I разреда основне школе започела је након образовне реформе, школске 2003/04. године.

Методологија консултованих радова углавном прати Кордерове (1981) кораке у спровођењу анализе грешака: 1. прикупљање језичког узорка, 2. идентификација грешака, 3. опис грешака, 4. објашњење грешака и 5. евалуација грешака. Ми смо овде применили исту методологију (кораки 1, 2, 3 и 4), док се евалуацијом грешака, тј. какав ефекат језичке грешке врше на примаоце поруке, нисмо бавили.

2. Анализа

Квалитативном анализом корпуса укупан материјал груписали смо према врсти на лексичко-прагматичке, морфолошко-правописне и синтаксичке грешке. Групе смо формирали према лингвистичкој области којој припадају.

2.1. Лексичко-прагматичке грешке

Лексичка прагматика бави се систематичним проучавањем значењских својстава лексике у језичкој употреби (Мишковић-Луковић 2015: 103). Управо неусклађено лексичко значење, погрешно усвојена и стога ситуационо погрешно употребљена реч ствара грешку. Ова врста неправилности јавља се у случајевима када је реч употребљена у непримереном језичком контексту, те не поседује капацитет да изнесе намеравани садржај. Будући да се наведено тиче неподударана значења речи са захтеваним смислом, тј. погрешне употребе речи у контексту, ми смо их објединили у групу лексичко-прагматичких грешака.

Ову групу смо репрезентовали примерима:

Глаголски пар *borrow/lend* – Код ученика се често могу чути и реченица *He borrowed me a book.* и реченица *Can I borrow your pen, please?* Ученици не праве битну разлику између смерова радњи, користећи исти глагол и за узимање и за давање на зајам. С друге стране, енглески језик прави јасну дистинкцију између ове две радње. За давање на зајам користи *lend*, а за узимање на зајам глагол *borrow*. Верујемо да је овде

по среди снажан утицај српског језика. Српски у савремено доба лексички изједначава ова два смера позајмљивања, иако је у прошлости у овом смислу прављена јасна разлика између њих, постојањем глагола позајмити (дати на зајам) и узајмити (узети на зајам). Потоњи је, нажалост, временом изгубио актуелност, и данас је на граници архаичности. Корпус савременог српског језика (SrpKor2013) бележи их у односу 1:14 у корист позајмити (узајмити 7, позајмити 98 јединица).

Глаголски пар *teach/learn* – Слично претходном пару, разлика почива у подразумеваном вршиоцу радње. Ученици често дају предност глаголу *learn* у оба контекста, иако *teach* указује на наставника, предавача као вршиоца радње, а *learn* на ученика. У реченици *He teaches*, јасно је да се ради о наставнику, а у *He learns*, јасно је да се ради о ученику. Разлог налазимо у утицају српског, где је глагол *подучавати* прави формални кореспондент глаголу *teach*, али су му фреквенција и опсег у српском знатно ређи. Износе 1:23 у корист глагола *учити*, који у српском покрива оба концепта (SrpKor2013: подучавати 26, учити 598 јединица).

Глаголски пар *call/invite* – Честа је супституција глагола *invite* глаголом *call*, па ученици у значењу *He invited me to England*. кажу *He called me to England*. По свој прилици, узрок је српски глагол *позвати* којим се и *invite* (упутити позив) и *call* (зовнути, звати) најчешће преводе на српски. Иако се *позвати* и *зовнути* могу сматрати у великој мери синонимима, учесталост глагола *позвати* је 1,5 пута већа (SrpKor2013: позвати 1222, зовнути 799 јединица).

Придевски парови *much/many* и *little/few* – Ученици не праве довољно прецизну разлику између ових парова детерминатора, и често један замењују другим. Српски језик не разликује облике придева *много* и *мало* када се односе на бројиве и на небројиве именице. Српски чак и не поседује подврсту именица која би била хипероним градивним и мисаоним. Стога се може рећи да корен ове погрешке лежи у немогућности корелације између језика извора и језика циља.

Предлози *in/for* у прилошким одредбама за време – Ученици у намераваном изразу *Meet me in 10 minutes*. (Нађимо

се за 10 минута) који се односи на период након којег ће се десити изречена радња, уместо предлога *in* користе предлог *for*. Тиме се добија израз *Meet me for 10 minutes*. (Нађимо се на 10 минута) којим се имплицира дужина трајања исказане радње, што није била намера. По свему судећи, узрок је директан превод српског предлога *за* који у овом значењу није компатибилан са енглеским.

Честа је замена предлога у временским изразима са данима у недељи, као *in Monday – on Monday*, у начинским изразима са превозним средствима *with car – by car*, у изразу *it depends of – it depends on*. Такође се показало често коришћење различитих предлога уз глагол *go*. Српски језик има разгранату понуду предлога уз глагол *ићи* (*ићи у, ићи на, ићи код, ићи до...*), док је у енглеском први и најобухватнији предлог у локативном и циљном смислу, предлог *to*. *He is going to London. He is going to work. He is going to his friend's. He is going to a supermarket*. За сваку од наведених грешака при избору одговарајућег предлога уз глагол *go*, сматрамо да разлог лежи у језичком трансферу из српског, и занемаривању енглеске лексичке стварности. Исто се дешава и са глаголом *come*, где предлог *to* бива неоправдано замењиван бројним другим предлозима.

Глаголи *take, eat, drink* за узимање хране и пића често код ученика добијају предност над глаголом *have*, који је у овом смислу пожељнији у енглеском језику. Користи се *Let's drink coffee*, уместо *Let's have a cup of coffee*; *I eat breakfast at 8*, уместо *I have breakfast at 8*; *I took a sandwich for breakfast*, уместо *I had a sandwich for breakfast*. Верујемо да и овде разлог лежи у дословном превођењу мотивисаном српским језиком (*drink coffee*) и недовољној усвојености енглеских колокацијских склопова (*have breakfast, have a sandwich*).

Питање *Do you mind?* најчешће се користи за учтиво тражење дозволе (у зависности од интонације, може да изрази љутњу). Чест, а неправилан одговор буде *Yes, of course*, због директне аналогije са српском конструкцијом која се користи у истом говорном контексту *Могу ли да...?* Исправан одговор, којим се даје тражена дозвола требало би да буде *No, of course not*.

Лексички парови *advice/advise, practice/practise, licence/license* – облици на *-ice* по врсти су именице, а на *-ise* глаголи. Ученици углавном не осећају довољну издиференцираност између ове две врсте речи. Разликовање додатно отежава поједностављеност америчког стандарда, где се именички облик *practice* профилисао као униформан за обе врсте, као и глаголски облик *license* за обе врсте. За британску варијанту ова униформност не важи.

Придев *good* и прилог *well* – нестандартна је замена прилога *well* придевом *good*, као у примеру *How are you? – I'm doing good*, уместо *I'm doing well* (или *I'm good*). Претпостављамо да узрок лежи у малој морфолошкој разлици између српског придева *добар* и прилога *добро*, а придев је, у оба језика, знатно фреквентнији. Стога ученици уопштавају придев *good*, те он преовладава и у прилошкој употреби у енглеском језику.

2.2. Морфолошко-правописне грешке

Други тип грешака чине морфолошко-правописне грешке. Ову врсту грешака чине језичке неправилности морфолошког карактера, у смислу конгруенције, неправилне творбе речи и непримењивања правописних правила које ти процеси налажу.

Међунајчешћим је неслагање односне заменице *who* са родом именице на коју се односи. У енглеском све именице које имају аниматни ентитет мушког су или женског рода, а неаниматни средњег рода. Основно правило о разликовању односних заменица *who* и *which* упућује да се *who* користи за изражавање припадности аниматним именицама, а *which* за припадност неаниматним именицама. У ученичкој пракси заменица *who* доминира, без обзира на аниматност именица. Тако се често среће *The car who she drove yesterday (...)* Претпоставља се да неиздиференцираност ове две заменице има везе са српском упитно-односном заменицом *коју* која се равноправно користи за именице које означавају и живе и неживе појмове.

Слично неслагање у роду присвојног придева и именице на коју се придев односи, присутно је у доминантној употреби

придева *his/her* према придеву *its*. Често се чује *her door* за школска врата, *his tail* за псећи реп, *her cover* за књишке корице итд. Верујемо да је и овде посредни утицај српског језика, који поред природног, за разлику од енглеског, поседује и граматички род. Тако именица која се односи на неживи/неаниматни појам може у српском да буде у било ком од три рода, док је у енглеском за њих искључиво резервисан средњи роди и присвојни придев *its*.

Различите врсте речи (именице, глаголи, придеви) које се завршавају на -у којем претходи сугласник, при флексији мењају -у у -i- испред наставака -s (за множину именица и за треће лице једнине презенте глагола), -ed (за прошло време правилних глагола) и -er/-est (за компаратив и суперлатив придева). Тако налазимо *babys* (уместо *babies*), *crys* и *cryed* (уместо *cries* и *cried*), *happyer* и *happiest* (уместо *happier* и *happiest*). Друга крајност је хиперкорекција – примена правила и на случајеве где поменута правописна промена није стандардна, као у *tois* (уместо *toys*), *plais* и *plaided* (уместо *plays* и *played*), *graiet* (уместо *grayer*).

Пропусте у правописним променама при морфолошким процесима нашли смо и у деривацијским процесима. Суфикс -ful за извођење придева од именица често се неоправдано пише са двоструким l. Налазимо *wonderfull* уместо *wonderful*, *beautifull* уместо *beautiful*, *carefull* уместо *careful* итд. Узрок овоме је двојак. Први је ортографска и семантичка сличност суфикса са иначе честим³ придевом *full*. Други је даље извођење прилога од придева на -ful. Додавањем суфикса -ly добија се прилог, приликом чега не долази до елизије сугласника, већ l остаје удвојено.

У извођењу партиципа и именица од глагола на -l код којих акценат није на последњем слогу⁴ у британском енглеском

3 Према *Oxford English Dictionary* учесталост придева *full* је од 1 до 10 понављања у милион речи (5/8), www.oed.com.

4 Оба наречја енглеског, и британско и америчко, фаворизују удвојеност сугласника l у извођењу партиципа од глагола код којих је акценат на последњем слогу, као у *con'trolled/con'trolling*, *ex'pelled/expe'lling*, *a'nulled/a'nnulling*.

удваја се *l*. Ученици, под утицајем америчког правописа, углавном не врше ово удвајање, па су *traveled/traveling/traveler, modeled/modeling/modeler, canceled/canceling/cancelation* итд. много присутнији од *travelled/travelling/traveller, modelled/modelling/modeller, cancelled/cancelling/cancellation*, иако је према употребљеној лексици и ортографији очито да су опредељени за британску варијанту енглеског језика.

Енглеска именица *information* припада групи небројивих именица, и као таква нема оба броја, тј. има само облик јединине, те захтева глагол у једнини (нпр. *is, was, has*). Ученици је, под утицајем матерњег језика, често плурализују и пишу са множинским наставком *-s*, праћену глаголом у множини (*are, were, have*). Садржај појма који постоји у више него једном примерку може се исказати изразима *pieces of information/lots of information/some information*, сваки пут са основном именицом без поменутог множинског наставка.

Међу правописним неправилностима чест је изостанак употребе великог слова у енглеским именицама које означавају називе дана у недељи, месеца у години и у придевима изведеним од назива држава. Ове грешке вероватно су последица утицаја српског правописа.⁵

Слично неслагање међу језицима постоји у интерпункцијским нормама. Енглески модел писања наводничких и полунаводничких графема прописује горњу позицију и за отварајуће и за затварајуће знаке, док српски модел има отварајући доњи а затварајући горњи положај. Потом, енглески стандард редне бројеве у датуму обележава наставцима, без тачке, док за године употребљава основне бројеве. Овде ученици учестало занемарују разлике, па користе јединствен начин писања на оба језика, и то претежно српски.

5 Као другу крајност, србисти у основним и средњим школама писање великог почетног слова код назива дана у недељи, месеца у години и присвојних придева изведених од назива држава виде као ученичко недоследно разграничавање норми два језика, што доводи до преливање правила једног језика у други.

2.3. Синтаксичке грешке

Последњу групу грешака чине синтаксичке грешке. Српски и енглески, иако припадају истој индоевропској групи језика, потичу из различитих језичких породица – словенске и германске. Стога не постоји потпуна компатибилност између елемената њихових реченичних структура, што је посебно изражено у начину творбе глаголских времена и опсегу њихове употребе. Нису много ређе ни грешке које се тичу неуважавања и нарушавања других синтаксичких правила – реда речи у реченици, организације унутар препричаних питања, вишеструке негације и др. Верујемо да узрок почива у недоследној примени правила, али и у директном преношењу творбених јединица једног језика у други.

Српски језик не врши формалну дискриминацију између уобичајене и тренутне садашњости, па су грешке у изражавању овог аспекта честе и делом очекиване. Изненађује да је бројност грешака овог типа на штету уобичајене (*The Present Simple*), а у корист тренутне садашњости (*The Present Progressive*), иако је форма за изражавање уобичајене садашњости једноставнија, а употреба социјално и практично чешћа.

Форма глаголског облика *The Present Progressive* (*I am living here for 5 years*) неоправдано се користи у случајевима изражавања процеса који осим садашњег момента подразумевају и одређени период трајања радње у прошлости (*I have lived here for 5 years*). Како српски језик не поседује кореспондентну форму којом би се повезала и објединила ова два периода радње, избор времена мора се вршити према семантици глаголских времена и временским маркерима.

Супротно наведеним примерима неосноване употребе облика *The Present Progressive*, пракса показује да он изостаје у случајевима када се указује на испланирани будући догађај (*We are going to Belgrade tomorrow*). Ученици учестало посежу за простом будућношћу (*We will go to Belgrade tomorrow*), што у овом контексту није оправдано.

Српски језик има релативно релаксиран и флексибилан став према различитим аспектима прошлог времена, те махом

користи перфекат и за радње окончане и започете у прошлости. Због утицаја матерњег и због његове релативно једноставне форме, ученици доминантно користе просту прошлост (*The Past Simple*) уместо садашњег перфекта (*The Present Perfect*) у случајевима када временски период на који се указује није дефинисан (*Did you read War and Peace?*), а ни радња окончана (*I started reading Ana Karenina*), чак и у присуству временских одредница *just, yet, already*.

У изразима *I wish..., If only..., It's high time...* и осталим структурама за изражавање хипотетичких и других ситуација које нису засноване на чињеницама, честа је неправилна употреба садашњег времена *The Present Simple* за ситуације у садашњости где је неопходан *The Past Simple*, односно *The Past Simple* за ситуације у прошлости где је неопходан *The Past Perfect*, нпр. *I wish I have a lot of money*, уместо *I wish I had a lot of money*. Узрок је неподударање граматичких структура у језицима извора и циља, што је последица разлике у њиховим системима конјугације.

На нивоу синтаксе, јављају се и нестандартне конструкције настале превођењем „реч за реч”, посебно при образовању прошлог пасива. Реченице *He is born in England.* и *The house is built.* типични су примери употребе садашњег пасива, а намераване прошлости. Замка настаје изједначавањем помоћног глагола *јесам*, који се у српском користи за образовање прошлог времена, са глаголом *be*, који облицима *am, is* и *are* увек имплицира садашње време.

Модалност у оба језика категорија је језичког значења за исказивање могућности и неопходности. Модалним глаголима у оба језика заједничка је⁶ особина безличности, на начин да се у српском не користе у другима лицима осим трећег једине, а у енглеском немају обележје лица у презенту (*Мора да...* према

6 Различито је што су модали у српском у претпозицији у односу на субјекат (*Мора да сам.../Мора да је...*), док су у енглеском у постпозицији у односу на субјекат (*I must.../He must...*). Генерално, модали у српском поседују знатно мање особености у односу на друге чланове глаголског система, него што је то случај у енглеском језику.

I/He must..., *Треба да...* према *I/He should...*). Како су модали у оба језика непотпуни и захтевају допуна, на грешку у употреби енглеских модала утиче допуна која је у српском у облику даклаузе, као у *Мора да сте погрешили*. Допуна у енглеском мора бити у облику крњег инфинитива, тј. без предлога као у *You must be wrong*, но често се користи пун инфинитив као у *You must to be wrong*.

Како је распоред језичких елемената (редослед речи) у реченицама у српском језику релативно слободан, субјекат и други реченични чланови могу да се нађу на било којем месту у реченици. Деклинација именских речи у српском недвосмислено супротставља вршиоца радње (номинатив) примаоцу радње (акузатив), па је непрецизност у значењу онемогућена. За разлику од српског, енглески не поседује деклинацију као морфолошку карактеристику, а редослед језичких елемената у енглеском утврђен је у обрасцу субјекат-предикат-објекат, тј. субјекат увек има иницијалан⁷ положај. Свако кршење овог правила има за резултат нејасан и непрецизан израз. Распоред прилошких одредби такође је прописан, у редоследу начин-место-време.

Индириктна питања захтевају реорганизацију реченичних чланова на начин да упитна форма реченице прелази у форму обавештајне, а помоћни глаголи или прелазе иза субјекта (*be, have*, модални глаголи) или се спајају (*do, does, did*) са главним. Како се оваква промена не догађа у српском језику, ученици често у енглеском занемаре прелазак упитног облика у обавештајни. Тако питања попут *What is the time?* буду неправилно пренети *He asks me what is the time*, уместо *He asks me what the time is*, а питања попут *Who did you meet?* – *He asks me who did I meet*, уместо *He asks me who I met*.

У енглеском језику двострука негација није нормирана. Супротно, у српском су случајеви двоструке и вишеструке негације оправдани и потребни, уз предуслов одричног предиката. Верујемо да је та негацијска флексибилност

7 Осим када је на почетку реченице неки временски израз.

матерњег језика узрок нестандардних израза попут *He didn't tell me nothing yesterday*, уместо *He didn't tell me anything yesterday*, или чак *I haven't never seen nothing like that nowhere*, уместо *I have never seen anything like that anywhere*.

Глаголи *suggest* и *recommend* траже допуњу у виду именице, *that*-клаузе или герунда у функцији директног објекта, као у *He recommended a book to me*, *He suggested (that) I (should) see the film*. или *He suggested going to the cinema*. Истицање лица којем су предлог или препорука дати може се извршити допуном *to*+лице иза објекта. Ученици, под утицајем истозначне конструкције у матерњем језику, стављају допуњу *to*+лице одмах иза глагола, што у енглеском није прихватљиво.

Нису ретки случајеви употребе предлога у оквиру допуне глагола, у конструкцијама где би морали бити изостављени, и обрнуто. У суштини, област предлога је за већину ученика врло нејасна, јер се концепт предлога у енглеском, као и функције које врше, разликују од српског језика. Поред тога, чини се да се проучавању семантике предлога не поклања довољна пажња у основном и средњем стручном образовању. Глаголи *discuss*, *enter*, *enjoy* типични су примери употребе предлога у конструкцијама у којима им није место. Тако, уместо *Let's discuss it* добијамо *Let's discuss about it*, уместо *He entered the room* добијамо *He entered in the room*, уместо *We enjoyed the meal* добијамо *We enjoyed in the meal*. С друге стране, допуне глагола *pay* и *wait* примери су конструкција где препозиција неоправдано изостаје. Зато уместо *I'll pay for the tickets*, налазимо *I'll pay the tickets*, а уместо *We are waiting for the bus*, налазимо *We were waiting the bus*. У сваком од примера имамо језички трансфер, као последицу снажног утицаја матерњег језика.

3. Закључак

Рад се бави анализом језичких грешака које изворни говорници српског језика праве током учења енглеског кроз систем формалног образовања, на нивоу од нижег средњег

до средњег. Како смо уочили да корпус чине јединице из различитих језичких области, груписали смо их у три широка скупа, релативно усклађеног обима – лексичко-прагматичке (33%), морфолошко-правописне (27%) и синтаксичке грешке (40%). У смислу узорака који до њих доводе, израженија је (60%) последица утицаја матерњег језика (језички/интерлингвални трансфер). Нађу ли се пред препреком на језику који уче или не препознају његове специфичности, ученици проналазе уточиште у већ формираним језичким навикама и обрасцима из српског и преносе их на енглески. Ово је нарочито видљиво тамо где не постоји потпуна значењска еквиваленција између лексичких јединица и тамо где се граматичке структуре ова два језика разликују. Као други узрок (40%) показало се недоследно коришћење правила енглеског језика и/или непознавање околности у којима се она примењују, као и непридржавање његових правописних норми (интралингвални трансфер). У овом смислу, од користи би било спровођење даљег истраживања којим би се са сигурношћу потврдио (или елиминисао) међујезички трансфер – упоређивањем грешака које говорници са различитим матерњим језицима праве на енглеском и др.

Одавно је прихваћен став да је неопходно обезбедити услове за несвесно усвајање Л2 кроз излагање језику, а мање се ослањати на свесно учење (Крешен 1982). Међутим, како је разумевање процес који се дешава непосредно пре усвајања (Робинсон и сарадници 2012: 253), неопходно је освестити ученике о конкретной проблематици, да би процес усвајања могао да наступи (Гес и Меки 2000: 203). Чини нам се да се ово нарочито односи на школско окружење где изложеност језику без скретања пажње на његове специфичности није довољна, посебно код ученика који још увек нису досегли напредну фазу учења Л2. Зато ученичке грешке не треба посматрати као негативну појаву, већ као њихово настојање да надоместе дефицит с којим су се суочили (Ленон 2008: 5) и где им је неопходна помоћ. Стога се надамо да се резултати овог истраживања могу искористити и применити у настави

енглеског језика на датом узрасту, приликом одређивања адекватне дидактичке концепције, методичких приступа настави и наставног материјала, што би требало да учини да настава енглеског језика буде ефикаснија. Такође верујемо да би правовремено упућивање ученика на грешке довело до тога да се њихова учесталост редукује и спречи фосилизација у Л2.

Иако је истраживање вршено на узорку који чине ученици старијих разреда основне и средње стручне школе, чврсто верујемо да су резултати до којих смо дошли примењиви и на старије говорнике енглеског као страног језика чије су језичке компетенције ниже од Ц нивоа.

ЛИТЕРАТУРА

- Барт 1975: M. K. Burt, Error analysis in the EFL classroom. *TESOL Quarterly*, 9, 53–63.
- Вучо и Филиповић 2013: J. Vučo, J. Filipović, Serbian roadmap toward European plurilingualism. In: L. R. Miyares, M. R. Álvarez Silva, A. Muñoz Alvarado (eds.), *Actualizaciones en comunicación social, vol. 1*, Santiago de Cuba: Centro de Lingüística Aplicada, 157–160.
- Гес и Меки 2000: S. M. Gass, A. Mackey, *Stimulated recall methodology in second language research*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Далеј и сарадници 1982: H. Dulay, M. Burt, S. Krashen, *Language two*. New York: Oxford University Press.
- Душкова 1969: L. Duskova, On sources of errors in foreign language learning. *International Review of Applied Linguistics*, 7(1), 1–36.
- Ђорђевић 2004: Р. Ђорђевић, Увод у контрастирање језика. Београд: Филолошки факултет, Чигоја штампа.
- Елис 1994: R. Ellis, *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Керол 1966: J. B. Carroll, Research in foreign language teaching: The last five years. In: R. C. Mead Jr. (ed.), *Language teaching broader contexts. Northeast Conference Reports on the Teaching of Foreign Languages: Reports of the Working Committee*, New York: MLA Material Center, 12–42.
- Кордер 1967: S. P. Corder, The significance of learner's errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5(4), 161–170.

- Кордер 1981: S. P. Corder, *Error analysis and interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.
- Крешен 1982: S. Krashen, *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon.
- Ламберт 1966: W. A. Lambert, *Some observations on first language acquisition and second language learning*. Mimeograph.
- Ленон 2008: P. Lennon, Contrastive analysis, error analysis, interlanguage. In: S. Gramley, V. Gramley (eds.), *Bielefeld introduction to applied linguistics*, Bielefeld Aisthesis, 51–60. [<http://www.homes.uni-bielefeld.de/sgramley/CA-ErrorAnalysis-Interlang-Lennon.pdf>]
- Ли 1957: W. Lee, The linguistic context of language learning. *English Language Teaching Journal*, 11, 77–85.
- Мишковић-Луковић 2015: М. Мишковић-Луковић, Прагматика. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Полицер и Рамирес 1973: R. Politzer, A. Ramirez, An error analysis of the spoken English of Mexican-American pupils in a bilingual school and a monolingual school. *Language Learning*, 23(1), 39–61.
- Ричардс и Шмит 2002: J. C. Richards, R. Schmidt, *Dictionary of language teaching and applied linguistics* (3rd ed.). London: Longman.
- Робинсон и сарадници 2012: P. Robinson, A. Mackey, S. Gass, R. Schmidt, Attention and awareness in second language acquisition. In: S. Gass, A. Mackey (eds.), *The Routledge handbook of second language acquisition*, New York: Routledge, 247–267.
- Савет Европе 2001: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- СрпКор2013: Корпус савременог српског језика, верзија СрпКор2013. Група за језичке технологије Универзитета у Београду, [<http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>]
- Филиповић и сарадници 2007: J. Filipović, J. Vučo, Lj. Đurić, Critical review of language education policies in compulsory primary and secondary education in Serbia. *Current Issues in Language Planning*, 8(1), 222–242.
- Хармер 2008: J. Harmer, *How to teach English*. Pearson Education Limited.
- Чомски 1966: N. Chomsky, Linguistic theory. In: R. C. Mead Jr. (ed.), *Language teaching broader contexts. Northeast Conference Reports on the Teaching of Foreign Languages: Reports of the Working Committee*, New York: MLA Material Center, 43–49.
- Џејмс 1989: C. James, *Errors in language learning and use: Exploring error analysis*. London/New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Irena Pantić
Ivan Petrović

LANGUAGE ERRORS THAT PRIMARY SCHOOL AND SECONDARY PROFESSIONAL SCHOOL STUDENTS MAKE IN THE ENGLISH LANGUAGE

Resume

The paper aims to detect, classify, and investigate the most common errors that Serbian native students make in the course of learning English as a second language. It focuses on the final year primary school students (grades 7 and 8) and secondary professional school students, both of the public sector. The corpus was collected and extracted from the students' writings and divided into three types of errors – lexical-pragmatic (33%), morphological-spelling (27%), and syntactic (40%) errors. Each group is represented by a series of examples. Beside the identification of the key errors among the pre-intermediate to intermediate students and tracing the origin of the errors, the research attempts to bring to light the matter of interference and implications of the existing mother tongue habits with the English language (interlingual transfer). Another source of errors was traced to be due to a misuse, and/or partial or faulty learning of a particular language rule of the target language (intralingual transfer). It also shows why the language errors need to be seen as a positive input – a helping tool to highlight and improve students' average formal and informal needs for communication in English. Therefore, we believe that our findings may serve teachers as support in their teaching practice, as a framework for lesson planning. It also may help teachers to conceive teaching materials and methodologies, and to gain some insight into students' learning process.

Key words: language error, language influence, English as a foreign language, Serbian as the mother tongue, language transfer, semantics.

Љиљана Ђурић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

371.3::811.134.2'243
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2020.40.1.10>
Оригинални научни рад

Александра Беговић
Филозофски факултет
Универзитет у Приштини
са седиштем у Косовској Митровици

СТРУЧНА СПРЕМА НАСТАВНИКА СТРАНИХ ЈЕЗИКА У ШКОЛСТВУ СРБИЈЕ: ПРАВИЛНИЦИ И ПРАКСА (2003 - 2020)

Предмет овог рада јесте анализа измена и допуна правилника о стручној спреми наставника страних језика у српском систему образовања, насталих током прве две деценије XXI века. Истраживање има за циљ утврђивање – из перспективе анализе јавних политика – динамике, карактера и ефеката промена које се тичу нормативног дефинисања стручности наставника страних језика, а посебна пажња посвећује се улози различитих актера код доношења анализираних измена и допуна. Резултати истраживања показују да су после 2003. године, када је, на основу широког консензуса, уведена крупна новина у тој области, правилници незнатно мењани, али да су знатне измене настале напуштањем испитних процедура које су, ради обезбеђења и контроле квалитета кадра који улази у школство, првобитно (2003.) утврђене. Напуштањем наведених процедура отворена је могућност различитих интерпретација одредби правилника, па некада и постављања партикуларних интереса изнад општих.

Кључне речи: језичка образовна политика Србије, јавна политика, страни језици, стручна спрема наставника, актери, 2003 – 2020.

Посвећено сенима др Савице Томе

* ljliljana.djuric.55@gmail.com

1. Уводне напомене

Дефинисање степена и врсте стручне спреме који појединцима омогућају рад у школству од прворазредног је значаја за сваки систем образовања, те се тим задатком баве пре свега надлежна министарства, а затим и научно-образовне установе које образују поменути кадар, стручна удржења која окупљају наставнике одређеног предмета и други. Иницијативе за измене и допуне правила важећих у одређеном тренутку долазе посебно до изражаја у преломним реформским периодима, када од расположивости стручног кадра неретко зависи увођење новина у систем образовања.

Да би се сагледали њени релевантни аспекти – нпр. улога државе и других актера, њихово виђење потреба епохе у којој живимо које значајно (некада и пресудно) утиче на обликовање нормативних решења итд. – овако дефинисану проблематику нужно је посматрати из перспективе анализе јавних политика, која феномен поставља у историјско-политички контекст, али и критички анализира интервенције актера, њихове интересе, те ефекте и последице њиховог делања.

Поред теоријских и методолошких напомена, рад садржи приказ одлика правилника о стручној спреми наставника страних језика донесеног реформске 2003. године – када се тежило успостављању консензуса у вези са питањем увођења страног језика у први разред основне школе, као и свих утврђених процедура које су тај правилник допуњавале и које су представљале вид обезбеђења квалитета наставе страних језика, нарочито на раном узрасту; у раду се затим анализирају измене и допуне које су уследиле већ 2004. године; приказани су, такође, резултати анкете бивших студената Филолошког факултета Универзитета у Београду који су на основним студијама стекли потврду о поседовању компетенције нивоа Б2 према Заједничком европском оквиру за живе језике (у даљем тексту ЗЕО); у закључним напоменама, поред осталог, из критичке перспективе указује се на нежељене ефекте и могуће последице анализираних промена и предлажу правци даљег развоја у тој области система образовања.

2. Теоријски оквир истраживања и методолошке напомене

Као теоријски оквир истраживања изабрана је анализа јавних политика, и то у првом реду присуп који се бави генезом јавних политика, онај, наиме, који омогућује да се кроз приказ историјата промена јавних политика одговори на питање како оне настају и како се мењају. Будући да се истраживање односи на језичке образовне политике, теоријски оквир укључује и постулате макросоциolingвистике, критичке социolingвистике и глотодидактике. Језичку образовну политику, као део језичке политике сваке земље и истовремено један од њених најважнијих инструмената, посматрамо, дакле, као јавну политику, то јест првенствено као резултат деловања „државе у акцији“ (Милер 2006: 3) по моделу одозго-на-доле, али и као резултат деловања других актера јавне акције. Истичући утицај и тих актера, који нису доносиоци одлука, али могу значајно допринети обликовању, или преобликовању, нормативних решења, указујемо на значај политичких процеса по моделу одоздо-на-горе.¹

1 О важности оба процеса у новије време постоји свест и у законодавној власти Републике Србије, која је Законом о министарствима (ступио на снагу 26. априла 2014. године) основала Републички секретаријат за јавне политике (РСЈП) као посебну организацију, са следећим задацима: „Овим законом предвиђено је да РСЈП обавља стручне послове који се односе на: анализу, идентификовање потреба и достављање иницијатива за израду стратешких докумената којима се утврђују јавне политике; обезбеђивање усклађености предлога стратешких докумената којима се утврђују јавне политике и нацрта закона са усвојеним стратешким документима којима се утврђују јавне политике, у поступку њиховог доношења; давање иницијатива за унапређење процедура за израду стратешких докумената којима се утврђују јавне политике; припремање предлога стратешких докумената којима се утврђују јавне политике из делокруга свих органа државне управе, као и друге послове одређене законом. То укључује: давање претходног мишљења о потреби спровођења анализе ефеката и о потпуности садржаја приложене анализе ефеката; помоћ предлагачима прописа при успостављању механизма за праћење и анализу ефеката прописа током њихове примене; прикупљање и обраду иницијатива привредних субјеката, других правних лица и грађана

Околност да су оба аутора истраживања у извесним периодима била непосредни учесници, или пак сведоци, доношења измена и допуна правилника који су овде предмет интересовања, у рад уноси елементе аутоетнографског истраживања². Поред студије случаја и упоредне анализе нормативних аката, коришћен је и метод интервјуисања и анкетирања: представника факултета који образују наставнике страних језика и њихових бивших студената, као и других релевантних учесника или сведока доношења анализираних измена и допуна. Такав приступ омогућио је примену тријангулације као битног поступка у отклањању ограничења нормативног приступа у анализи јавних политика (Милер 2006: 26; Ласкум 2014: 392). Омогућио је, такође, увиђање, тачније, потврђивање, извесних карактеристика новијих јавних (образовних) политика у Србији, које смо већ имали прилике да констатујемо у досадашњим истраживањима, као што је, на пример, одсуство културе њиховог праћења и евалуације (Ђурић 2016: 358, 359).

3. Студија случаја: реформа образовања 2001-2004. године и решавање проблема мањка стручног кадра у настави страних језика

Целовита реформа образовања под владом др Зорана Ђинђића, започета после демократских промена у Србији, ставила је учење страних језика на политичку агенду. Већ целу деценију уназад, од почетка деведесетих година ХХ

за измену неефикасних прописа на републичком нивоу; подношење иницијативе надлежним предлагачима прописа за измену неефикасних прописа; учешће у организовању обука државних службеника који раде на пословима који су повезани са анализом ефеката прописа; обављање послова везаних за праћење и анализу институционалних и кадровских капацитета за спровођење регулаторне реформе, као и друге послове одређене законом." (преузето са званичног сајта РСЈП, www.rsjp.gov.rs, приступљено 20. IX 2020.).

2 О особеностима аутоетнографских истраживања детаљније у Ђурић (2016: 321 и даље).

века, у Србији је постојала изразита тензија у вези са тим питањем. Она се нарочито исказивала у настојању такорећи сваке основне школе да уведе енглески језик, док је надлежно министарство инсистирало на задржавању свих страних језика који су се тада учили у нашем основном школству (енглески, немачки, руски и француски, а од краја XX и почетка XXI века, и италијански и шпански). Министарство је свим школама које су располагале стручним наставницима – а то су, по тада важећем правилнику, били искључиво наставници³ и професори⁴ датог страног језика – одобравало увођење страног (најчешће енглеског) језика као изборног предмета од III разреда основне школе⁵, али немогућност проналажења стручних наставника, посебно у мањим срединама, често је представљала препреку за остварење те жеље коју су, без сумње, делили и ученици, и родитељи, и локална средина. Стога је иницијатива реформатора⁶ система образовања била да се један страни језик (углавном се мислило на енглески) уведе као основни предмет⁷ (то јест да се, као и школски предмети Српски / Матерњи језик и Математика, учи од почетка до краја школовања), а да се други страни језик, као обавезан предмет, уведе од V разреда основне школе. Како је

3 Носиоци диплома виших педагошких школа.

4 Носиоци диплома четворогодишњих академских студија.

5 Страни језик као обавезан предмет учио се од V разреда основне школе, а страни језика као изборни предмет (који је постајао обавезан за ученике који су се за њега определили) почев од III разреда. На крају основне школе, фонд часова из обавезног и изборног страног језика био је, такорећи, изједначен, што је ученицима који су настављали школовање у средњим школама са само једним страним језиком омогућавало да бирају онај који желе да наставе.

6 Реч је у првом реду о министру просвете проф. др Гаши Кнежевићу, помоћницима министра доц. др Тинде Ковач Церовић, мр Желимиру Попову, проф. др Србијанки Турајлић, проф. др Рефику Шећибовићу, али и о свим другим учесницима у реформским процесима, међу којима су и ауторке овог истраживања.

7 Статус страног језика у првом циклусу промењен је Правилником из 2012. од основног у обавезни предмет у првом циклусу образовања и васпитања.

мањак стручног кадра, посебно за наставу енглеског језика, био могућа препрека остваривању овог реформског решења које је имало широку, мада не и потпуну, подршку јавности⁸, било је неопходно омогућити онима који су имали висок ниво компетенције из страног језика да се укључе у наставу, и то као стручан кадар.

Та је намера изискивала доношење потпуно нових решења у подзаконском акту, те се послу приступило већ у другој половини 2002. године. На конференцији Реформа образовања у Републици Србији – први кораци и предстојећи изазови, одржаној у Београду од 5. до 7. септембра 2002. године, јавности је саопштено драматично стање када је у питању квалификациона структура наставника страних језика: проценат наставника без прописане стручне спреме који су у школској 1999/2000. години изводили наставу страних језика био је нешто преко 21% на нивоу Србије без Косова, а у неким је окрузима, нпр. Браничевском, Јужнобанатском и Средњобанатском, достигао близу 40%. Међу наставницима без прописане стручне спреме, наставу страног језика држали су: наставници неког другог страног језика, апсолвенти и студенти филолошких група, професори различитих школских предмета (историје, хемије, информатике), учитељи, васпитачи, али и туризмолози, лица са вишом техничком или вишом економском школом, свршени гимназијалци, лица са средњом стручном школом – техничком, саобраћајном, туристичком итд⁹.

Такво стање захтевало је хитно изналажење решења, утолико пре што су у области наставе страних језика стратешка опредељења Министарства била амбициозна:

- постепено увођење два обавезна страна језика у основно образовање;
- померање почетка учења страног језика на што млађи узраст, по могућству почев од првог разреда;

8 О контроверзама поводом раног учења страног језика више у Ђурић (2016: 354-373).

9 Из материјала са Конференције, на основу Јановски (2000).

- ширење разноврсних системских решења и модела програма, као што су, рецимо, интензивно учење страног језика и двојезична настава.¹⁰

3.1. Консултативни процес и доношење одлука

У периоду који је претходио консултативном процесу, било је покушаја да се изнађу задовољавајућа решења за отклањање проблема недостатка стручног кадра, нарочито за енглески језик. Тако је, рецимо, Одсек за англистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду сачинио Предлог програма за двогодишњу наставу за преквалификацију наставника који већ поседују универзитетску диплому из неке од филолошких струка, како би се оспособили за наставу енглеског језика у основним школама. Предлог програма за преквалификацију упућен Министарству предвиђао је осам предмета, један четворосеместрални (Интензивни курс из савременог енглеског језика, са шест часова недељно), пет двосеместралних и два једносеместрална. За реализацију тог програма, Одсек је тражио нова радна места за два наставника, три асистента, три лектора и једног техничког секретара. Тражена је и савремено опремљена језичка лабораторија, виртуелна учионица, видеобим са лаптопом, четири компјутера са штампачима и једним скенером, два касетофона, књиге, речници, уџбеници, приручници и друго.

Свакако, са становишта једног факултетског одсека, наведени предлог програма могао је деловати као изводљив. Са становишта доносиоца одлука, у нашем случају Министарства, поменуто решење, уколико би било прихваћено, требало је множити са пет, колико је, у том периоду, било англистичких одсека или катедара на српским универзитетима¹¹, а вероватно

10 Из материјала са Конференције.

11 Филолошки факултет Универзитета у Београду, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филозофски факултета Универзитета у Приштини са седиштем у Косовској Митровици, Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу.

и још неколико пута, будући да је постојао мањак стручних наставника и за друге стране језике. Осим што је предвиђао знатна кадровска и материјална средства, наведени предлог програма у двогодишњем трајању могао је дати прве кадрове тек за три године (година дана за спровођење припрема, конкурса, уписа итд, две године за завршавање програма), што је био сувише дуг период с обзиром на то да је реформа требало да се примењује од школске 2003/2004. године.

Исти недостатак може се приписати још једном предлогу који се често јављао, а то је увођење степенованих студија, које би омогућиле да се са дипломом првог степена (двогодишње или трогодишње студије) ради у прва два циклуса основног образовања.¹²

Други аргумент против описаних опција просветне власти нашле су у анализи решења којима су прибегле друге државе са недовољно стучног кадра за увођење страног (енглеског) језика. Један од примера који је био прихватљив и за Србију нађен је у Швајцарској где су учитељи могли да држе наставу страног језика на раном узрасту уколико имају положен ниво Б2 из датог језика. Такав приступ, који с једне стране обезбеђује довољну компетенцију, а с друге реалистичан је и релативно брзо достижан, српски реформатори изабрали су са намером да га представе онима који су у систему образовања задужени за обезбеђивање поменутог кадра, а то су представници факултета који образују професоре страних језика, особито представници катедара и одсека за англистику.

Састанак министра просвете, његових помоћника и саветника са представницима факултета организован је 24. марта 2003. године. Позивом који је потписао министар лично и који је упућен свим факултетима који су тада образовали професоре страних језика (наведени у напомени број 11), позвани су декани, продекани за наставу, руководиоци катедара за англистику и професори методике наставе енглеског језика. У позиву је назначено да ће састанак

12 Тадашња реформа предвиђала је деветогодишње обавезно образовање са три циклуса од по три године сваки.

„бити посвећен изналажењу најбољег решења за промену Правилника о стручној спреми наставника, у делу који се односи на наставнике страних језика.“ На састанку, којем су присуствовали представници свих пет позваних факултета¹³, једногласно је закључено да је стање тешко и да се нешто хитно мора предузети. Разматране су различите опције, утврђено је да ниво компетенције мора бити барем Б2, као и да могућност полагања треба да имају наставници затечени у школама, дипломци било ког наставничког факултета, апсолвенти англистике и учитељи. Договорено је, такође, да ће се оформити комисија која ће даље разрадити структуру испита (заједничку за све језике), критеријуме вредновања (заједничке за све језике), програмске садржаје (по језицима) и друго. Јасно је да су представници Министарства сматрали да спровођење испита треба на себе да преузму факултети, али представници факултета то нису разумели на исти начин.

После наведеног, одржано је још неколико састанака на којима су се искристалисала озбиљна размимоилажења у ставовима присутних¹⁴, до мере да су саветници предложили министру да се тестирање кандидата повери акредитованим институцијама уместо факултетима. Ипак, из Министарства је уследило неколико дописа којима су факултети позвани да се изјасне да ли желе да учествују у изради теста и у спровођењу испита. Пошто је потврдан одговор послао само Филозофски факултет Универзитета у Нишу, сви остали факултети су о томе обавештени, те је Министарство предложило да Филозофски факултет Универзитета у Нишу преузме све послове у вези са провером језичке компетенције на нивоу Б2, тражећи од осталих да доставе мишљење о предлогу (и сматрајући да су сагласни уколико то не учине до датог рока).

13 А из Министарства министар Гашо Кнежевић, помоћници министра Тинде Ковач Церовић и Србијанка Турајлић, као и саветници министра Савица Тома, Анка Ивковић, Александра Беговић и Љиљана Ђурић.

14 Подсећамо да је атентат на премијера Зорана Ђинићића извршен 12. марта 2003. године и да неки аналитичари (нпр. Бошко Јакшић, Политика, 2. октобар 2020.) сматрају да су тог дана „реформе дефинитивно страдале“.

Од тог периода, дакле, сви даљи послови договорани су и разрађивани са Филозофским факултетом Универзитета у Нишу, са Одсеком за англистику, а стални саговорници представницима Министарства биле су проф. др Слободанка Китић, тада продекан за наставу, и др Тања Пауновић, заменик руководиоца Одсека за англистику.

3.2. Брига о квалитету будућег наставног кадра

Актери који су наставили рад на осмишљавању и организацији испита чинили су то са пуном свешћу о одговорности за квалитет наставе коју ће у будућности изводити кандидати са положеним испитом Б2 при факултету. Стога су решења за која су се определили захтевала улагање великих напора, како од стране организатора тако и од стране кандидата. Брига о квалитету била је видљива у сваком сегменту концепције и организације испита:

- структура испита: испит се састојао из писменог и усменог дела; писмени део садржао је: Слушање и разумевање, Читање и разумевање, Граматика и употреба енглеског језика и Писање; усмени део предвиђао је Разговор;

- сваки део испита и сваки елемент писменог дела био је елиминаторан, а праг пролазности за сваки део испита и сваки елемент писменог дела био је 75%;

- да би приступио усменом делу, кандидат је морао положити сваки од делова писменог;

- критеријуми за оцењивање Писања (састав на задату тему) односили су се на процену садржине, форме и структуре рада, на опсег употребљених граматичких конструкција и вокабулара; критеријуми за оцењивање Разговора односили су се на граматику (опсег граматичких структура, граматичка тачност итд.) и дискурс, на богатство речника, на изговор и на способност интеракције;

- било је предвиђено да се испит, уколико се организује на више од једног факултета, одржава истог дана и буде исти за све факултете;

- пријему докумената кандидата и испиту обавезно је присуствовао школски надзорник за енглески језик;
- организацију методичког оспособљавања кандидата који би положили испит преузимало је на себе Министарство просвете.

3.3. Доношење новог правилника

Правилник о измени и допуни Правилника о врсти стручне спреме наставника и стручних сарадника у основној школи (Службени гласник РС – Просветни гласник 4/2003) донет је 23. августа 2003. године. Члан 2, став 2. односи се на предмет нашег истраживања и гласи:

Наставу и друге облике образовно-васпитног рада у предметној настави из страног језика као основног предмета у првом циклусу основног образовања и васпитања могу да изводе лица, и то:

- 1) професор одговарајућег страног језика;
- 2) професор разредне наставе;
- 3) дипломирани филолог са савладаним програмом увођења у посао наставника и положеним испитом за лиценцу;
- 4) дипломирани школски педагог или школски психолог;
- 5) дипломирани педагог или дипломирани психолог;
- 6) наставник одговарајућег страног језика, у складу са чл. 145. и 146. Закона о основној школи;
- 7) наставник одговарајућег страног језика са положеним стручним испитом по прописима из области образовања или лиценцом за наставнике;
- 8) наставник разредне наставе;
- 9) лице које испуњава услове за наставника предметне наставе у основној школи, а које је на основним студијама положило испите из педагошке психологије или педагогије и психологије, као и методике наставе.

Лица из става 2. тач. 2), 3), 4), 5), 8) и 9) овог члана треба да поседују знање језика најмање на нивоу Б2 (Заједничког европског оквира). Ниво знања Б2 доказује се уверењем о

положеном одговарајућем испиту на некој од филолошких катедри универзитета у Србији, или међународно признатом исправом за ниво знања језика који је виши од Б2 (Ц1 или Ц2 Заједничког европског оквира), а чију ваљаност утврђује Министарство просвете и спорта или организација коју власти Министарство просвете и спорта.

Лица из става 2. овог члана треба да савладају и обуку за нову концепцију образовања у трајању од 80 сати у организацији Министарства просвете и спорта, односно друге организације коју власти Министарство просвете и спорта.

Лица из става 2. овог члана треба да савладају и обуку за наставу страног језика на раном узрасту у трајању од 25 сати у организацији Министарства просвете и спорта, односно друге организације коју власти Министарство просвете и спорта.

Предност за извођење наставе из страног језика као основног предмета у првом циклусу основног образовања и васпитања из става 2. овог члана имају професор, односно наставник одговарајућег страног језика, професор разредне наставе, наставник разредне наставе и професор педагогије са претходно завршеном педагошком академијом или учитељском школом.

Из наведеног текста измене и допуне правилника јасно је да се значајно одступило од првобитног договора постигнутог на састанку од 24. марта 2003. године:

- Измена и допуна омогућује рад искључиво у првом циклусу основног образовања и васпитања, а не у првом и другом.
- Затечени наставници и апсолвенти нису обухваћени изменом и допуном јер те категорије нису биле предвиђене ширим законским оквиром.
- Додате су нове категорије, на пример педагози и психолози.
- Отворена је могућност рада са међународно признатим сертификатима на нивоу Ц1 и Ц2 (сачињен је њихов списак на основу којег је Министарство утврђивало ваљаност сертификата).
- Спецификована је обавеза завршавања методичке обуке.
- Прецизиране су категорије које имају предност при запошљавању.

3.4. Резултати прва два испитна рока

Први испитни рок за полагање испита из енглеског језика на нивоу Б2 ЗЕО одржан је септембра 2003. године на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. Од 369 кандидата који су полагали испит, испит је у целости положило 87, и то:

- 3 наставника разредне наставе;
- 8 професора разредне наставе;
- 69 филолога;
- 3 наставника других школских предмета;
- 4 педагога/ психолога.

Већ следећег испитног рока, организованог јануара 2004. године, поред Филозофског факултета Универзитета у Нишу, укључили су се Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду и Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Збирни резултати за оба испитна рока били су следећи: од 665 кандидата који су полагали испит, положило је 181 кандидат, и то:

- 8 наставника разредне наставе;
- 22 професора разредне наставе;
- 141 филолог;
- 6 наставника других школских предмета;
- 4 педагога/ психолога.

Сама чињеница да је мање од једне трећине кандидата успела да положи испит, доказује оправданост ригорозних критеријума који су тада примењени. Школски надзорници анкетирани 2012. године за потребе другог истраживања истакли су да по њиховом сазнању није било притужби на рад наставника који су положили испит Б2 из енглеског језика на неком од поменутих факултета (Ђурић 2016: 358, 359).

3.5. Крај реформе и промена партнерских институција министарства

Од марта 2004. године нови министар просвете, проф. др Љиљана Чолић (у влади др Војислава Коштунице), зауставља

реформу и укида страни језик у првом разреду основне школе. Убрзо (у септембру исте године) замењује је др Слободан Вуксановић који враћа страни језик у први разред; проблем недостатка наставника страних (енглеског) језика нови министар решава задржавајући правилник, али мењајући партнерске институције у послу провере компетенције и методичке обуке: уместо са факултетима, успоставља сарадњу са Задужбином Илије М. Коларца (Ђурић 2016: 379, 340).

4. Нормативна анализа: измене и допуне правилника

Допуне и измене правилника који регулишу врсту стручне спреме наставника страних језика нису се много мењале до данас након објављивања Правилника из 2003. године којим је врло јасно и прецизно регулисано ко може да изводи наставу страног језика у првом циклусу образовања и васпитања и под којим условима. Ти услови су обухватили квалитативни и квантитативни аспект. Квантитативни се огледа у списку звања предавача, који је много дужи у односу на раније, док је у квалитативном смислу прецизиран ниво знања који је неопходан да би неко могао да реализује наставу страног језика, као и примарна вокација, којом се гарантује методичко и педагошко образовање реализатора наставе страног језика. Дакле, тиме је с једне стране у великој мери обезбеђено квалитетно и стручно спровођење наставе страног језика, а са друге стране олакшано је остваривање постављених циљева образовања, којима се страни језик сврстао у обавезне предмете од првог разреда основне школе.

Следеће озбиљније промене у виду измена и допуна правилника о врсти стручне спреме наставника и стручних сарадника објављене су у Просветном гласнику 7/2012 од 7. новембра 2012. године. Оне су резултат измена у високошколском образовању насталим прилагођавањем Болоњском процесу и изменама у номенклатури звања. Те измене су морале директно да се уграде и у Закон о основама образовања и васпитања из 2009. године, у поглавље које

регулише образовање наставника, васпитача и стручних сарадника:

У установи образовно-васпитни рад обављају: наставник, васпитач и стручни сарадник. Наставник, васпитач и стручни сарадник јесте лице које је стекло одговарајуће високо образовање:

1) на студијама другог степена (мастер академске студије, специјалистичке академске студије или специјалистичке струковне студије) по пропису који уређује високо образовање, почев од 10. септембра 2005. године;

2) на основним студијама у трајању од најмање четири године, по пропису који је уређивао високо образовање до 10. септембра 2005. године [...]

Лице из ст. 2 и 3 овог члана мора да има образовање из психолошких, педагошких и методичких дисциплина стечено на високошколској установи у току студија или након дипломирања, од најмање 30 бодова и шест бодова праксе у установи, у складу са Европским системом преноса бодова.

Програм за стицање образовања из става 4. овог члана реализује високошколска установа у оквиру акредитованог студијског програма или као програм образовања током читавог живота, у складу са прописима којима се уређује високо образовање.

Ова законска одредба условила је нове измене и допуне које су објављене у горепоменутом Просветном гласнику 7/2012. У односу на претходни текст Правилника из 2003. године у члану 2, проширена је листа звања са 9 на 19. На иницијативу декана Филолошког факултета Универзитета у Београду, постојећој листи додато је и звање дипломираног библиотекар-информатичара, а затим је готово свако од звања проширено мастер звањем, на пример:

Професор одговарајућег страног језика – мастер професор језика и књижевности или дипломирани библиотекар-информатичар, односно мастер библиотекар-информатичар.

У овом Правилнику постоје и друге измене које су резултат реорганизације одређених високообразовних институција које су увиделе неопходност за променама у свом раду ради прилагођавања потребама рада у школи. Тако је, рецимо, Учитељски факултет у Београду увео специјални модул за енглески језик који је конципиран тако да омогући додатну наставу енглеског језика која студентима нуди могућност да знање језика оствари на нивоу Ц1 ЗЕО и то докажу полагањем одређеног испита. Након успешно положеног испита, студенти добијају специјално уверење о положеном испиту. Пошто је Учитељски факултет желео да овај пројекат валоризује и учини га препознатљивим у законској номенклатури, поднео је захтев ресорном Министарству за признавање тог модула као регуларног звања и додатне могућности свршеним студентима да прошире своју делатност на реализацију наставе енглеског језика у првом циклусу образовања и васпитања. По добијању позитивног стручног мишљења од Завода за унапређивање образовања и васпитања, Министарство је акредитовало модул и уврстило звање у Правилник из 2012. у којем је ова новина верификована на следећи начин:

Члан 2

Наставу и друге облике образовно-васпитног рада у предметној настави из страног језика као обавезног предмета у првом циклусу основног образовања и васпитања могу да изводе лица, и то:

11) Професор разредне наставе који је на основним студијама савладао програм Модула за енглески језик (60 ЕСБ – Европски систем преноса бодова) и који поседује уверење којим доказује савладаност програма модула и положен испит који одговара нивоу Ц1 ЗЕО.

Поред овог звања, у истом Правилнику је на листу лица која могу да изводе наставу страног језика у првом циклусу образовања и васпитања, под бојем 10, уврштен и Професор разредне наставе и енглеског језика за основну школу. Ово се звање, заправо, стиче на Педагошком факултету у

Бијељини, Република Српска. С обзиром на то да су дипломе са високошколских установа Републике Српске еквивалентне дипломама у Србији, где су и признате, ово звање морао је да уврсти и наш законодавац. Питање еквиваленције решено је чланом 143. Закона о основама система образовања и васпитања у поглављу које регулише утврђивање стеченог образовања наставника, васпитача и стручних сарадника, где стоји:

Када је образовање стечено у некој од република СФРЈ до 27. априла 1992. године, у Црној Гори до 16. јуна 2006. године или у Републици Српској, а врста образовања не одговара врсти образовања која је прописана чланом 140. овог закона, министар, по претходно прибављеном мишљењу одговарајуће високошколске установе, решењем утврђује да ли је врста образовања одговарајућа за обављање послова наставника, васпитача, односно стручног сарадника [...]

Ово звање се, међутим, већ у Правилнику из 2016. године више не појављује, а и укидају се звања са шестим степеном образовања (наставник страног језика или наставник разредне наставе) која су се налазила у претходним правилницима на листи звања под редним бројевима од 6 до 8. У правилницима о стручној спреми наставника и стручних сарадника у основној школи, који су касније објављени (Просветни гласник бр. 15/2013, 2/2016, 10/2016, 11/2016 и 2/2017, 13/2018) није било значајнијих промена у делу текста који се односи на реализаторе наставе страних језика у првом циклусу образовања. Иста констатација односи се и на правилник донет децембра 2020. године, којим су нешто прецизније дефинисане основне студије.

5. Факултети: могућност полагања испита Б2 током основних студија

Имајући у виду промене политичких околности и везивање Министарства за друге партнере¹⁵, неке катедре и одсеци за англистику у новоакредитоване програме уносе могућност полагања енглеског језика као изборног/ помоћног предмета на нивоу Б2 (или вишем) ЗЕО:

– Филолошки факултет Универзитета у Београду уводи два нивоа за енглески језик као изборни/ помоћни предмет: А2 и Б2, а ниво је назначен у индексу и у додатку дипломи.

– На Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду сви студенти који полагају страни језик као изборни имају у званичном препису оцена, као и у додатку дипломи, наведено да су положили дати предмет, у чијем називу стоји ниво по ЗЕО, нпр. Енглески језик Б2.2, или Француски језик А2.1 и слично.

– На Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, различите катедре нуде страни језик као изборни предмет на прве две (катедре за енглески и за немачки језик) или три године (катедре за руски, француски, шпански и италијански језик). Када је у питању енглески језик као изборни, у спецификацији предмета назначено је да на крају прве године студенти достижу ниво између Б1 и Б2, на крају друге године ниво Б2, а на крају треће године – ниво Ц1 ЗЕО.

– На Филозофском факултету Универзитета у Нишу није прецизиран ниво који се постиже на крају курса из страног језика као изборног/ помоћног предмета.

– На Филозофском факултету Универзитета у Приштини са седиштем у Косовској Митровици студенти на катедрама за енглески језик и књижевност, као и за руски језик и књижевност бирају други страни језик као изборни који се слуша прве две године студирања, а и студенти осталих филолошких група имају могућност да бирају изборни предмет Страни језик који слушају два семестра. У понуди су енглески, руски, француски, немачки и италијански језик.

15 И нешто касније, 2014. године, ту склоност наставља министар др Срђан Вербић, који потписује уговор о сарадњи са Британским саветом.

5.1. Резултати анкете: измене у начину полагања испита из енглеског језика на нивоу Б2 – пример Филолошког факултета Универзитета у Београду

Свршени студенти¹⁶ Филолошког факултета Универзитета у Београду које смо анкетирали похађали су вежбе из енглеског језика као изборног/ помоћног предмета на нивоу Б2 ЗЕО 2010, 2011, 2012, 2017. и 2018. године. У наставку дајемо резиме резултата обраде анкета.

- Сви анкетирани:
 - имају убележен ниво Б2 у индексу и у додатку дипломи;
 - потврђују да се испит састојао из писменог и усменог дела,
 - и да је писмени део садржао Граматику и употребу енглеског језика.
- Ниједан анкетирани:
 - није добио сертификат о наведеном нивоу компетенције као посебан документ (како је било предвиђено Правилником из 2003. године);
 - није радио у гимназији као наставник енглеског језика.
- Већина анкетираних тврди:
 - да им на часовима није речено да са положеним испитом на нивоу Б2 могу радити у првом циклусу основне школе као стручан кадар за енглески језик (71,4%);
 - да настава није била прилагођена потребама за рад у основној школи (85,7%);
 - да су на писменом делу полагали *Читање и разумевање писаног текста* (71,4%);
 - да су на писменом делу полагали *Писање* (57%, од којих један анкетирани прецизира да је у питању био диктат);

16 Користимо прилику да изразимо захвалност учесницима у анкети, који су нам својим ажурним и прецизним одговорима омогућили стицање увида у карактеристике анализираног испита.

- да се усмени део испита састојао из „разговора о изабраној теми“; „познавања текстова који су обрађивани на часу“; „конверзације“; „разговора на тему слике / питања које смо извукли на картици“; „морфосинтаксичке анализе“; „описа понуђене сличице“; „описивања и одговорање на питања у вези са извученом сликом“; „текста од 4 до 5 редова“; „комуникације, усмене провере граматике уз теоријска објашњења“; „кратке конверзације на задату тему или опис слике“ и слично;
- да се не сећа услова пролазности (57%), сем да је услов за полагање усменог био положен писмени део и да је за пролаз био потребан одређени број поена (неки тврде 51% од укупног броја поена) на писменом који је представљао једну целину;
- да се не сећа критеријума на основу којих је оцењивана писана и усмена продукција; они који се сећају, за писану продукцију наводе „правописну тачност“, „број тачних одговора“, а за усмену продукцију, „квалитет одговора, елоквенцију, начин одговарања“, „адекватан, што детаљнији опис слике“;
- да су се после положеног испита осећали довољно компетентни за рад у прва четири разреда основне школе (71,4%);
- да нису радили нити на једном нивоу формалног образовања (85,7%);
- да су радили у неформалном образовању (курсеви језика) као наставници енглеског језика (57%).
- Половина анкетираних тврди да:
 - није имала *Слушање и разумевање говора* као елемент писменог дела испита.
 - Када су у питању други послодавци (ван формалног и неформалног образовања), на питање Да ли је неки други послодавац узео у обзир као релевантан ниво Б2 који сте положили? најтипичнији одговори су следећи: „Не“; „Не, сви

траже да енглески буде први језик“; „Предавање енглеског језика преко интернета“; „Био сам запослен у фирми [...] где сам навео да говорим енглески језик, што је било неопходно да бих се запослио“; „Нисам прецизирала да сам положила ниво Б2 на факултету, већ сам само навела да имам знање енглеског језика на траженом нивоу“; „Не. Они послодавци који су тражили диплому, тражили су међународно признате сертификате“; „Не, нажалост. На многим актуелним радним местима (контакт центри, приватне школе језика, рад на преводима за агенције) није била битна диплома ни првог страног језика, а камоли другог. Траже препоруке за Вас као радника од других и добијете тест, као и усмену проверу језика (разговор) да провере како владате језиком, али нико не тражи било какву диплому. Претпостављам да је разлог тај да би што мање платили ангажман, као услов на скоро свим радним местима (не рачунајући државне школе до којих се тешко долази) траже диплому средње школе“.

Из свега наведеног видљиве су велике разлике у односу на испит Б2 који је 2003. установљен са Филозофским факултетом Универзитета у Нишу, а који су касније прихватили и остали факултети.

6. Закључна разматрања

Начин на који је 2003. године започето решавање проблема недостатка стручног кадра за стране језике, нарочито енглески, специфичан је по изузетном напору доносилаца одлука, у првом реду министра и његових помоћника, да истрају у проналажењу консензуса и у подели одговорности са научно-образовним установама које школују наставнике тог предмета. Иако је било кризних тренутака, када је деловало да се неће успети и када су се јављали предлози са новим решењима, консензус и учешће факултета ипак су остварени. То је омогућило да већ од фебруара 2004. године близу 200 формално стручних и језички истински компетентних наставника преузме наставу страног (енглеског) језика на раном узрасту. Још важнија је, међутим,

чињеница да је захваљујући тој упорности изабраном решењу обезбеђено трајање до данашњих дана, што је показала и анализа касније донесених измена и допуна правилника.

Измене и допуне које су уследиле нису унеле суштински преокрет у поимању стручности наставника страних језика. Оне су углавном представљале неминовна усаглашавања са новим законима (увођење звања мастера, признавање диплома стечених у Републици Српској итд), а само су две измене усвојене на иницијативу актера као што су Учитељски факултет Универзитета у Београду (уношење звања Професор разредне наставе који је на основним студијама савладао програм Модула за енглески језик) и Филолошки факултет Универзитета у Београду (звање Дипломирани библиотекар-информатичар или Мастер библиотекар-информатичар), уз напомену да је иницијатива Учитељског факултета темељно и транспарентно припремана и спровођена почев од акредитације модула, док се за иницијативу уношења у правилник звања Библиотекар-информатичар не може са сигурношћу утврдити да ли је била лична иницијатива декана Филолошког факултета или иницијатива на основу одлуке Наставно-научног већа¹⁷.

И на крају овог дела закључних разматрања, истакнимо да нормативна анализа правилника о стручној спреми наставника страних језика указује на истовремено присуство две супротне тежње законодавца: све веће специјализације у основној струци (факултетска диплома, мастер) с једне стране, али и отварање ка другим струкама (филолози различитих језика, наставници других предмета, психолози, педагози, библиотекари) с друге.

Оно што је без сумње велика промена није видљиво у тексту измена и допуна правилника. Реч је о интегрисању полагања испита из енглеског језика на нивоу Б2 ЗЕО у

17 У вези са тим, разговарали смо са професорима методике наставе страних језика који се предају у нашим школама; они се не сећају да је то питање било када стављено на дневни ред Наставно-научног већа Филолошког факултета.

основне студије, што је случај на Филолошком факултету Универзитета у Београду, али и на већини осталих факултета који образују наставнике страних језика, мада је свака установа то учинила на другачији начин. Анкета на коју су се одазвали бивши студенти Филолошког факултета показује извесну неуједначеност по генерацијама, па чак и у оквиру исте генерације, а неки описи испита, посебно усменог дела, не одговарају ни стандардним захтевима просечног нивоа Б2, а камоли нивоу „јаког“ Б2, усаглашеног са потребама наставе на раном узрасту, какав је био предвиђен 2003. године. Иза истих формулација, дакле, крије се сасвим различита реалност, што делом објашњава извесну равнодушност послодаваца према тако стеченој и представљеној компетенцији.

Са становишта теорије анализе јавних политика, студија случаја показала је како може изгледати генеза одређене јавне политике када се државни актер определи за поштовање свих почетних фаза које се у секвенцијалној анализи сматрају битним: идентификација проблема на основу констатованог стања; стављање решавања проблема на политичку агенду као део ширег стратешког оквира; разматрање опција, опредељивање за решење око којег је постигнут широк консензус; развој програма и његова имплементација. Остале фазе, као што су праћење имплементације програма и вредновање његових учинака (*in itinere*, после одређеног периода итд), уз евентуално предузимање мера за побољшање програма или за његову реоријентацију, у анализираном случају нисмо могли да сагледамо. Као што је већ напоменуто, реформа је прекинута 2004. године, а министри који су даље преузимали дужност определили су се за друге партнерске институције.

Данас у Србији не можемо доћи до података о броју наставника који страни језик предају на основу поседовања компетенције на нивоу Б2 или Ц1 ЗЕО, нити о томе да ли остварују наставу искључиво у првом циклусу основног образовања и васпитања, како је правилником и предвиђено, или предају и у другом циклусу, а можда и у средњој школи.

Утврђивање таквих података, као и лонгитудинална истраживања ефеката наставе коју држе ти наставници, нису могући без дозволе и координације надлежног министарства, што треба да имају у виду истраживачи који намеравају да се баве тим питањем.

Ако се окренемо будућности, а имајући у виду *de facto* измене настале у анализираној области, аутори овога рада подржавају предлоге изнесене у документу Друштва за стране језике и књижевности Србије, **Стратегија развоја језичког образовања – страни, регионални, класични, наследни и знаковни језик у систему образовања Србије**¹⁸, у којем се у оквиру области приоритета Јачање система за осигурање квалитета у језичком образовању поред осталог предлаже:

Доношење измена и допуна Правилника о степену и врсти образовања наставника и стручних сарадника у основној школи којима би се укинула могућност ангажовања кандидата са нивоом Б2.

Такав став заснован је на чињеници да је напуштањем партнерства са факултетима надлежно министарство изгубило могућност контроле уједначености садржаја испита и критеријума оцењивања, те се данас не може са сигурношћу тврдити да је компетенција стечена студирањем страног језика као изборног / помоћног предмета на филолошким студијама довољна за рад у првом циклусу основног образовања и васпитања.

Истакнимо на крају да би овај рад могао представљати допринос увођењу праксе праћења и вредновања јавних образовних политика (у области страних језика), које представљају веома значајне фазе њиховог спровођења, а које су и даље мањкаве у нашем друштву.

¹⁸ Документ је објављен на сајту Друштва за стране језике и књижевности Србије. Сајт је посећен септембра 2020. године.

ЛИТЕРАТУРА

Корпус: закон и подзаконска акта

- Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр. 72/2009.
- Правилник о измени и допуни Правилника о врсти стручне спреме наставника и стручних сарадника у основној школи, Службени гласник РС – Просветни гласник, бр. 4/2003.
- Правилник о степену и врсти образовања наставника и стручних сарадника у основној школи, Службени гласник РС – *Просветни гласник*, бр. 11/2012.
- Правилник о степену и врсти образовања наставника и стручних сарадника у основној школи, Службени гласник РС, бр. 11/2012, 15/2013, 2/2016, 10/2016, 11/2016, 2/2017, 3/2017, 13/2018, 11/2019, 2/2020, 8/2020, 19/2020.

Референце

- Ђурић 2016: Љ. Ђурић, *Страни језици у образовној политици Србије*. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Јановски 2000: К. Janovski, *Nastava stranih jezika u osnovnim školama na početku reforme i novog milenijuma. Primenjena lingvistika*, 1, 1–30.
- Ласкум 2014: P. Lascoumes, Normes. In : Boussaguet et al. (ed.), *Dictionnaire des politiques publiques* (4ème édition, 1ère édition 2004) (pp. 391–397). Paris : Presses de Sciences Po.
- Милер 2006: P. Muller, *Les politiques publiques*, (6ème édition mise à jour, 1ère édition 1990). Paris : Presses universitaires de France.

Ljiljana Đurić
Aleksandra Begović

**LES QUALIFICATIONS PROFESSIONNELLES DES ENSEIGNANTS
DE LANGUES VIVANTES EN SERBIE : DÉCRETS D'APPLICATION
ET PRATIQUE
(2003 - 2020)**

Résumé

L'objet de cet article est l'analyse des décrets portant modification du Décret d'application relatif aux qualifications professionnelles des enseignants de langues vivantes dans le système scolaire serbe, pris au cours des deux premières décennies du XXIème siècle. Le but de la recherche présentée était de déterminer – du point de vue de l'analyse des politiques publiques – la dynamique, le caractère et les effets de ces modifications, mais également le rôle de différents acteurs non étatiques dans la formulation du texte des décrets.

L'approche choisie rend compte de la genèse et du changement d'une politique éducative : le point de départ est le bouleversement dans le domaine étudié qui a eu lieu en 2003, quand la possibilité a été donnée à des enseignants titulaires de qualifications en diverses matières scolaires d'enseigner une langue vivante (l'anglais avant tout) dans les trois premières années de l'école primaire, à condition de posséder un certificat de compétence de niveau B2 délivré par une faculté serbe formant des enseignants de langues, ou de niveau C1 ou C2 délivré par un organisme accrédité. Ce dispositif devait permettre la réalisation d'une réforme éducative qui introduisait l'apprentissage d'une première langue vivante obligatoire en première année de l'école primaire et une deuxième langue vivante à partir de la cinquième année.

La triangulation méthodologique utilisée dans la recherche (étude de cas, analyse normative et enquête), visant à palier les limites de l'analyse normative, a permis de montrer que les modifications de ce premier texte n'apportaient pas de changements importants. C'est plutôt l'abandon d'un certain nombre de procédures qui garantissaient le contrôle de la qualité des compétences des enseignants qui a mené à des interprétations diverses de certains articles des décrets, jusqu'à privilégier parfois des intérêts particuliers.

Mots clés : la politique linguistique éducative de la Serbie, les politiques publiques les langues vivantes, les qualifications professionnelles des enseignants de langues vivantes, les acteurs, 2003 à 2020.

ДВА НАЧИНА СПРОВОЂЕЊА ЈЕЗИЧКЕ ОБРАЗОВНЕ ПОЛИТИКЕ: ОДОЗГО-НА-ДОЛЕ И ОДОЗДО-НА-ГОРЕ; ПРИКАЗ ЈЕДНЕ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Циљ овог рада је да, кроз детаљан преглед литературе, пружи увид у концепте језичке политике и планирања као и језичке образовне политике, јер се управо језичка образовна политика бави језицима у формалним образовним системима. Будући да енглески језик заузима значајно место у универзитетској настави и да је већина литературе као и публикација са SCI (Science Citation Index) листе на енглеском, познавање тог страног језика се сматра битном квалификацијом коју академски грађани треба да поседују, јер им пружа могућност да се укључе у међународне токове. Из тог разлога, у раду је приказана студија случаја спровођења језичке образовне политике на Пољопривредном факултету у Крушевцу Универзитета у Нишу. Битно је нагласити да циљ рада није да прикаже који начин спровођења језичких образовних политика је бољи, већ да пружи увид у начине њиховог функционисања.

Кључне речи: језичка образовна политика, језичка политика и планирање, настава страних језика, енглески језик, високо образовање.

1. Увод

Језици у образовном систему и њихова усклађеност и значај једна су од важних тема дискусија и акција у образовним системима света. Улагања у наставу језика, а посебно страних језика, којим руководе владе или образовне институције, као и бројне организације приватног сектора, захтевају

* milosavljevic.katarina@ni.ac.rs

систематску анализу који су то језици чије ће учење донети највеће предности појединцима, друштву у најширем смислу и економији земље. Неки језици преузимају доминантан положај у односу на друге помоћу афирмације снаге и моћи својих говорника. Ако је некада та моћ била изражена војном снагом, у наредним фазама моћ језика преносила се војном надмоћи, да би се у данашње време, сасвим јасно препознала у економској доминацији. Такав је случај и са доминантним језиком доба у коме живимо. Језик који најчешће служи за споразумевање у савременом свету је без сваке сумње енглески (Вучо 2018: 35).

Момчиловић (2012: 617) истиче да је језичка политика у Европи последње две деценије у врењу, као и да постоје различита мишљења по питању улоге и употребе енглеског језика и остваривости вишејезичности, објашњавајући да се ти различити ставови огледају кроз призму језичког империјализма, лингвистичке екологије, контактне лингвистике и других језичких концепата и теорија о ширењу језика и језичким променама.

Примећујући да ниједна дефиниција језичких образовних политика нема универзално „одобрење“, Ранко Бугарски (1992) је пружио корисну полазну тачку дефинишући језичке политике као политике друштва у сфери лингвистичке комуникације, односно као сет позиција, принципа и одлука које одражавају став тог друштва према свом вербалном репертоару и комуникативном потенцијалу. Из тога можемо закључити да су језичке образовне политике одраз идеолошких виђења и оријентација једног друштва, владе, институција или појединаца. У прилог томе иде тврдња Сполског (2004) да је језичка идеологија у ствари језичка политика из које је изостављен менаџер и оно што људи мисле да треба бити урађено са језиком.

Многи аутори су установили да у последње време долази до све већег броја сличних образовних реформи са заједничким сетом одлука широм света, па чак и у оним деловима чије се културе и нивои економског развоја увелико разликују. Вергер (2012: 5) тај феномен заједничких обележја образовних реформи назива глобална образовна политика и дефинише

је као све популарније подручје истраживања унутар којег се „испитују различити начини на које процеси глобализације, актери и догађаји доприносе промени образовне политике и са којим последицама“. Према бројним ауторима, појава глобалне образовне политике је обележила крај 20. и почетак 21. века, а срж те појаве почива на механизмима попут дифузије или конвергенције образовних политика. Они такође сугеришу како је све образовне трендове потребно посматрати кроз призму односа државе и образовања у глобалном окружењу, због чега је, пре дефинисања тих трендова, потребно увидети како је до њих уопште дошло. Многи аутори су се бавили дефинисањем појма глобализације, али бих посебно издвојила Хелда (2001: 67) који на основу података из различитих извора глобализацију дефинише као процес трансформације друштвених односа у којима се рађају трансконтиненталне и међурегионалне везе. Вергер (2012) је покушао да дефинише на које све аспекте креирања образовне политике глобализација има утицај, па је тако дошао до закључка како је глобализација преузела улогу идентификовања нових питања и проблема које „просветне власти“ треба да реше. Исти аутор сматра да глобализација мења начине на које државе путем образовне политике приступају образовним и другим проблемима од јавног интереса.

2. Језичке образовне политике

У раду *Planning for a Standard Language in Modern Norway* аутора Хаугена по први пут се среће термин „језичко планирање“ који он објашњава на следећи начин:

Језичко планирање разумем као активност припреме нормативне ортографије, граматике и речника који ће послужити у писању и говору особа из нехегемоних говорних заједница. Оно представља практичну апликацију лингвистичког знања и искорак из дескриптивне лингвистике у област доношења одлука у вези са одабиром језичких форми. (Хауген 1959: 8)

Филиповић (2017) објашњава језичку политику и планирање као културну, друштвену, политичку и лингвистичку активност, додајући да она датира од самих зачетака друштвене организације и од првих покушаја интерјезичке и интеркултурне комуникације међу представницима различитих друштвених, културних, етничких, религијских и других група. Ауторка такође додаје да се у приручницима социолингвистике и примењене лингвистике језичка политика и планирање дефинише као организована, циљана и дугорочна активност институција државе у области одабира лингвистичког кода који преузима статус званичног језика у држави, затим лингвистичких форми и лексике одабраног званичног језика као и одабира језика који ће се користити као језици образовања, односно као додатни/страни/други језици у датом образовном систему (Филиповић 2017: 218).

Ако имамо на уму то да су језичка политика и планирање у директној корелацији са позицијама друштвене и политичке моћи, онда је јасно да се у нашој земљи језичка политика спроводи по принципу познатијем као „одозго-на- доле“, односно, државне институције кроз наставне планове и програме и остале материјале одређују шта је правилно и прихватљиво у корпусу одређеног језика. Филиповић у истом раду додаје:

Таква врста стандардизације веома често нема могућност адекватног реаговања и препознавања језичких промена које прате промене структура и односа унутар говорних, друштвених, културних и других заједница. И што је најзначајније, таква врста језичке политике и планирања и даље је доминантна у великом делу света, па и у нашој земљи и региону. Ригидна, нетолерантна, неспремна да уочи, прихвати и објасни разлоге за језичку промену и друштвену потребу која иза те промене стоји. (Филиповић 2017: 223)

Због свега наведеног, ауторка даље у истом раду наводи да:

Епистемиолошка и (стратешка) парадигма, међутим, намеће један алтернативни приступ тумачењу концепта језичке политике и планирања и базира се на конструктивистичкој, трансдисциплинарној научно-истраживачкој парадигми, која преиспитује све кључне концепте како ове тако и других области људске науке и мишљења, те нуди алтернативна одређења појмова као што су језик, стандардизација, култура, наука, политика знања, итд. (Филиповић 2017: 222)

Ауторка затим нуди ново гледиште и активности језичког планирања „одоздо-на-горе“, наводећи да се то ново гледиште „удаљава од идеје да је једина валидна језичка политика политика језичке стандардизације, формирана на културном моделу модерности и на идеологији писане речи, пречишћеног и рафинираног стандарда коме приступ имају само одабрани представници културних и политичких елита“ (Филиповић 2017: 222).

Управо је овакво ново гледиште језичког планирања одоздо-на-горе довело до идеје за овај рад, чији је циљ да представи оба начина спровођења језичке политике, и одозго-на-доле (енгл. *top-down*) и одоздо-на-горе (енгл. *bottom-up*), са намером да се стекне бољи увид у начине спровођења језичких политика користећи примере из праксе. Напоменула бих да циљ рада није покушај да се докаже који је од два горе наведена начина спровођења језичке политике бољи, већ има за циљ да прикаже начине како они функционишу.

3. Два начина спровођења језичке образовне политике: „одозго-на-доле“ и „одоздо-на-горе“

Како бих боље приказала разлику између спровођења два начина језичке политике представићу рад Нитфулинија (2001) који се бави проучавањем система одозго-на-доле и одоздо-на-горе али не при спровођењу језичке политике већ при усвајању страних језика, зато што верујем да прављење ове врсте паралеле може послужити као веома једноставан

пример за разумевање та два начина спровођења језичке политике.

У раду се наводи да је на приступ одоздо-на-горе утицала бихејвиористичка психологија педесетих година, која је тврдила да се учење заснива на формирању навика изазваних поновљеним повезивањем стимулуса са одговором. То значи да ученик прави асоцијације за често виђена слова, речи, реченице, слике, догађаје и, како се ове правилности или обрасци користе изнова и изнова, кроз понављања и вежбе постају све јачи и долази до процеса усвајања. Такви ученици који науче нешто користећи приступ одоздо-на-горе могли би да примене у пракси оно што су прочитали. Супротно томе, процес усвајања одозго-на-доле ослања се на претходно знање ученика како би дошло до декодирања порука. Складиште информација, које називају шема, може се односити на контекст, тему, врсту текста, реторику и организацију дискурса. Ово знање постаје корисно за декодирање порука чак и када се порука није чула у целости (Нитфулини 2001: 2).

У раду *Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике* Филиповић објашњава да се:

[у] стандарднојезичким културама, каква је и српска, језичка политика и планирање се спроводи пре свега „од врха“ (енгл. *top-down approach*), односно са нивоа државних референтних институција које кроз прескриптивне приручнике, граматике и наставне планове и програме у формалном образовању диктирају који су облици прихватљиви и правилни у корпусу датог стандардног језика. Таква врста стандардизације веома често нема могућности адекватног реаговања и препознавања језичких промена које прате промене структура и односа унутар говорних, друштвених, културних и других заједница. (Филиповић 2014: 23)

Даље у наставку истог рада ауторка наводи да је свакако било покушаја да се та ситуација промени, а као доказ томе наводи пример објављеног чланка под називом *Шта вири*

врх дечерме: Осврт на збирку задатака из српског језика: Да ли видиш шта раде са твојом децом (Партибрејкерс)? у коме Савица и Ђурић (2006) критикују доминацију вуковског језика како би се на њему тестирале ученичке компетенције и познавање граматичких структура српског језика, а такође наводе да збирке фаворизују текстове писане током векова српске историје у контексту строгих патријархалних културних модела. Филиповић (2014) закључује:

Отварањем простора за деловање оваквог типа, који се може дефинисати као језичка политика „одоздо-на-горе“, односно као *de facto* језичка образовна политика, у српску образовну сферу уносимо једно ново и критичко тумачење онога што језик јесте, за шта се он користи и која је права природа језичких компетенција које треба развијати током формалног образовног процеса. Тек када и формално препознамо и научимо да вреднујемо процене и закључке заинтересованих професионалних делатних заједница на систематичан и структурисан начин, моћи ћемо да почнемо са дефиницијом *de iure* нових језичких образовних политика („с врха“), које ће у обзир узети и потребама наше говорне заједнице прилагодити образовну документацију која се тиче српског стандардног језика. (Филиповић 2014: 25)

У жељи да овај рад обогатим примерима, а не да се заснива само на теоријским објашњењима, пронашла сам рад под називом *Language Initiatives from up to bottom and bottom up* (Уједињене Нације 2016) који је настао као резултат састанака међународне групе експерата Уједињених Нација, сектора за економска и друштвена питања (енгл. *UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues*). На почетку рада се наводи да доба глобализације није донело много позитивних резултата за одрживост бројних матерњих језика, већ је најчешће повезано са колонизацијом, болестима, пресељавањем, деструктивним језичким политикама и многим

другим. Током последњих деценија, ова кршења људских права постала су регулисана међународним споразумима, што је значајно достигнуће данашњег друштва. Међутим, нису све државе одлучиле да следе ове прописе; историја пружа примере влада које су промениле своја гледишта и политике. Као један од примера у раду се наводе покушаји власти да у Русији ревитализују Ителмен језик, језик којим говоре људи који живе у источном делу Русије, такозвани руски Далеки Исток. Аутори овог рада су 2010. године учествовали на парламентарном саслушању државне думе на тему *Language Diversity of the Russian Federation: Problems and Perspectives* где је наглашено следеће: „Циљ савремене државне политике Руске Федерације лежи у јачању духовне консолидације вишенационалне Русије у јединствену грађанску нацију која одржава етно-културолошку и језичку разноликост“ (2016: 2). У наставку рада се наводи да се постојеће законодавство Руске Федерације односи на решавање питања матерњих језика углавном у сфери образовања. Ревитализација језика углавном се посматра кроз класичне формалне часове. С тога је 2014. године влада Камчатског краја усвојила „Комплекс мера о очувању и пропаганди традиционалне културе, обезбеђивању традиционалног животног окружења и традиционалном коришћењу земљишта доморадачких народа севера, Сибира и Далеког истока који живе у Камчатском крају за 2014-2018“ (2016: 4). У септембру 2015. године део овог комплекса допуњен је додатним одељком под називом „Очување и развој матерњих језика, подршка и развој штампаних и електронских средстава масовне комуникације“. У овом комплексу, Влада наглашава вредност масовних медија, академских истраживања и расправа, објављивање језичких и културних образовних материјала, организацију језичких такмичења и културних догађаја. Све ове мере могу добро да функционишу уз одговарајућу финансијску подршку, доследност и смернице. Након тога, у раду су представљени практични примери које је локална самоуправа предузела, као што су Регионално такмичење креативних дела на језицима

Камчатке, Такмичење у причању бајки на матерњим језицима итд. Овај рад је очигледан пример где су се сви актери унутар једне државе укључили у очување свог језика и културе, где је језичка политика спроведена одозго-на-доле, јер су сви пројекти спроведени од стране власти али на начин где су сагледане потребе становништва и где су и грађани имали прилике да активно учествују.

Економски просперитет, недостатак радне снаге у одређеним земљама и повећани број азиланата сигурно у некој мери остављају траг на етничку као и на лингвистичку сцену многих земаља. Управо су те промене довеле до повећаног интересовања за језичком политиком, наводи се у раду О'Рурка и Кастиља (2009) *Top-down or Bottom-up? Language Policies in Public Service Interpreting in The Republic of Ireland, Scotland and Spain*, где се истражују језичке политике спроведе одозго-на-доле од стране власти и разних институција, као и језичка политика спроведена одоздо-на-горе, која представља отпор, протест језичким политикама, а такође пружа и алтернативна решења. У раду се пре свега наводи да се језичке образовне политике не налазе у вакуму и да социополитичке и социоекономске промене у друштву имају снажан утицај на њих. Аутори објашњавају да је дошло до појављивања нових лингвистичких промена услед повећаног броја миграција у три земље наведене у наслову рада (Ирска, Шкотска и Шпанија). У прилог томе наводе извештај Европске Уније из 2007. године према коме додатни број језика који се појавио у Уједињеном Краљевству износи 288, у Шпанији 198 и Ирској 158. Након приказа тренутног стања језичких образовних политика у свакој од земаља, у раду су представљени документи у прилог спровођењу језичке политике одоздо-на-горе настали као резултат експанзије језичких иницијатива за промену лингвистичке реалности у свакој од земаља.

Када се ради о језичким образовним политикама у Србији, ауторка Дурбаба (2014) наводи да не може а да не примети да се одлуке везане за сегменте школске и високошколске наставе страних језика најчешће доносе уз потпуно игнорисање научне

јавности и резултата научних истраживања, а веома често и у потпуној супротности са њима. Ауторка даље истиче да:

Ова жалосна чињеница, која код инволвираних истраживача неминовно изазива свест о социјалној безначајности и неуважавању њихових сазнања и ставова који се на основу тих сазнања обликују, вероватно, између осталог, говори и о природи политичког система и/или традицији политичког деловања. (...) Мишљења смо да озбиљно бављење политиком, ипак, имплицира и упућеност у све аспекте социјалне стварности, те да компликоване историјске, политичке, економске и друге прилике у последњих двадесетак година не могу бити изговор за занемаривање једне тако „ефемерне“ области као што је образовање нити за одсуство дугорочне визије његовог стратешког развоја. (Дурбаба 2014: 52)

Ипак, како ауторка објашњава, последњих десетак година дошло је до промена у школском и високошколском систему, за које се може претпоставити да представљају израз измењене образовне политике, као и да се најављују измене у области образовања у наредном периоду. Као позитивне аспекте развоја језичке образовне политике ауторка наводи: 1) увођење другог страног језика као обавезног изборног предмета; 2) увођење раног учења првог страног језика, и то од 1. разреда основне школе; 3) проширивање палете школских страних језика увођењем италијанског, шпанског и кинеског; 4) повећање могућности за ванинституционално учење страних језика; 5) јачање мобилности ученика и наставника; 6) разноврснија понуда наставног материјала; 7) увођење билингвалних програма и других пилот-пројеката; 8) интензивирање научних истраживања из области глотодидактике; 9) развој научног подмлатка и 10) организовање наставне праксе за студенте на основним и мастер студијама.

4. Приказ једне студије случаја

Идеја за тему овог рада је настала као резултат рада у улози наставника енглеског језика на Пољопривредном факултету у Крушевцу. То представља моје прво радно искуство на високошколској установи, и прва година је била пуна изазова, због сусретања студената са језиком струке, тј. енглеским из области пољопривреде, што је уједно нешто са чиме сам се и сама тада сусрела први пут. Из тог разлога сам сматрала да је неопходно у оквиру овог рада описати властито лично искуство као наставника страног језика на нематичном факултету, у циљу пружања детаљног и јасног увида у начин спровођења језичке образовне политике одоздо-на-горе на Пољопривредном факултету у Крушевцу Универзитета у Нишу.

Факултет има три студијска програма и то су: воћарство и виноградарство, сточарство и ратарство и повртарство. Енглески језик је обавезан предмет за сва три студијска програма и изучава се на првој години основних академских студија у првом, односно зимском семестру. Предмет носи 4 ЕСПБ, а у спецификацији предмета за књигу предмета као циљ се наводи „Стицање знања код студената из енглеског језика и њихово оспособљавање да користе литературу на енглеском језику, усвајање способности читања на енглеском језику, усвајање комуникативних способности на енглеском језику, као и употреба стручних термина из области пољопривреде на енглеском језику“. Пре свега морам напоменути да је факултет основан у мају 2017. године, тако да сам први професор енглеског језика на тој установи, што значи да није било плана и програма који сам преузела од претходника, већ сам имала могућност да га креирам сама. Након разговора са професорима који предају енглески језик на нематичним факултетима у нашој земљи, стекла сам утисак да се, у већини случајева, настава углавном своди на читање и превођење текстова, као и на израду студентских презентација или писање семинарских радова. Прве године сам и ја тако радила,

желећи да својим студентима пружим исти програм који имају студенти на осталим факултетима, али на крају академске године сам схватила да, сем тога што су студенти научили пар нових термина из области пољопривреде, нисам са њима остварила значајније резултате када се ради о учењу енглеског језика. Из тог разлога сам одлучила да променим план и програм за наредну академску годину, ставивши на прво место потребе студената а не начин рада на другим факултетима.

У организацији наставе на нематичним факултетима углавном се полази од претпоставке да је највећи број студената усвојио енглески језик током основног и средњег образовања, па се из тог разлога сматра да без великих тешкоћа могу да наставе са учењем језика (Силашки и Ђуровић 2012: 608), што је уједно била и моја претпоставка. Међутим, стварност је много другачија, првенствено због тога што студенти долазе из различитих средњих школа и то представља велике изазове у организацији наставе, али такође утиче и на циљеве наставе енглеског језика. Након анализе студентских колоквијума, презентација, домаћих задатака, као и активности на вежбама и предавањима, утврђено је које језичке вештине представљају потешкоћу као и које су лакше за савладати. Приметно је да студентима представља велики проблем да искажу своје мишљење или одраде неку другу говорну активност на енглеском језику пред осталима, из страха од прављења грешке као и од реакције осталих студената на њихову грешку. Вежбе из енглеског језика се одржавају у групама од по 20 студената, на којима се примећује знатно веће учешће студената када се раде активности посвећене развијању говорних компетенција, док су предавања заједничка за све студијске програме, и тада се бележи слабије учешће студената. Одређен ниво нелагодности код студената се примећује и при излагању студентских презентација, где студенти у пару или мањим групама излажу своје презентације на неку од понуђених тема из области пољопривреде. Поред говорних вежби, одређени број студената има мањих потешкоћа и са применом појединих граматичких конструкција, углавном су то пасив

и кондиционали, што сам могла да приметим при решавању задатака писања, као и путем усменог изражавања студената. Слушање и читање су две вештине за које сам приметила да студентима не стварају веће потешкоће.

Своја запажања сам изнела декану факултета на коме радим, као и продекану за наставу, и желела бих посебно да истакнем њихову спремност да ми потпуно изађу у сусрет када се ради о мењању плана и програма након само годину дана рада. Од велике помоћи су ми биле и остале колеге који предају стручне предмете, јер су ми дали сав релевантан материјал који користе у настави, тако да су припремљене лекције које студенти касније обрађују и на другим предметима, у смислу коришћења стручних садржаја, уз то учећи и енглески језик, јер сматрам да је од кључне важности да се у наставу енглеског језика струке уведу аутентични наставни материјали, који нису креирани само у сврху усвајања страног језика. Када се ради о начину извођења наставе, настојим да створим атмосферу у којој студенти без устезања могу да се укључе у активности, где их неће савладати страх од прављења грешке, и где неће доживети енглески језик као још један предмет који само треба положити. Као што сам већ поменула у оквиру овог поглавља, на почетку прве године рада на Пољопривредном факултету сам кренула од претпоставке да је већина студената усвојила енглески језик током основног и средњег образовања, те сам сматрала да ће без већих проблема пратити наставу, али ситуација је била далеко другачија. Зато сада на почетку сваке академске године студенти на првом предавању одраде улазни тест који садржи од двадесет до тридесет питања кроз која се може утврдити ниво знања енглеског језика и на основу тога се даље припремају материјали за предавања и вежбе.

Да ли ће настава страног језика обухватати садржаје везане за одређену дисциплину или ће се фокусирати на опште ствари, зависи од факултета. Настава језика струке разликује се од наставе општег језика и по садржајима и по методологији. Када је реч о факултету на коме радим, без икаквих недоумица је одлучено да то буде језик струке, пре

свега како би се студенти лакше укључили у академске токове, али и у сврху развијања независности, когнитивних вештина и моћи критичког размишљања, јер се настава енглеског језика на Пољопривредном факултету у Крушевцу осмишљава на основу утврђених потреба студената и захтева области којом се они баве.

Пример наведене студије случаја је јасан показатељ да језичку образовну политику не треба увек спроводити само по принципу одозго-на-доле. Како и сам назив каже, јасно је да се таква врста језичке образовне политике спроводи по хијерархијском принципу деловања, тј. надлежне институције препоручују план и програм по коме ће се радити. Битно је нагласити да циљ ове студије случаја није да представи такву језичку политику као лошу. На сопственом примеру сам се уверила да је немогуће придржавати се искључиво прописаног плана и програма, посебно када се ради о настави језика на високошколској установи; ученици долазе из различитих средњих школа, не поседују сви исти ниво знања страног језика, а деси се и да неки од њих на претходним нивоима образовања нису учили енглески као страни језик, већ неки други језик. У опису теоријске наставе из предмета Енглески језик на Пољопривредном факултету у Крушевцу стоји „Граматика (множина и род именица, заменице, прилози, предлози, времена и слагање времена, бројеви, пасивне конструкције); Морфолошки процеси (деривација; лексичка анализа текста); Обрада стручне терминологије; Синтаксичка и семантичка анализа; Писање сажетака и презентирање кључних идеја из обрађеног текста”, али када се узму у обзир време предодређено за наставу страног језика као и ниво знања студената, али и њихове потребе, долази се до закључка да је веома тешко постићи све за само један семестар, колико је издвојено за наставу страног језика на Пољопривредном факултету.

Језичка политика „одоздо-на-горе“ користи сличне механизме као она „одозго-на-доле“, али при томе не примењује утемељене друштвене хијерархије и присуство менаџера који своје одлуке заснивају на ауторитету

институција, већ на хетерархијском устројству које условљава и конструише партнерски однос, оснаживање појединаца, умрежавање, тимски рад, све то у специфичном контексту који изнедрова нова значења. (Филиповић 2018:19)

Управо у томе лежи извор креирања плана и програма за студенте када се ради о настави енглеског језика, у партнерском односу, тимском раду, оснаживању. Материјали за предавања и вежбе се припремају у складу са потребама студената, у циљу постизања што бољих резултата за што краћи временски период.

5. Закључак

Након теоријских објашњења, као и практичних примера спровођења језичких образовних политика, стиче се утисак да када се ради о језичким политикама одозго-на-доле постоје мане и пропусти у разним земљама у свету, не само код нас у Србији. Циљ овог рада није био да прикаже који начин спровођења језичких образовних политика је бољи, већ да пружи увид у начине њиховог функционисања, али након детаљне анализе литературе коришћене за израду овог рада, немогуће је а не приметити да постоји потреба за преиспитивањем ставова и креирањем иницијатива за ефикасније спровођење језичких политика одоздо-на-горе. Верујем да је у те сврхе неопходно укључити и научне истраживаче, наставнике јер су управо они у директном контакту са ученицима на свим образовним нивоима и најбоље могу да увиде шта је то што недостаје и треба променити, јер би језици у образовном систему требало да буду једна од важнијих тема образовне политике сваке земље. Зато треба приступити систематској анализи образовних система како би креирали планове и програме који ће донети предности и појединцима али и друштву једне земље.

Собзиром на то да се енглески језик „усталио“ као академска *lingua franca*, студенти из земаља ван енглеског говорног подручја ће се у једном тренутку суочити са енглеским језиком у току својих студија (Гредол 2006). Након детаљне анализе

радова на тему језичке политике и планирања и језичке образовне политике, у оквиру којих је, у неким од њих, било речи и о настави страних језика на нематичним факултетима у Србији, немогуће је а не закључити да факултети у нашој земљи очигледно схватају колико је енглески језик битан у академској настави, али мишљења сам да је настава енглеског језика на нематичним факултетима у Србији отежана из више разлога. Пре свега, време које је опредељено за наставу страног језика на факултетима је кратко, страни језици се на нематичним факултетима изучавају углавном два или четири семестра, а на неким факултетима чак само и један семестар. Затим, ту су и огромне разлике међу студентима када се ради о нивоу знања енглеског језика, јер студенти долазе из разних средњих школа, те је немогуће очекивати да сви поседују исти или приближан ниво знања. На крају бих навела и да се наставници налазе пред бројним изазовима када је реч о настави енглеског као језика струке зато што током школовања нису обучавани за тај вид наставе, тако да настава језика струке пре свега изискује велику припрему наставника.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 1992: R. Bugarski, *Language in Yugoslavia: Situation, policy and planning*. In: R. Bugarski, C. Hawkesworth (eds.), *Language planning in Yugoslavia*, Bloomington: Slavica Publishers, 9–26.
- Вергер 2012: A. Verger, *Global education policy and international development: An introductory framework*. In: A. Verger, M. Movelli, H. K. Altinkyelken (eds.), *Global education policy and international development: New agendas, issues and policies*, London: Continuum, 3–31.
- Вучо 2018: Ј. Вучо, *Језик и језици образовања*. У: Ј. Филиповић, Ј. Вучо (ур.), *Језици образовања*, Београд: Филолошки факултет, 33–55.
- Гредол 2006: D. Graddol, *English Next*. British Council.
- Дурбаба 2014: О. Дурбаба, *Настава страних језика у Србији и аспекти језичког планирања на нивоу локалне заједнице: приказ једне студије случаја*. У: Ј. Филиповић, О. Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике*, Београд: Филолошки факултет, 51–73.

- Момчиловић 2012: Н. Момчиловић, *Европска вишејезичност и улога енглеског језика*. У: Б. Димитријевић (ур.), *Филологија и универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 617–630.
- Нитфулини 2001: В. Nitfulini, *The bottom up approach and top down approaches to language learning*. Online, [<https://www.academia.edu/32335689/>]
- О’Рурк и Кастиљо 2009: В. O’Rourke, D. Castillo, *Top-down or bottom-up? Language policies in public service interpreting in the Republic of Ireland, Scotland and Spain*. Edinburgh: Center for Translation and Interpreting Studies, Heriot-Watt University.
- Савица и Ђурић 2006: Т. Савица, Ж. Ђурић, *Шта вири испод дечерме: Осврт на збирку задатака из српског језика*. *Наслеђе*, 3(5), 179–189.
- Силашки и Ђуровић 2012: Н. Силашки, Т. Ђуровић, *Енглески језик као предуслов за укључење економиста у међународне научне и стручне токове*. У: Б. Димитријевић (ур.), *Филологија и универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 606–616.
- Сполски 2004: В. Spolsky, *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Уједињене Нације 2016: United Nations, *Language Initiatives from up to bottom and bottom up*. New York: UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Social Policy and Development, Secretariat of the Permanent Forum on Indigenous Issues, International Expert Group Meeting.
- Филиповић 2014: Ј. Филиповић, *Теоријски концепти и специфичности језичке образовне политике*. У: Ј. Филиповић, О. Дурбаба (ур.), *Језици у образовању и језичке образовне политике*, Београд: Филолошки факултет, 17–35.
- Филиповић 2017: Ј. Filipović, *Jezik, standardizacija, standardnojezička kultura i jezička politika i planiranje*. *Glasnik odjeljenja društvenih nauka*, 23, 217–231.
- Филиповић 2018: Ј. Филиповић, *Језичка политика и планирање и језичко предводништво: образовање за 21. век*. У: Ј. Филиповић, Ј. Вучо (ур.), *Језици образовања*, Београд: Филолошки факултет, 15–33.
- Хауген 1959: Е. Haugen, *Planning for a Standard Language in Modern Norway*. *Anthropological Linguistics*, 1(3), 8–21.
- Хелд 2001: D. Held, *Globalization*. In: J. Krieger, (ed.) *The Oxford Companion to Politics of the World*, Oxford: Oxford University Press, Online.

Katarina Milosavljević

**TWO WAYS OF IMPLEMENTING LANGUAGE EDUCATION
POLICY: TOP-DOWN AND BOTTOM-UP;
A REVIEW OF ONE CASE STUDY**

Summary

The aim of this paper is to give an insight into the concepts of language policy and planning as well as language education policy, through a detailed review of literature, because it is language education policy that deals with languages in formal education systems. The English language takes an important place in university teaching, most literature as well as publications from the SCI (Science Citation Index) list are written in English, and knowledge of that foreign language is considered an important qualification that academic citizens should have, since it gives them the opportunity to get involved in international flows. For that reason, this paper presents a case study of the implementation of language education policy at the Faculty of Agriculture in Krusevac, University of Nis. It is important to emphasize that the aim of the paper is not to show which way of implementing language education policies is better, but to provide insight into the ways they function.

Key words: language education policy, language policy and planning, foreign language teaching, English language, higher education, faculties.

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ

Олга Стојадиновић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Докторанткиња

371.3::811.134.2'243
<https://doi.org/10.18485/zivjez.2020.40.1.12>
Оригинални научни рад/ Стручни рад

ПОСЛЕДЊЕ РЕЧИ КЊИЖЕВНИХ ЛИКОВА (НА МАТЕРИЈАЛУ СТВАРАЛАШТВА АНТОНА ПАВЛОВИЧА ЧЕХОВА)

Рад се бави проучавањем последњих речи књижевних јунака на материјалу прича и драма Антона Павловича Чехова. Циљ рада је да понуди преглед говорне ситуације последњих речи фиктивних ликова на корпусу Чеховљевог стваралаштва уз њихову прагматичку анализу на основу теорије говорних чинова. Анализом прикупљеног материјала дошли смо до закључка да су у последњим речима књижевних ликова најзаступљенији директиви и експресиви, ређе асертиви и декларативи, док комисиви, због специфичности говорне ситуације, нису заступљени.

Кључне речи: последње речи књижевних јунака, Антон Павлович Чехов, руска књижевност, говорни чинови.

1. Увод

Предмет нашег рада представљају последње речи књижевних ликова, као интересантан феномен који писцу пружа могућност да у простору уметничке фикције самостално креира и читаоцу приближи и прикаже специфичну говорну ситуацију самртнога часа својих књижевних јунака, њихових последњих исказа, па и мисли. Инспирацију за истраживање оваквог типа нашли смо у раду проф. др академика Предрага Пипера, под називом *Говорник као смртник и самртник* (Пипер 2014: 457–472), у коме се проучава говорна ситуација самртнога часа и последњег обраћања самртника, али се даје

* oljastojadinovic9@gmail.com

и наговештај да би се слично истраживање могло спровести на простору књижевних дела, чија би анализа била значајна „не само са становишта њихове психолошке уверљивости у структури дела и књижевних ликова у њему него и са становишта увида у личност писца, у његов стваралачки поступак и његов однос према властитом делу“ (Пипер 2014: 471).

Теорија говорних чинова првобитно је формулисана, разрађена и представљена од стране Џ. Л. Остина у оквиру његових предавања на Харварду, где је истакнуто да реченични искази не представљају пуки опис неке радње, већ „само исказивање да се нешто чини или пак тврђење да се то и то чини – значи то и то чинити“ (Остин 1994: 16). Циљ нашег рада била је прагматичка анализа прикупљених примера помоћу теорије говорних чинова са циљем одређивања њихове заступљености у датој говорној ситуацији, као и презентација и интерпретација анализираних грађе ради сагледавања комплексне проблематике последњих речи и специфичности овакве говорне ситуације из њене фиктивне перспективе дате у књижевном стваралаштву. Такође, настојали смо и да одредимо како је писац представио своје књижевне ликове у говорној ситуацији самртног часа и да ли им је наменио комуникацијску улогу говорника у тим специфичним тренуцима или их је пак из одређених разлога лишио те улоге. С тим у вези покушали смо да дефинишемо „припремљеност“ односно „неприпремљеност“ књижевних ликова за коначни одлазак, њихов ниво „свести“, односно „несвести“, и „смирености“, односно „немира“. Приликом прагматичке анализе користили смо се типологијом комуникативних функција исказа понуђеној од стране Љ. Поповић, према којој су искази подељени на асертивне, директивне, интерогативне, комисивне, пермисивне, експресивне и декларативне (Пипер и сарадници 2005: 985-1059).

Анализирани корпус саставили смо проучавањем стваралаштва Антона Павловича Чехова, његових прича и драма, које смо изабрали због психолошки уверљивих и

разноликних портрета књижевних јунака. Истраживање је обављено на корпусу састављеном од осам томова сабраних дела А. П. Чехова на руском језику, али смо приликом цитирања користили и позивали се и на електронска издања. За сваки оригиналан цитат на руском језику наведен је и превод на српски језик преузет из два тома изабраних Чеховљевих дела или преведен од стране аутора овог текста, уколико у парентези није наведено супротно.

2. Анализа

Последњу говорну ситуацију или говорну ситуацију самртног часа као неизбежни и саставни део људског живота, Чехов је више пута описивао у својим делима, а нека дела су и у потпуности била посвећена тематици смрти и последњих молби или жеља, попут прича као што су Н. М. Пржеваљски (*Н.М. Пржевальский*) и Глумачка пропаст (*Актерская гибель*) у којима јунаци, предосећајући скори долазак смрти, експлицитно исказују жељу за местом последњег и вечног почивалишта. Кратак текст посвећен Николају М. Пржеваљском представља пишчево размишљање о последњој молби овог истакнутог руског географа, природњака и путописца, да буде сахрањен на обали језера Исик Кул¹ (Чехов 1970в: 505) са закључком о исправности такве одлуке, иако не представља најлогичнији избор у сличним ситуацијама, попут жеље за повратком у отаџбину и родно место, каква је исказана у *делу* Глумачка пропаст (*Актерская гибель*), где главни јунак суочен с осећајем блиске смрти управо изражава жељу да се врати кући у родни

1 „На самрти Н.М. Пржеваљски затражио је да буде сахрањен на обали језера Исик-Кул. Бог је умирућем дао снагу да постигне још један подвиг – да потисне осећај чежње за родном земљом и да преда свој гроб пустињи.“ „Н. М. Пржевальский, умирая, просил, чтобы его похоронили на берегу озера Иссык-Куль. Умиравшему бог дал силы совершить еще один подвиг — подавить в себе чувство тоски по родной земле и отдать свою могилу пустыне.“ (Чехов 1970в: 505)

град² (Чехов 1970а: 217). Говорним чином директивне природе главни јунак приче саопштава последњу жељу да отпутује у Вјазму, изражену путем елиптичних конструкција и оптативно употребљеног потенцијала и императива, паралелно с осећајем експресивног кајања којим глумац констатује да је његов живот неповратно изгубљен: „В Вязьму надо! Ей-богу, в Вязьму! Ни жены, ни детей,— бормотал Щипцов.— Не идти бы в актёры, а в Вязьме жить! Пропала, Семён, жизнь! Ох, в Вязьму бы!”³ (Чехов 1970а: 220).

Кајање и туга због осећаја да је живот проживљен механички, без размишљања, и сасвим не онако како треба, честа је тема Чеховљевих прича. У делу Досадна прича (*Скучная история*), признати професор универзитета, Николај Степанович, тајни саветник и носилац многих одликовања, суочен са тешком болешћу почиње да преиспитује свој живот и животне одлуке, односе са другим људима, као и однос према свом позиву, науци, свету, али и према самом себи. Отуђен од породице, од жене и ћерке, Николај Степанович путује у Харков да тамо проведе последње дане. Осећајући потпуну равнодушност према свему што га окружује, главни јунак седи у хотелској соби и покушава да упозна самог себе и да дефинише своје жеље и пати јер увиђа одсуство нечег великог и главног, неке опште идеје која би његов живот учинила вредним и сврсисходним и дала му смисао и снагу да издржи у тешким тренуцима, да не клоне духом и не падне у малодушност, апатију и обузетост мрачним мислима и осећањима. Посебну резигнираност главни јунак осећа због тога што га ни славно име, ни блистава каријера, ни исправно проведен живот не могу спасити и заштити од страдања. С тим у вези, последње мисли главног јунака ове

2 „Морам ићи кући! ..У Вјазму ... у своју домовину... Тамо бих желео да умрем ... Ништа ме не боли, али... осећам ...“

„Домой надо!... В Вязьму... на родину... Там бы помереть... Ничего не болит, но я... чувствую...” (Чехов 1970а: 217)

3 „Морам у Вјазму! Богами, у Вјазму! Ни жене, ни деце, – мрмљао је Шипцов. – Није требало да идем у глумце, већ да живим у Вјазми! Изгубљен живот, Семјоне! Ох, кад бих могао у Вјазму!“

приче у ширем контексту представљају његова размишљања о животу, његову саморефлексију и вредновање проживљеног, док последње речи представљају његов опроштај од Каће, ћерке његовог покојног друга, очног лекара, коју му је пријатељ након своје смрти оставио на старање. Николај Степанович био је посебно везан за њу и његовим немим опроштајем од ње завршава се и прича о нашем јунаку.

Давай, Катя, завтракать, — говорю я, натянута улыбаясь. — Будет плакать! И тотчас же я прибавляю упавшим голосом: Меня скоро не станет, Катя... Катя встает и, холодно улыбнувшись, не глядя на меня, протягивает мне руку. Мне хочется спросить: «Значит, на похоронах у меня не будешь?»... Черное платье в последний раз мелькнуло, затихли шаги... Прощай, мое сокровище!⁴ (Чехов 1970в: 333-334)

С друге стране, у причи *Архијереј*, главни јунак своју позицију у друштву види као терет, о чему сведоче његове последње речи у облику реторичког питања које преосвећени Петар у поверењу упућује оцу Сисоју вече пре него што ће умрети: „Какой я архиерей? – продолжал тихо преосвященный. – Мне бы быть деревенским священником, дьячком... или простым монахом... Меня давит всё это... давит...” (Чехов 1899–1902: Web)⁵.

Неочекивана болест и брзина последњег часа лишила је главног јунака могућности последњег говора, али писац читаоца оставља у уверењу да јунак поздравља блиску смрт као ослобођење и почетак новог живота коме се радује: „*Как хорошо! – думал он. – Как хорошо!*”⁶ (Чехов 1899–1902: Web).

4 „Хајде, Катја, да доручкујемо, – кажем смејући се усиљено. – Биће времена за плакање! И одмах додајем тихим гласом: Ускоро ме више неће бити, Катја ... Катја устаје и, осмехнувши се хладно, пружа ми руку, не гледајући ме. Хтео бих да је упитам: „Дакле, нећеш бити на мојој сахрани?” ... Црна хаљина је промакла последњи пут, кораци су утихнули ... Збогом, злато моје!”

5 „Какав сам ја архијереј? Требало би да будем сеоски поп, црквењак... или обичан калуђер... Мене гуши све ово... гуши...” (Чехов 2013а: 676)

6 „Како је лепо! – мислио је, – Како је лепо!” (Чехов 2013а: 676)

А он уже не мог выговорить ни слова, ничего не понимал, и представлялось ему, что он, уже простой, обыкновенный человек, идет по полю быстро, весело, постукивая палочкой, а над ним широкое небо, залитое солнцем, и он свободен теперь, как птица, может идти, куда угодно!⁷ (Чехов 1899–1902: Web)

Као што се може видети, Чеховљеви књижевни јунаци јединствену ситуацију последњих речи у тренутку самртнога часа доживљавају и проживљавају на различите начине: од спремности, прибраности и помирености са судбином до потпуне неприпремљености за коначни одлазак и неочекиваности последњег трена, што диктира и њихову реакцију и последње саопштене или несаопштене речи. Занимљив аспект који се на материјалу књижевних дела може проучавати, за разлику од стварности, представља поље последњих мисли које јунаци имају и које неретко садрже најинтензивније и најсадржајније поруке које књижевни јунаци из различитих разлога не изговарају или пак не успевају да изговоре. Такође, у одређеним случајевима, тешко је поставити границу између последњих мисли и последњих речи, јер се оне често поклапају, допуњују и међусобно надовезују или објашњавају.

У причи *Павиљон бр. 6* доктор Андреј Јефимич Рагин умире од можданог удара изазваног Никитиним ударцима, неправедно затворен у павиљону као душевно оболео човек. Његове последње речи заправо представљају последње свесно и намерно изабрано ћутање о чему нас писац обавештава пратећи ток јунакових мисли: „Он не ел, не пил, лежал неподвижно и молчал. «Мне всё равно, – думал он, когда ему задавали вопросы. – Отвечать не стану... Мне всё равно»⁸ (Чехов 1892: Web).

7 „А он више није могао да изговори ни реч, ништа није схватао, и чинило му се како, већ као сасвим једноставан, обичан човек, иде пољем брзо, весело, лупкајући штапићем, а над њим је широко небо, преплављено сунцем, и он је сада слободан као птица, може да иде куда му се прохте!“ (Чехов 2013а: 676-677)

8 „Није јео, није пио, лежао је непомично и ћутао. „Мени је свеједно – мислио је кад су му постављали питања. – Нећу да одговарам... Свеједно ми је.“ (Чехов 2013а: 427).

Ћутање изнуђено болешћу и слабошћу описано је у причи Туга (*Горе*), где се ћутња старице контрастира непрекидно и неповезаној причи њеног мужа, Григорија Петрова, који је вози код лекара. Старица умире без речи на путу за болницу и писац бележи само израз њеног лица који се пред смрт битно разликовао од обичног свакодневног израза који је имала.

Когда вчера вечером воротился он домой, по обыкновению пьяненьким, и по застарелой привычке начал браниться и махать кулаками, старуха взглянула на своего буяна так, как раньше никогда не глядела. Обыкновенно выражение ее старческих глаз было мученическое, кроткое, как у собак, которых много бьют и плохо кормят, теперь же она глядела сурово и неподвижно, как глядят святые на иконах или умирающие.⁹ (Чехов 1970а: 153).

Сличан књижевни поступак као у причи Туга, где смрт долази онеме ко умире као спас од лошег живота, а уједно и као казна и освета блиским људима због њиховог непримереног понашања и нељубави, уочљив је и у причи Ветропирка (*Попрыгунья*), где главна јунакиња, која се лоше односила према свом мужу, бива кажњена његовом изненадном смрћу. Лекар Осип Степанич Димов умире од дифтерије, без последњих речи и у бунилу, а његове последње исказане речи у причи представљају говорни чин директивне природе у виду упутства жени: „Мама, ты не входи ко мне, а только подойди к двери. – Вот что... Третьего дня я заразился в больнице дифтеритом, и теперь... мне нехорошо. Пошли поскорее за Коростелевым”¹⁰(Чехов 1891: Web).

9 „Кад се синоћ вратио кући, пијан као и обично, и по старој навици почео да псује и маше песницама, старица је погледала свог галамџију онако како га никада раније није гледала. Уобичајен израз њених старачких очију био је мученички, кротак, као код паса које много бију и лоше хране, али сада је гледала строго и непомично, као што гледају свеци на иконама или они који умиру.“

10 „Мамице, не улази код мене, него само приђи до врата. Ево шта је. Прекјуче, у болници, заразио сам се дифтеријом, и сада... Нисам добро. Пошаљи одмах по Коростелева.“ (Чехов 2013а: 368).

О неочекиваности последњег часа и неприпремљености за коначни одлазак говори и тужна прича под називом *Сељаци (Мужики)*, где је описана смрт Николаја Чикилдејева, слуге у московском хотелу „Словенски базар“, који се разболео, добио отказ на послу и потрошио сав новац на лечење, услед чега је одлучио да се са женом и ћерком врати кући у село, како би тамо оздравио и опоравио се окружен вољеним, блиским људима. Међутим, на селу га је неочекивано дочекала огромна породица која је живела у тешкој немаштини, и којима је стога он, болестан и без новца, представљао само терет.

Николай стал дрожать; лицо у него осунулось и, как говорили бабы, сжалось в кулачок; пальцы посинели. Он кутался и в одеяло, и в тулуп, но становилось все холоднее. К вечеру он затосковал; просил, чтобы его положили на пол, просил, чтобы портной не курил, потом затих под тулупом и к утру умер.¹¹ (Чехов 1897: Web)

Услед незнања и немаштине, лечио га је нестручан лекар, или како га зову у причи – Шарлатан, који је уместо да помогне само погоршао болесниково стање и проузроковао превремену смрт. Овај мотив надрилекара, варалице, човека који се лажно представља као лекар, а лечећи људе заправо их убија, представља лутајући мотив присутан како у причи *Актерская гибель*, тако и у причи Хитна помоћ (*Скорая помощь*), где људи покушавају да помогну дављенику извученом из воде, а заправо га из незнања убијају. Његове последње речи окупљен народ доживљава као бунцање, а оне изражавају снажну експресивну љутњу и негодовање уз исказе непристајања и одбијања, који су упућени некоме ко није присутан.

Заместо, говорит, родителя... Ах, волк те заешь! Это за семь-то рублей?... Тот бессмысленно поводит глазами и

11 „Николај поче да се тресе, лице му се смежура и, што би жене рекле, претвори се у песницу; помодреше му и прсти. Умотавао се и у јорган и у кожу, али му је било све хладније. Сневесели се у сумрак; замоли да га пренесу на патос, да кројач не пуши, па се умири испод кожуха и у свитање испусти душу.“ (Чехов 2013а: 564-565)

молчит... Это за семь-то рублей? — бормочет утопленник. — Поди ты, говорю, к псу... Мы не желаем... (Чехов 1970б: 304), Поди ты, говорю, к псу, — бормочет утопленник, не сопротивляясь и как бы не замечая, что его поднимают и кладут на рогожу. — Мы не желаем.¹² (Чехов 1970б: 305).

И док једни, попут Ивана Дмитровича Червјакова из приче Чиновникова смрт (*Смерть чиновника*) умиру без речи тако што просто оду кући, легну на диван и умру, паралисани осећајем ужасног страха и инфериорности пред људима који поседују виши чин, други попут Беликова, наставника грчког, из приче Човек у футроли (*Человек в футляре*), умиру у тишини из осећаја бескрајне осрамоћености и увређености која се не може преживети и опростити.

И етим раскатистым, заливчатым «ха-ха-ха» завершилось всё: и сватовство, и земное существование Беликова... Он лежал под пологом, укрытый одеялом, и молчал; спросишь его, а он только да или нет – и больше ни звука... Через месяц Беликов умер.¹³ (Чехов 1898а: Web).

Занимљив је случај који је писац навео у својој причи Огрозд (*Крыжовник*), а који представља пример последњег геста: „Деньги, как водка, делают человека чужаком. У нас в городе умирал купец. Перед смертью приказал подать себе тарелку меду и съел все свои деньги и выигрышные билеты вместе с медом, чтобы никому не досталось”¹⁴ (Чехов 1898б: Web).

12 „Каже, уместо родитеља ... Ах, ђаво те однео! Је ли то за седам рубаља? ... Овај бесмислено гледа око себе и ћути ... Је ли то за седам рубаља? – мрмља давленик. – Кажем, иди дођавола... Не желимо ..., Кажем, иди дођавола, – мрмља давленик, не противећи се, као да не примећује да га подижу и стављају на рогожину. – Не желимо.“

13 „И тим бучним испрекиданим „ха-ха-ха» завршило се све: и просидба, и Беликовљево земаљско битисање... Лежао је иза завесе, покривен ћебетом, и ћутао; питаш га нешто, а он само „да» или „не» – и више ни гласка... После месец дана Беликов је умро.“ (Чехов 2013а: 613).

14 „Новац, као вотка, човека учини настраним. Код нас у граду био на самрти трговац. Пре него што ће да умре, он нареди да му донесу тацну меда, и с медом поједе сав свој новац и лозове, како његово богатство не би припало другом.“ (Чехов 2013а: 620).

И док један од војника из приче *Гусев* неочекивано умире док је играо карте, неспреман и у бунилу, изговарајући само „*Я сейчас, братцы...*“¹⁵ (Чехов 1970в: 356), главни јунак ове приче умире свестан скорог краја и тужан јер неће дочекати да види земљу и да брод дође до копна. На питање морнара и војника „*А помиратъ страшно?*“¹⁶, он одговара следећим речима које уједно представљају и његове последње речи којима исказује забринутост због ближњих које оставља на милост и немилост судбини и последњу жељу за сном:

Страшно. Мне хозяйства жалко. Брат у меня дома, знаешь, не степенный: пьяница, бабу зря бьет, родителей не почитает. Без меня всё пропадет и отец со старухой, гляди, по миру пойдут. Одначе, брат, ноги у меня не стоят, да и душно тут... Пойдем спать.¹⁷ (Чехов 1970в: 361-362)

Помиреност са доласком смрти видљива је и у причи Хоћу да спавам (*Спать хочется*), где Јефим док га доктор прегледа, сталожено одговара доктору да му је дошао крај исказима са асертивном функцијом у облику најаве блиске смрти и констатације „коли смертъ пришла, что уж тут“¹⁸, као и експресивом који изражава захвалност доктору за труд.

Помиратъ, ваше благородие, пришло время... Не быть мне в живых... // Полно вздор говорить... Вылечим! // Это как вам угодно, ваше благородие, благодарим покорно, а только мы понимаем... Коли смертъ пришла, что уж тут.¹⁹ (Чехов 1970в: 69)

15 „Сад ћу, браћо...“

16 „Да ли се плашиш смрти?“

17 „Плашим се. Жао ми је домаћинства. Брат код куће ми је неозбиљан: пијаница, туче жену без разлога, не поштује родитеље. Без мене све ће пропасти и, гле, отац са старицом поћи ће по свету. Међутим, брате, ноге ме издају, а овде је и загушљиво ... Хајдемо на спавање.“

18 „Ако је смрт дошла, шта да се ту ради.“

19 „Ваша милости, дошло је време да се умре... Нећу остати жив... // Не причај свашта ... Излечићемо те! // Како год вам драго, ваша милости, понизно вам се захваљујемо, али само ми разумемо ... Ако је смрт дошла, шта да се ту ради.“

Међу јунацима Чеховљевих прича постоје и они који призивају сопствену смрт, попут Васе из приче Жене (*Бабы*), који се обраћа Богу с молбом да му пошаље смрт: „Вася сидит в другой комнате, держится за голову и плачет: „Злодей я! Погубил я свою жизнь! Пошли мне, господи, смерть!» На другой день Вася заболел, вроде как бы холерой, и к вечеру, слышу, помер”²⁰ (Чехов 1970в: 370).

Његова жена Машењка, која после смрти мужа бива осуђена и затворена, умире на путу за Сибир од грознице. Писац не дели са читаоцем њене последње речи, већ само кроз лик Матвеја Савича, локалног Тартифа, констатује њену смрт као заслужену и неминовну казну за лакомисленост и непослушност. Па ипак њене последње речи у причи, као последње речи у ширем смислу, упућене су управо М. Савичу, приликом његових долазака у затвор како би је посетио, и представљају њено одбијање и страх да прича са човеком који јој је проузроковао несрећу, кроз говорни чин директивне природе у форми императива „уйди”²¹: „А она, бывало, увидит меня и начнет трястись всем телом, машет руками и бормочет: ‘Уйди! Уйди!’ И Кузьку к себе прижимает, словно боится, чтоб я не отнял”²² (Чехов 1970в: 371).

Занимљиве су и приче у којима јунаци услед тренутне слабости или из освете размишљају о сопственој смрти и разрађују у глави сценарио таквог догађаја, попут Лизочке Кудринске из приче Мученици (*Страдальцы*), која се прехладила и добила грчеве због чега је умислила да је смртно болесна и почела да фантазира о смрти²³ и о томе како би

20 „Вася сидит в другой комнате, держится за голову и плачет: „Я сам злотвор! Уничтожил сам свой живот! Пошли ми, Господи, смрт!” Следующего дня Вася се разболео, као од колере, а увече је, чујем, умро.“

21 „одлази!”

22 „И дешавало се да ме види и да почне да дрхти целим телом, маше рукама и мрмља: „Одлази! Одлази!” И прибија Кузьку уз себе, као да се плаши да ћу да га отмам.“

23 Забринутом мужу Лизочка упућује следеће речи: „За себя я не боюсь... мне всё равно, даже я рада умереть, но мне тебя жаль! Вдруг ты овдовеешь и останешься один... Что ж? Поплачешь, погорюешь, а потом и привыкнешь. Даже женишься” (Чехов 1970а: 405-406).

то изгледало када би свима на самртном одру шапутала последње „прости”²⁴ (збогом). Или, попут Петра из приче Тешки људи (*Тяжелые люди*) који после свађе са родитељима бежи из куће и размишља о сопственој смрти која ће се десити без последњих речи, али ће се зато појавити у свим новинама и бити највећа казна његовом оцу.

Где-нибудь под Курском или под Серпуховом он, обессиленный и умирающий от голода, свалится и умрет. Его труп найдут, и во всех газетах появится известие, что там-то студент такой-то умер от голода...²⁵ (Чехов 1970б: 29)

Самоубиства у Чеховљевим причама и драмама углавном су мотивисана жељом за осветом особи која им је нанела бол, тугом због неузвраћене љубави, жељом да се оконча живот који им није донео ништа добро или, пак, услед немогућности проналаска смисла сопственог живота. Драма *Иванов* завршава се самоубиством главног лика, који говорним чином директивне природе наређује присутним људима да се склоне и да га оставе на миру, како би спровео своје мисли о самоубиству у дело.

Постой, я сейчас все это кончу! Проснулась во мне молодость, заговорил прежний Иванов! (Вынимает револьвер.)... Долго

„За себе се не плашим... свеједно ми је, чак сам и рада умрети, али ми је тебе жао! Одједном ћеш постати удовац и остати сам... Шта да се ради? Мало ћеш плакати, туговати, а затим ћеш се и навићи. Чак ћеш се и оженити.“

24 „И Лизочка рисуе себе картину собственной смерти, как вокруг ее смертного одра теснятся мать, муж, кузина Варя с мужем, родня, поклонники ее ‘таланта’, как она шепчет последнее ‘прости’.” (Чехов 1970а: 40б).

„И Лизочка себи црта слику сопствене смрти, како су се око њеног самртног одра збили мајка, муж, рођака Варја са мужем, родбина и поштоваоци њеног «таланта» и како она шапуће последње ‘збогом!’“

25 „Негде у близини Курска или Серпухова, исцрпљен и мртав гладан, срушиће се и умрети. Пронаћи ће његов леш и у свим новинама појавиће се вест да је ту и ту студент тај и тај умро од глади.“

катил вниз по наклону, теперь стой! Пора и честь знать! Отойдите! Спасибо, Саша!... Оставьте меня! (Отбегает в сторону и застреливается.)²⁶ (Чехов 1887: Web)

Поред прохибитивних исказа са директивном функцијом који имају јак илокутивни напон, јер говорник у руци држи револвер и наређује окупљеним људима да се склоне и оставе га на миру, присутни су и искази с експресивном функцијом где се говорник захваљује Саше и емотивно наглас размишља о свом животу. У драми Галеб (*Чайка*), Константин Гаврилович Трепљев убија се због неузвраћене љубави и осећаја „промашеног живота”. Последње речи, пре него што поцепе своје рукописе и изврши самоубиство, он упућује Нини, жени коју воли, а која несрећно воли другог мушкарца. Његове последње речи у ширем смислу представљају израз његове саморефлексије и потпуног очаја: „Вы нашли свою дорогу, вы знаете, куда идете, а я все еще ношусь в хаосе грез и образов, не зная, для чего и кому это нужно. Я не верую и не знаю, в чем мое призвание”²⁷ (Чехов 1895: Web).

У причи под називом Волођа (*Володя*), о седамнаестогодишњем младићу који извршава самоубиство, Чехов покушава да проникне у психологију младих самоубица и објасни мотиве и разлоге који их подстичу на тако трагичне одлуке. Писац нам нуди опис младића који расте без оца, психички крхког, физички слабашног и друштвено не нарочито прилагођеног, који има изузетно лош однос са мајком и коме је стога тешко да у свету који га окружује пронађе чврсто упориште, мир, срећу и смисао, а његово постојеће нестабилно стање додатно се погоршава после првог

26 „Стани, ја ћу сад све то да окончам! Пробудила се у мени младост, проговорио је некадашњи Иванов! (вади револвер)... Дуго сам падао све ниже и ниже, сад стој! Време је да се стави тачка! Склоните се! Хвала ти, Саша!... Оставьте ме! (Јурне у страну и убија се.)“ (Чехов 2013б: 118)

27 „Ви сте нашли свој пут, ви знате куда идете, а ја још тумарам у хаосу снова и слика и не знам коме и зашто све то треба. Ја не верујем и не знам у чему је мој позив.“ (Чехов 2013б: 169)

љубавног искуства које главног јунака оставља разочараног и оптерећеног осећањима гриже савести због пропуштеног испита и могућег изbacивања из школе. Притиснут тешким и нејасним непријатним осећањима каква раније није имао, младићево незадовољство достиже своју кулминацију. Он тешким речима и увредама напада мајку, говори јој да је не воли, да је се стиди и да у њеним речима и понашању види само лаж²⁸. Његова последња мисао пред самоубиство била је у форми реторичког питања „Куда уйти?“²⁹. Поред јунакових исказа са директивном функцијом, попут оног у виду забране „Не смейте носити этого ватерпруфа!“³⁰ (Чехов 1970б: 278), у његовим последњим речима које саопштава мајци, присутни су и многобројни експресиви који исказују говорникове снажне емоције љутње, беса и негодовања: „Мама, это неправда! — сказал раздраженно Володя. — Зачем лгать? — Вы лжете! — Для чего вы рассказываете про генералов и баронесс? Всё это ложь!...“³¹ (Чехов 1970б: 280).

Да самоубиство може бити извршено и у стању потпуне смирености и хладнокрвности, а не само у стању афекта,

28 „Зачем вы пудритесь? Это не пристало в ваши годы! Вы наводите на себя красоту, не платите проигрыша, курите чужой табак... противно! Я вас не люблю... не люблю!... Не люблю... не люблю! — продолжал он, задыхаясь. — Вы безнравственная, бездушная... Не смейте носить этого ватерпруфа! Слышите? А то я изорву его в клочки... А где состояние моего отца? Где ваши деньги? Вы всё промотали! Мне не стыдно своей бедности, но стыдно, что у меня такая мать... Когда мои товарищи спрашивают о вас, я всегда краснею...“ (Чехов 1970б: 278).

„Зашто стављате пудер? То не одговара вашим годинама! Улепшавате се, не плаћате кад изгубите, пушите туђи дуван ... то је одвратно! Не волим вас ... не волим! ... не волим ... не волим! – настављао је губећи дах. – Неморални сте, бездушни ... Престаните да носите тај мантил! Да ли ме чујете? У супротном, поцепаћу га на комаде ... Где је имовина мога оца? Где је ваш новац? Све сте проћердали! Не стидим се свог сиромаштва, али се стидим што имам такву мајку ... Кад ме другови питају за вас, увек се зацрвеним...“

29 „Куда отићи?“

30 „Престаните да носите тај мантил! “

31 „Мама, то није истина! – рекао је љутило Волођа. – Зашто лажете? – Ви лажете! Зашто причате о генералима и бароницама? Све је то лаж!“

показује следећа Чеховљева прича под називом *Иследник (Следователь)*, у којој жена решава да се убије након порођаја како би се осветила мужу за неверство и зато свима у својој околини почиње да прича како ће умрети чим се породи.³² Целокупна прича испричана је из перспективе њеног мужа, који је женине речи о предстојећој смрти испрва сматрао за сујеверје, бесмислицу и фикс-идеју³³, да би након њене смрти поверовао да је у питању било необјашњиво предсказање. Описујући лекару догађаје који су претходили њеној смрти и последње речи своје жене, он бива поражен констатацијом његовог саговорника о женином планираном самоубиству тровањем, које је у причи исказано на следећи начин: „Но вот наступили и роды... Когда все кончилось, роженица пожелала взглянуть на младенца. Поглядела и сказала: – Ну, а теперь и умереть можно. Простилась, закрыла глаза и через полчаса отдала богу душу“³⁴ (Чехов 1970б: 266).

Последње супружине речи „Ну, а теперь и умереть можно“³⁵ (Чехов 1970б: 266) могле би спадати у исказе са пермисивном функцијом, с обзиром на то да овим речима она самој себи

32 „Делай, как знаешь, мне теперь все равно. К лету я буду уже на кладбище... Я нисколько не шучу, – говорит она. – Объявляю серьезно, что я скоро умру... Сейчас же после родов. Рожу и умру.“ (Чехов 1970б: 265)

„Ради шта хоћеш, мени је сад свеједно. До лета већ ћу бити на гробљу. Ни најмање се не шалим – говори она. – Озбиљно изјављујем да ћу ускоро умрети... Одмах после порођаја. Родићу и умрећу.“

33 „Близкая смерть стала идееѣе жены. Когда муж не слушал ее, она шла в кухню и говорила там о своей смерти с няней и кухаркой: Не много еще мне осталось жить, нянюшка. Как только рожу, сейчас же и умру. Не хотелось бы умирать так рано, да уж знать судьба моя такая“ (Чехов 1970б: 265).

„Блиская смрт постала је женина фикс-идеја. Када је муж није слушао, одлазила би у кухињу и тамо причала о својој смрти са дадиљом и куварицом: Нећу живети још дуго, дадиљице. Умрећу одмах након порођаја. Не умире ми се тако рано, али шта ћу када ми је таква судбина.“

34 „А онда је дошао и порођај... Када је све било готово, породила је пожелела да баци поглед на бебу. Погледала је и рекла: – А сада могу и да умрем. Поздравила се, затворила очи и кроз пола сата предала Богу душу.“

35 „А сад могу и да умрем.“

даје дозволу да изврши самоубиство или, пак, у исказе са декларативном функцијом у виду констатације и пресуде самој себи.

Постоје међу Чеховљевим јунацима и они који се у тешким и последњим тренуцима обраћају вољеним и блиским особама. Неки то, попут Александра Тимофејича, јунака приче Вереница (*Невеста*), због географске удаљености чине путем последњег писма, које представља уједно и његове последње речи у ширем смислу, с обзиром на то да је писмо послао непосредно пред смрт: „Пришло из Саратова письмо от Саши. Своим веселым, танцующим почерком он писал, что путешествие по Волге ему удалось вполне, но что в Саратове он прихворнул немного, потерял голос и уже две недели лежит в больнице“³⁶ (Чехов 1902–1903: Web).

Други добијају непријатно писмо и последње речи упућују особи која је далеко од њих, попут магистра Андреја Васиљевича Коврина, главног јунака приче Црни монах (*Черный монах*), који пред смрт дозива своју бившу жену Тању, којој је причинио много боли и која га у свом писму отворено криви за своју несрећу и смрт оца.

Он хотел позвать Варвару Николаевну, которая спала за ширмами, сделал усилие и проговорил:

— Таня!

Он упал на пол и, поднимаясь на руки, опять позвал:

— Таня!

Он звал Таню, звал большой сад с роскошными цветами, обрызганными росой, звал парк, сосны с мохнатыми корнями, ржаное поле, свою чудесную науку, свою молодость, смелость, радость, звал жизнь, которая была так прекрасна. Он видел на полу около своего лица большую лужу крови и не мог уже от слабости выговорить

36 „Стигло је из Саратова писмо од Саше. Својим веселим, несташним рукописом он је писао да му је путовање по Волги потпуно успело, али да је у Саратову мало оболео, изгубио глас и већ две недеље лежи у болници.“ (Чехов 2013а: 694)

ни одного слова, но невыразимое, безграничное счастье наполняло все его существо.³⁷ (Чехов 1893: Web)

Ипак најемотивнији од свих опроштаја представља опроштај барона Николаја Љвовича Тузенбаха од веренице Ирине. Овај књижевни лик из драме Три сестре (*Три сестры*) бива убијен на двобоју од стране капетана Василија Васильевича Сољонија. Пре него што ће поћи на двобој, он се опрашта од веренице уверен да ће преживети и да ће кроз сат времена њих двоје опет бити заједно³⁸, али након њене изјаве да га не воли, он губи полетност и само тужно констатује да је време да пође и последње збогом упућује вољеној жени уз уверење да се живот не завршава смрћу или да смрт заправо не постоји: „Надо иди, уже пора... Вот дерево засохло, но все

37 „Хтео је да зовне Варвару Николајевну, која је спавала иза паравана, напрегао се и изговорио:

– Тања!

Пао је на патос и, подижући се на руке, опет зовнуо:

– Тања!

Дозивао је Тању, звао је велику башту пуну раскошног цвећа пошкропљеног росом, дозивао је парк, борове чупавог корења, њиву ражи, своју чаробну науку, своју младост, смелост, радост, дозивао је живот који је био тако диван. На патосу, поред свог лица, угледао је велику локву крви и од немоћи није могао изговорити ни реч, али неизрецива, бескрајна срећа плавила је цело његово биће.“ (Чехов 2013а: 481)

38 „Тузенбах: Через час я вернусь и опять буду с тобой. (Целует ей руки.) Ненаглядная моя... (Всматривается ей в лицо.) Уже пять лет прошло, как я люблю тебя, и все не могу привыкнуть, и ты кажешься мне все прекраснее. Какие прелестные, чудные волосы! Какие глаза! Я увезу тебя завтра, мы будем работать, будем богаты, мечты мои оживут. Ты будешь счастлива. Только вот одно, только одно: ты меня не любишь! Ирина. Это не в моей власти! Я буду твоей женой, и верной, и покорной, но любви нет, что же делать!“ (Чехов 1900: Web)

„Тузенбах: Враћам се за сат и опет ћу бити с тобом. (Љуби јој руке.) Предивна моја... (Загледа јој се у лице.) Већ има пет година откако те волим, и још увек не могу да се навикнем, и ти ми изгледаш све лепша. Каква прелепа, дивна коса! Какве очи! Сутра ћу те одвести, ми ћемо радити, бити богати, снови моји ће оживети. Ти ћеш бити срећна. Само има једна ствар, само једна ствар: Ти мене не волиш!

Ирина: Ја ту не могу ништа! Бићу ти жена, и верна, и покорна, али љубави нема, тако је то!“ (Чехов 2013б: 271)

же оно вместе с другими качається от ветра. Так, мне кажется, если я и умру, то все же буду участвовать в жизни так или иначе. Прощай, моя милая..."³⁹ (Чехов 1900: Web).

3. Закључци

Резултати анализираног материјала показали су да већина јунака одлази неспремна, понекад и несвесна, у бунилу изговарајући последње речи или одлазећи без последњег говора, понекад из немоћи или услед неочекиваности последњег тренутка, а понекад у виду намерног ћутања и одбијања да се нешто каже или одговори на постављена питања. Одређени јунаци који су свесни скорог краја користе последње тренутке да се опросте од вољених људи, иако немају ту могућност, па неки ликови пред сам крај пишу писма далеким блиским особама или дозивају њихова имена. Са друге стране, постоје и они који смрт прижељкују, маштају о њој, дозивају је или помоћу смрти настоје да реше своје земаљске муке, освете се људима који су их повредили или побегну од живота. Ако претпоставимо да избор последњих речи пре свега једногласно показује шта је одређеној особи најдраже на свету и шта сматра за највећу животну вредност, могли бисмо навести и занимљив пример који сам писац у једној од прича наводи као случај настраности кроз анегдоту о богатом трговцу који пред смрт тражи да му се донесу мед и новац, како би их појео и на тај начин сачувао богатство за себе.

Такође, када је реч о реализацији говорних чинова, резултати анализе прикупљеног материјала недвосмислено показују да последње речи књижевни ликови остварују пре свега кроз употребу директива и експресива, ређе асертива и декларатива, док комисиви нису заступљени, што и не чуди с обзиром на специфичност говорне ситуације. На материјалу

39 „Треба да идем, време је... Ево, дрво се осушило, али се и даље повија на ветру. Тако се и мени чини, ако и умрем, ипак ћу учествовати у животу овако или онако. Збогом, мила моја..." (Чехов 2013б: 272)

смо потврдили да се говорни чин директивне природе обично изражава путем императива или оптативно употребљеног императива или потенцијала и да се одликује употребом елиптичних реченица. Форму последњих речи књижевних јунака у већини случаја одликује краткоћа, вероватно због пишчеве намере да његова дела буду што експресивнија, аутентичнија и реалистичнија, односно, што ближа стварности, у којој често говорници у свом последњем „говору” из различитих разлога не успевају да кажу све што желе или да се изразе на најбољи могући начин. Као што смо навели, после директива, најзаступљенији су експресиви који лексички и интонацијски исказују различите емоције говорника: тугу, очај, бес, негодовање, неслагање, захвалност, извињење, итд.

На основу анализираних материјала и прикупљених резултата могли бисмо закључити да је писац психолошки уверљиво представио своје јунаке, углавном им додељујући комуникацијску улогу говорника у тим специфичним тренуцима, док ситуације у којима то није био случај указују на постојање концептуално дубље сврсисходности и оправданости таквог пишчевог опредељења које је углавном у спречи са психолошком елаборацијом појединачног књижевног лика и пишчевим виђењем уникалности саме ситуације у склопу одређеног књижевног дела. Након добијених резултата спроведене анализе дошли смо до закључка да у оним случајевима када је књижевним ликовима додељена улога говорника, већина њих својим последњим речима исказује последњу молбу, жељу, наредбу, заповест, поздравља се са блиским људима, изјављује им љубав, изговара или дозива најзначајнија имена, исказује бригу за оне који остају, вреднује проживљени живот, констатује или најављује блиску смрт, износи различите тврдње или се, пак, каје због нечега. Постоје и они који у последњим тренуцима постају равнодушни према спољашњем свету и своју равнодушност или резигнираност исказују кроз ћутање, чиме се оправдава пишчево опредељење да одређене књижевне ликове лиши потребе за исказивањем „последњих речи” и преузимања на себе говорничке функције. Они који у последњим моментима

врше саморефлексију и размишљају о проживљеном животу или пак покушавају да побегну и ослободе се живота и земаљских мука, често постављају реторичка питања. Иако су прохибитиви у таквим ситуацијама ретки, наишли смо на један пример где самоубица својим претпоследњим речима управо изриче присутнима забрану приласка. Прагматичка анализа последњих речи књижевних јунака наводи на закључак о корелацији између специфичности дате говорне ситуације и реализације одређених говорних чинова који највише одговарају датој говорној ситуацији, што се у оквиру нашег истраживања може свести на истицање директива и експресива као најчешће коришћених и ситуацији најпримеренијих говорних чинова, и декларисање комисива као говорног чина који је најмање у складу са самом ситуацијом што је потврђено недостатком примера употребе комисива приликом вербализације последњих речи у оквиру ексцерпираних грађе.

Неприпремљеност књижевних јунака за „коначни одлазак”, њихов немир и њихово несхватање позиције у којој се налазе, у односу на јунаке који су спремни и који свесно и смирено реагују, упућује на пишчеву интенцију да што реалистичније и објективније представи сам чин „последњег тренутка”, о чему сведочи и закључак до којег је П. Пипер дошао у свом истраживању о томе да „већина људи одлази са овога света без припремљеног последњег „говора” (Пипер 2014: 463). Припремљеност или неприпремљеност књижевних јунака за напуштање сцене књижевног дела писац конципира тако да се може уочити узрочно-последична веза између могућности сагледавања специфичности саме говорне ситуације таквог тренутка и решености књижевних јунака да артикулишу и вербализују своје последње мисли и жеље на одређен начин или, пак, да их прећуте и не искажу. Поред ћутања, које такође може бити вишезначно, можемо закључити да и претпоследње речи, као и последње мисли и дела књижевних ликова, могу носити велике и важне поруке, које писац често обликује као садржајније, па можда чак и значајније од званично последњих речи јунака својих књижевних дела.

Иако се простор књижевне фикције не може поистоветити са стварним светом и суштински се од њега разликује, поље књижевности свакако представља плодно тле за слична истраживања и сам рад би могао бити подстицајан за исцрпнија проучавања дате проблематике у оквиру дела других књижевних стваралаца, а анализа психолошке мотивисаности одређених ситуацијских решења или одређених речи и поступака књижевних ликова у Чеховљевим причама могла би представљати користан материјал приликом анализе поетике овог писца.

ЛИТЕРАТУРА

Корпус

- Чехов 1887: А. П. Чехов, *Иванов*, [<https://ilibrary.ru/text/964/p.4/index.html>]
- Чехов 1891: А. П. Чехов, *Попрыгунья*, [<https://ilibrary.ru/text/706/p.7/index.html>]
- Чехов 1892: А. П. Чехов, *Палата № 6*, [<https://ilibrary.ru/text/989/p.19/index.html>]
- Чехов 1893: А. П. Чехов, *Черный монах*, [<https://ilibrary.ru/text/985/p.9/index.html>]
- Чехов 1895: А. П. Чехов, *Чайка*, [<https://ilibrary.ru/text/971/p.4/index.html>]
- Чехов 1897: А. П. Чехов, *Мужики*, [<https://ilibrary.ru/text/1160/p.8/index.html>]
- Чехов 1898а: А. П. Чехов, *Человек в футляре*, [<https://ilibrary.ru/text/438/p.1/index.html>]
- Чехов 1898б: А. П. Чехов, *Крыжовник*, [<https://ilibrary.ru/text/460/p.1/index.html>]
- Чехов 1899–1902: А. П. Чехов, *Архиерей*, [<https://ilibrary.ru/text/1185/p.4/index.html>]
- Чехов 1900: А. П. Чехов, *Три сестры*, [<https://ilibrary.ru/text/973/p.4/index.html>]
- Чехов 1902—1903: А. П. Чехов, *Невеста*, [<https://ilibrary.ru/text/1184/p.6/index.html>]
- Чехов 1970а: А. П. Чехов, *Собрание сочинений в восьми томах: том 2*. Москва: Издательство „Правда“.
- Чехов 1970б: А. П. Чехов, *Собрание сочинений в восьми томах: том 3*. Москва: Издательство „Правда“.

- Чехов 1970в: А. П. Чехов, *Собрание сочинений в восьми томах: том 4*. Москва: Издательство „Правда“.
- Чехов 2013а: А. П. Чехов, *Избрана дела I*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Чехов 2013б: А. П. Чехов, *Избрана дела II*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Референце

- Остин 1994: Џ. Л. Остин, *Како деловати речима: предавања на Харварду 1955. године*. Нови Сад: Матица српска.
- Пипер 2014: П. Пипер, *Лингвистичка славистика*. Београд: Славистичко друштво Србије.
- Пипер и сарадници 2005: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

Олга Стоядинович

**ПОСЛЕДНИЕ СЛОВА ЛИТЕРАТУРНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ
(НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
АНТОНА ПАВЛОВИЧА ЧЕХОВА)**

Резюме

В статье рассматриваются последние слова литературных персонажей с целью их прагматического анализа, основанного на теории речевых актов. Материалом для исследования стали сочинения Антона Павловича Чехова. В проанализированных примерах предсмертных слов литературных героев преобладают речевые акты директивного и экспрессивного типов, в то время как высказывания с ассертивной и декларативной функциями реже употребляются. С другой стороны, из-за уникальности речевой ситуации, комиссивы полностью отсутствуют.

Ключевые слова: последние слова литературных героев, Антон Павлович Чехов, русская литература, речевые акты.

THE INFLUENCE OF EMOTIONS AND CURRENT MOOD ON MODAL STATEMENT: A CORPUS ANALYSIS OF THE DIALOGUE IN HENRY JAMES'S *DAISY MILLER*

Due to the fact that the conceptualization of reality and the ability of making judgments are greatly influenced by the speaker's emotions and current mood, the main aim of this research is to emphasize the effect of emotions on modal statement. The methodology entails literature review which offers an insight into the aspects of modality followed by the corpus analysis of a dialogue between the two protagonists from *Daisy Miller* by Henry James. It is concluded that the modal strength of modal verbs depends on the intensity of emotion.

Key words: modality, emotions, perception, discourse, modal statement.

1. Introduction

Due to the fact that one of the basic characteristics of the human mind is the ability to perceive elements from reality, as well as the correlations and connections between them (Lakoff & Johnson 1999), it should be emphasized that this ability produces another important element – speculation about the probability and possibility of certain events to become realized, both in real and imaginary context, and in different aspects of time – past, present and/or future reference. Therefore, a speculation about the possible events and judgments about the perceived reality, while making a certain distance from the reality, are the two main

* jelena.stefan93@gmail.com

domains of the category of modality. Furthermore, modal category entails speculating about the world of possible events which are not necessarily realized – the world of *irealis* (Kiefer 1987: 67–94). Kiefer describes the speaker's ability to speculate outside of the domain of reality while using modal expressions in both oral and written language.

Modal category presents a fruitful field for further research, especially in the domain of psycholinguistics which allows us to examine the existence of a connection between emotions and current mood with modality, in terms of the usage of particular modal expressions and verbs which correspond to the speaker's feeling at the time of utterance. The link between the speaker's emotion and his or her cognitive performance is visible in tasks such as priming and, what should be emphasized, there is a great influence of mood and emotions on speaker's confidence which results in different cognitive performance (Bolte et al. 2003: 416–421).

The speaker's point of view presents a fruitful field for investigation of the unique ability to speculate. Therefore, the distance from the reality is noticeable. This is particularly visible in the literary analysis of the characters in the novel *Daisy Miller* by Henry James, as the characters and their relations induce certain acts and responses embodied in the abundance of modal expressions in insightful dialogues that contribute to the overall narrative. The protagonists use modal statements to express their struggle with societal rules and their effort to suppress their emotions, which is visible in the dialogues.

Upon reviewing the literature dealing with the aspect of modality and the essential aspects of the novel (character development and the uniqueness of James's narrative), the main aim of this research is to conduct a corpus analysis of the segments from the novel. The results of the analysis would provide an insight into the existence of the link between the speaker's mood and modality, since the modal expressions are used under a great emotional influence, and the correlation between the modal strength of the verb and the intensity of emotion.

2. Modality and emotions

Many authors who define the term modality emphasize the same notion, common for all the definitions: the concept of modality is subjectivity, our personal attitude towards the reality surrounding us. However, even more convincing notation emphasizes the phenomenon of modality as the ultimate ability of the human mind to conceptualize even the terms belonging to the domain of antirealism for which the possibility of their actualization is subject to speculation (Kiefer 1987: 67–94). Therefore, it can be said that grammar enables us to speculate about the situations which are not necessarily real (Portner 2009: 14). This notion confirms the fact that language is nothing else but a means for expressing modality. Therefore, modality is a linguistic matter for expressing the conceptualization of the perceived elements of reality.

What should be pointed out as well is the importance of making a choice of linguistic means to express the way we perceive reality, therefore, our choice of linguistic means and the connection with the conceptualization of the terms from our immediate surroundings are the two key domains when researching modality (Nuyts 2000: 304–364).

Necessity for an event to be true and the possibility for its actualization are the base of the modality we express by making a certain distance from the perceived reality (Lyons 1977). By using a modal statement, we are the observers who simultaneously perceive and conceptualize the segments of reality based on the perception, alongside with the ability to speculate about the possible situations or “worlds” (Kiefer 1987: 71). Kiefer further introduces the theory of possible worlds in the domain of antirealism in which we can alter the conditions for the event to be actualized in order to observe all the possibilities imaginable. A statement is true only if there is a possibility for its actualization within different worlds of antirealism, given the appropriate conditions.

Epistemic modality, in fact, reflects the significance of conceptualization, thus modality is not solely linguistic, i.e. it is not based solely on linguistic choice of the modal expressions, but is

also based on language conceptualization of the perceived stimuli from the surroundings. Also, linguistic means of modal expression and their choice actually provide an insight into the way in which we perceive and analyze the world around us (Nuyts 2000: 304–364). Furthermore, in case of the epistemic modal expression or statement, the choice of linguistic means is influenced by conceptualization based on perception, which is a cause-effect type of correlation.

The proposition alone opens up the inner world of our psyche, and shows the strength of the influence of mood and emotions on perception of the segments from reality, followed by their conceptualization. We may reach the domain of antirealism through more detailed analysis of the usage of propositions or modal statements and expressions created under the influence of the speaker's emotional state, and this is achievable in the analysis of the characters' behavior in *Daisy Miller*. The author allows us to perceive their inner world of cognition and perception through the complex relations, in which complexity relies heavily on the emotions hidden under a thick layer of James's narrative aspects – often sarcastic modal statements in the dialogues with an aim to suppress the emotional influence.

Perhaps the most significant link between the emotions and modality in these modal statements lies in the fact that emotions present an important factor in making judgments about what is perceived. Our implicit judgments on perceived reality depend on our mood induced by a certain emotion, thus, the experimental approach concerning our reaction to the emotional factor shows that emotions affect our judgments directly by influencing our level of self-confidence which directs our future actions, such as using language to express our implicitly made decisions or formed judgments (Bolte et. al. 2003: 416–421). In the same manner, the characters in the novel are forming their judgments towards the other characters and their modal statements are emotionally-induced.

3. Corpus analysis

Probably the most significant aspect of this novel is the unique narrative enriched with character development provided through its remarkable dialogues. Not only do these dialogues present the complementary element of the overall plot of the novel, but are also a gateway for the reader to enter the world of this novel, due to the fact that it is through the analysis of these dialogues that the reader is presented with the internal world of the characters, therefore, the world of the novel itself (Salka 2013: 21–30). Before the further confirmation of these claims is presented, another aspect of this novel which needs to be further analyzed is the overall narrative and its fundamental elements – the characters (the two protagonists of the novel and their relationship) and their correlation with the overall world of social realism of the novel.

Henry James developed a complex world whose roots are placed deep in the realm of social realism (Johnson 2001). The rules of the society are the main governors of this complex reality in which the characters behave according to these rules, often hiding their true emotions in order to accommodate to the society rules. The author digs deep into the social realism by involving the clash of different cultures as a young American lady is forced to accommodate to the complex society rules in Europe – far from her home. Philip Horne refers to the tragedy of Daisy's character battling with the oppression from the society and refers to the James's own criticism towards his character accentuating the phrase "social rumpus", that is, the complex system of societal rules and behavior patterns of the 19th century (Horne 2005: 52). Daisy is, therefore, the character who had to provide a suitable response to the society that surrounds her, whilst fighting with her own emotions. It is this second clash – of emotions and society – that James perfectly depicts in the relationship between the protagonists. Daisy establishes a certain type of relationship with Mr. Winterbourne, allowing her emotions to affect her behavior and especially her utterances. Her speech throughout the novel is filled with sarcasm that protects her from the societal rules and controls her emotions that are almost

impossible to suppress. Thence, James creates a character – Daisy – whose spirit deviates from surrounding social norms and is opened to the emotions that further produce her judgments, acts and replies in valuable dialogues (Ohmann 1964: 1–11). Her deviation from the rules of society is also argued in some notable works of criticism, where it is claimed that what seems to be the most shocking and remarkable element of the novel is Daisy's freedom of spirit and liveliness, highlighted by her manner of interaction with the other characters in the novel (Johnson 2001: 41–58).

Henry James introduces the readers to the world of social realism that rests on the pillars of judgments and prejudices towards the way a young lady acts during her battle with her own emotions. Early on in the novel, Daisy becomes the victim, the fallen warrior in the battle with the reality she is trapped within the inner battle with her own feelings. Her social position in terms of class and gender additionally increases the level of her struggle (Salka 2013: 21–30). Therefore, her perception is affected to such a great extent that almost all of her utterances should be analyzed thoroughly, especially from a linguistic point of view, due to the fact that they allow us to investigate the role of modality as an emotion transmitter and at the same time – paradoxically – as a tool to hide them.

Mr. Winterbourne's utterances are also the effect of the emotions blossoming within him, but unlike Daisy, he endures the battle more easily with the strong and complex system of social realism, encouraged by his aunt, who is there to lure him back into the system whenever his emotions lead him to drift away from it (Burnside 2014). His usage of modal expressions reveal his true emotions and his unique judgments towards Daisy, and the emotions in question arise from his own amusement with the challenge he perceives in the image of Daisy. However, his modal statements show his politeness as a product of years of adhering to well-mannerism and as a way to distance himself from the reality he resides in and therefore, cease the emotional effect of his own battle, thus allowing him to resort to his cold manner with which he deals with his meetings with Daisy. Winterbourne is a survivor in

the world of social norms as the tragic ending of the novel doesn't seem to leave a heavy burden on his emotions. It can be argued that he is left untouched by the "genuine human warmth that Daisy offers him" (Wood 1977: 34). This would mean that he remains a winner in the domain of social realism, simultaneously having been defeated in the domain outside the system, the domain of true emotions and warmth.

Finally, Daisy ends up being the victim, a typical character portrayed as the loser in the battle with the society and another, raging battle within. This type of novel ending is typically characterized as conventional – the ending in which some characters are rewarded and some punished (Brooks 1992: 262). James therefore allows the readers to observe the absurd efforts of Daisy to overcome the societal rules, and he places the essence of her struggle in her dialogues with Winterbourne, where he doesn't create the sweet and tender expressions of love and passion, but the strong, sarcastic, cold expressions that are left for the dedicated reader to unmask and reveal raging battle with emotions underneath. In order to do so, the reader needs to be fully immersed:

Our lives are ceaselessly intertwined with narrative, with the stories that we tell and hear told... We live immersed in narrative, recounting and reassessing the meaning of our past actions... (Brooks 1992: 3)

It is, therefore, the immersion in the narrative that presents the basis of this analysis. By observing the world of narrative as a certain type of reality within which the characters give a response to the influential society in which they live through their emotions expressed in a separate way – through the relationship with other characters. Thence, the existence of different layers of the narrative can be observed as a separate world of antirealism depicting all the possibilities and probabilities emerging from the characters' mind and affecting the whole narrative through emotionally-induced modal expressions (Salka 2013: 21–30). The only way for the reader to comprehend these inner layers of the James's narrative is through the characters' expressions of emotions and logic through

modality, the suitable language tool for reviving the internal struggle of the characters as they battle with the societal rules and respond to them in their own, individual manner.

Social realism as the starting point in numerous critics of James's work, carries the basic explanation for the behavior and emotional response of the characters in the novel, especially Daisy (Horne 2005: 46–53). The emotions that the characters express are nothing else but the reaction to the societal norms that define the lives of the characters, thus the corpus of the novel can be considered a fruitful field for the investigation of the emotional influence which becomes obvious to the readers only when it is transformed into a modal expression that dominates over the dialogues in the novel

3.1. Modal statements and dialogues

Daisy Miller by Henry James comprises a plethora of dialogues between the protagonists. They allow us to get an insight into the protagonists' emotional status and current mood, so that their inner, implicit world becomes available to the reader. This is especially true for the inner worlds of Daisy and Lord Winterbourne, whose dialogues reveal their hidden desires, ambiguity, soft sarcasm, humor... All these elements, if you will, stem from their mood which is under a great effect of a single emotion – love.

Love, as a complicated emotion, is often less obvious in speech as it may be hidden within a modal expression, and the true meaning and aim of the protagonist's utterance may remain unrevealed – the desire to flirt, to reveal the suppressed feeling of love. Taking these notions into consideration, it is possible to reach the protagonists' inner world of perception and speculate about their perception of the possibilities of fulfilling the above mentioned desire, as well as establishing their love relationship.

3.1.1. Examples

The following utterances are the extracted segments from the novel and, more precisely, from the dialogues between the two main protagonists Daisy and Winterbourne. They contain the expressions

of love hidden under the mask of other, easily noticeable emotions and sarcasm. What follows is the analysis of the utterances in terms of the usage of modal verbs and modal strength they carry.

(1) Winterbourne: I'm afraid your mother doesn't approve of my walking with you.

Winterbourne, by successfully preserving his cold manner of interaction, distances from reality by expressing his opinion openly, to be more precise, he expresses his anxiety due to the possibility of not being allowed to walk with Daisy. His implicit attitude towards reality (which is greatly affected by the feeling of the desire to successfully overcome the challenge of winning Daisy's heart) surfaces through the phrase *I'm afraid*. By using this expression, it is obvious that, although it is weak in terms of its meaning, it reveals rather high intensity of emotions directing the usage of modal expressions. Therefore, Winterbourne automatically combines his good manners, politeness and tendency to express his opinion within the phrase *I'm afraid*, an introductory phrase which allows his suppressed judgments influenced by his true desire to become visible to the readers who are able to unmask them. This phrase is therefore observed as a modal statement: it allows the speaker to distance from the reality and prepares the overall utterance for the expression of a judgmental form. Moreover, it reveals the very feelings and desires it is supposed to suppress, hence the paradox.

(2) Daisy: Well, Mr. Winterbourne, I think you're horrid!

This expression shows that the emphasis is on the main verb *think* bearing a modal meaning. By using it, Daisy distances from reality and her flirtation is achieved by her insult and criticism of Winterbourne (e.g., using the adjective *horrid*, meaning *cruel, terrifying*), and it is well-known to the readers that this adjective isn't a product of her authentic opinion about Winterbourne. Her free spirit is driven by her emotions (love and passion) and while she aims to express her anger, the verb of perception *to think* serves as a tool for expressing her modal judgment which is there to hide her underlying intentions. The intensity of the insult equals the intensity of her emotions towards Winterbourne.

- (3) Daisy: You might have come to see me!
Winterbourne: I arrived only yesterday.
Daisy: I don't believe that!

In this instance, it is possible to notice the gradual enhancement of the emotional factor concerning modal expressions in the dialogue. First of all, Daisy's statement "(...) you might have come to see me", which is both modal and exclamative, suggests her strong wish to be the very reason for Winterbourne's visit. Even though the actual verb *might* is weak in terms of the potential of the modal strength it carries, the distance she makes from the reality is significantly big due to the strong emotion.

- (4) Winterbourne: I certainly shall not help you to find him.
Daisy: Then I shall find him without you.
Winterbourne: You certainly won't leave me!

Here, it is also possible to notice the rise of the emotional influence through speakers' choice of modal expressions. To be precise, what can be noticed is the protagonists' usage of modal verbs *shall*, *shall not* which result in the culmination in Winterbourne's statement. His statement reveals his true feelings for Daisy, and his mood is rather imperative. Daisy shows her inner state as well, through stubbornness, and she expresses her strong attitude in the conversation by using modal verbs in the negative form (*shall not*), showing her strong feelings which inspired the usage of these modals. Modal verbs, such as *shall*, are the result of a very strong emotion, hidden under the veil of stubbornness and irony.

- (5) Winterbourne: I think you have made a mistake. You should sometimes listen to a gentleman – the right one? (...) No, he's not the right one.

In this example, although the modal strength of the verb *should* is weakened by the adverb *sometimes* as a result of sarcasm, it reveals Winterbourne's true emotion – the desire for Daisy. The correlation between the modal and emotional intensity becomes obvious – lower probability of "listening to a gentleman" he proposes in his utterance is inspired by the higher intensity of the emotion in question.

- (6) Daisy: It's a pity these rooms are so small; we can't dance!
Winterbourne: I am not sorry we can't dance, I don't dance.
Daisy: Of course you don't dance, you're too stiff. I hope you enjoyed your drive with Mrs. Walker.

These utterances reflect Daisy's current mood – she is jealous. The statement *I hope you enjoyed your drive with Mrs. Walker* contains sarcasm which shows her jealousy. Verb *can't* wasn't used in this statement just to express the impossibility of dancing but to express her own disability to honestly show her feelings. Therefore, negative forms of the verbs *can* and *do* are caused by the intense emotion.

- (7) Winterbourne: I am afraid your habits are those of a flirt (...) but I wish you would flirt with me and me only.

As it has already been shown in example (1), the modal expression *I'm afraid* presents a distance from reality, and the weaker the modal verb's potential, the bigger the distance from reality is. The expression *I wish you would* is an example of a low level of modal strength but inspired by a high-intensity emotion.

- (8) Winterbourne: Though you may be flirting, Mr. Giovanelli is not.

Although the verb *may* belongs to the group of modal verbs that express low probability (Lyons 1977), in fact, it stands as a reflection of the highest probability concerning Daisy's flirting. Winterbourne is well-aware of the fact that she *is* flirting, but uses this verb as a result of emotional influence. Verb *may*, therefore, reveals his sarcasm, induced by his unfulfilled desire, and although it is not the verb expressing the highest level of probability, but exactly the opposite, as it suppresses the high intensity of his emotions. Therefore, the highest level of emotion intensity is hidden by a low-probability expression carried by the weakest modal verb.

- (9) Daisy: Well, I should think you would be lonesome!

Daisy uses a very strong expression in correlation with the emotions causing it. She appears to be angry, but all that anger is a product of a hidden emotion – love, which results in the usage of a strong modal phrase – “I should think” with an exclamation.

(10) Winterbourne: I believe that it makes very little difference whether you're engaged or not.

This expression presents the greatest influence of emotions on a modal statement. It is because Winterbourne's emotions affect his choice of expressions – verb *believe*, above all, which creates a distance, but which carries a low level of probability. It does make a difference to him, but his choice of the modal reveals his emotions.

Table 1. Corpus analysis of the dialogues (Daisy and Winterbourne)

Dialogue number	Modal statement	Discourse meaning	Underlying meaning
1	<i>I'm afraid</i>	politeness, modal phrase	strong desire, great concern
2	<i>I think you're horrid</i>	anger, annoyance	strong desire, love, passion
3	<i>You might have come</i>	low probability, sarcasm	desire, flirtation
4	<i>Shall (not) – both characters</i>	stubbornness, irony	fear of rejection driven by high-intensity emotions
5	<i>should</i>	advice	irony
6	<i>I hope you enjoyed your drive...</i>	sarcasm	jealousy
7	<i>I wish you would flirt with me</i>	wish, desire, honesty	love, desire
8	<i>may</i>	low probability	high level of probability, desire, passion, sarcasm
9	<i>I should think</i>	modal phrase, expressing opinion	anger and passion
10	<i>I believe</i>	expressing opinion	irony

An overview of the analyzed modal statements from the dialogues is shown in the Table 1. As it can be observed, Daisy's usage of modal statements is in correlation with her character – strong emotions are inducing the presence of sarcasm and anger expressions in her statements. It perfectly reflects the freedom of her spirit, liveliness and true emotions that reside in her soul.

On the other hand, Winterbourne's statements contain more sarcasm, reaching irony underneath the layers of his main desire and passion to seduce and win Daisy's heart. His statements reflect his character – he is polite, well-behaved, but also sarcastic because, unlike Daisy, he is not driven by true feelings, but rather by his desire to meet the challenge of winning in the short-term love game with Daisy. As John Burnside argues, he is "untouched by anything save his own contrived narrative" (Burnside 2014).

However, both Daisy's and Winterbourne's modal expressions prove that their discourse meanings are used as a tool to express completely different form of modal logic and judgments – low-probability modal verbs express a high level of probability perceived by the characters, while being influenced by a high-intensity emotion. The higher the intensity of the emotion and the probability of a certain event perceived, the weaker the illocutionary force in discourse.

4. Conclusion

What can be concluded from the corpus analysis is that all the analyzed dialogues show the nature of the connection between emotions and modals – the weaker the probability or the modal strength the verb entails, the stronger the emotion.

Modal statement reflects speaker's ability to perceive reality and form judgments. In literature, it is a crucial tool for presenting the thoughts of a character. Therefore, it can be said that modality connects perception and conceptualization of the elements from our surroundings, alongside with speculating about the probability of actualization of an event not only in reality. What is even more important is the fact that the speaker's emotional state and the

experienced mood at the time of using modal expression in speech plays a vital role in the choice of modals to be used.

Corpus analysis showed how the modal strength of the modal verbs depends on the intensity of emotions – the stronger emotion, the greater modal strength as well as the speaker's distance from the reality. Hence, modal statement may be observed as one of the most powerful tools in speech due to its dual function: it expresses perception and conceptualization of reality and shows the uniqueness of human mind when influenced by emotions and/or mood. The complexity of the relationship between the characters in the novel is the product of the emotions and is equal to the complex system of discourse in the novel in which the characters express their unique perception of the reality. Therefore, the analyzed dialogues are nothing but a complex system on its own, ruled by the social realism that the novel is based on, whilst the antirealism is reached through the representations of the characters' internal world and also through their emotionally-induced dialogues.

The novel itself is based on the aforementioned social realism comprising the complex structure of character relations governed by societal norms. The clash of two different cultures emerges as a separate motif, enabling the complexity of the narrative system. All these influences lead to the emotional response which is not always evident, as it is one of the main aspects to James's narrative. The emotions are, therefore, hidden while still having a dominant position in producing a modal judgement of the character. It even directs the communication in the novel, encouraging the readers to reveal the source of their utterances underneath the "mask" – sarcasm combined with pride and often anxiety masks the underlying source emotions – love, passion, desire. All of these communication phenomena are brought to life within a modal statement. Finally, readers are offered with quite a challenge – to reveal the paradoxical relation between modal verbs and expressions in terms of probability expressed and the characters' judgments affected by the underlying emotions.

BIBLIOGRAPHY

- Bolte et al. 2003: A. Bolte, T. Goschke, J. Kuhl, Emotion and intuition: Effects of positive and negative mood on implicit judgments of semantic coherence. *Psychological Science*, 14(5), 416–421.
- Brooks 1992: P. Brooks, *Reading for the plot: Design and intention in narrative*. Harvard University Press.
- Burnside 2014: J. Burnside, John Burnside's Book of a Lifetime: *Daisy Miller* by Henry James. In: *Independent*. Online, [<https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/john-burnside-s-book-lifetime-daisy-miller-henry-james-9112815.html>]
- Horne 2005: P. Horne, The biography of Daisy Miller. In: K. C. Reed & P. G. Beidler (eds.), *Approaches to teaching Henry James's Daisy Miller and The turn of the screw*, Modern Language Association, 46–53.
- James 1963: H. James, *Daisy Miller*. Penguin Modern Classics.
- Johnson 2001: L. Johnson, Daisy Miller: Cowboy Feminist. *The Henry James Review*, 22(1), 41–58.
- Kiefer 1987: F. Kiefer, On defining Modality. *Folia Linguistica*, 20(1), 67–94.
- Lakoff & Johnson 1999: G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the Flesh*. New York: New York Publishers.
- Lyons 1977: J. Lyons, *Semantics, vol.2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuyts 2000: J. Nuyts, *Epistemic modality, language and conceptualization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Ohmann 1964: C. Ohmann, Daisy Miller: A Study of Changing Intentions. *American Literature*, 36(1), 1–11.
- Portner 2009: P. Portner, *Modality*. Oxford University: Oxford Linguistics.
- Salka 2013: Y. M. Salka, *The patriarchal society's responses to Daisy Miller's performances in James' Daisy Miller*. Unpublished thesis. Yogyakarta: Yogyakarta State University, Faculty of Languages and Arts.
- Wood 1977: C. Wood, Frederick Winterbourne, James's Prisoner of Chillon. *Studies in the Novel*, 9(1), 33–45.

Jelena Štefan

**UTICAJ EMOCIJA I TRENUTNOG RASPOLOŽENJA NA MODALNI
ISKAZ: KORPUSNA ANALIZA DIJALOGA U ROMANU
DEJZI MILER HENRIJA DŽEJMSA**

Rezime

Primarni cilj ovog rada jeste da se ispita uticaj emocija i trenutnog raspoloženja govornika na njegov modalni iskaz. Metodologija obuhvata pregled relevantne literature koja pruža uvid u osnove modalnosti i uticaja koje emocije imaju na kogniciju i upotrebu jezika, kao i korpusnu analizu dijaloga romana *Dejzi Miler* Henrija Džejmsa. Zaključeno je da jačina modalnog glagola zavisi od jačine emocija u trenutku iskaza.

Ključne reči: modalnost, emocije, percepcija, diskurs, modalni iskaz.

АЛЕКСАНДАР СОЛЖЕЊИЦИН – БЕСЕДА НА ХАРВАРДУ

Овај рад кроз призму говора на Универзитету Харвард 1978. године, проучава стилистику беседе руског писца Александра Солжењицина. У свом говору Солжењицин размишљајући о прошлости и садашњости Русије, користи реторичке универзалије: метафору, епитет, поређење; реторичке узвике, анафору, више везника, синтаксички паралелизам. Осим стилске анализе самог текста и анализе самог говора, предмет овог истраживања ће бити и битне компоненте беседништва, беседничка тријада *logos, ethos, pathos*, као и реторичке универзалије у говорништву Солжењицина. Тропи и фигуре се описују са тачке гледишта повећања утицаја на примаоца. Закључак је такав да је овладавање визуелним и изражајним средствима језика показатељ високог нивоа комуникацијске компетенције говорника.

Кључне речи: стилистика, Солжењицин, реторика, стилске фигуре, беседа, беседник, аудиторијум.

1. Увод

Реторика је процветала у Русији одмах после реформе судства. Плевако¹ и Карабчевски² су тако направили читаву школу реторике. Беседе су се писале, училе напамет

* vsaska94@gmail.com

1 Плевако Фјодор Никифорович (1842-1909), руски адвокат и правник, судски беседник, активни грађански саветник.

2 Карабчевски Николај Платонович (1851-1925), један од најпознатијих адвоката и судских беседника дореволюционарне Русије. Од 1913. је био председник савета адвоката Санкт Петербурга.

и говориле. Прве руске говорнице је мало ко видео али је њихова имена знала цела Русија. Следећу етапу су обележили наступи депутата у Државној думи (Скупштини). Она је Русији открила многа имена. То је било време парламентаризма. Време говорника. На тај начин се припремала и Фебруарска револуција, за време које су људи први пут почели да разговарају и дискутују не само у затвореном простору, већ са живим народом и гомилама окупљеним на јавном отвореном простору.

Уметност говорништва пред масом је постала посебно популарна за време Октобарске револуције. Истина, најуспешнији говори су се завршавали убиством тих истих популарних говорника и због тога су и добијали на посебној тежини и значају. Због тога је говорништво Троцког било мало успешније него беседе Керенског. Са појавом Стаљина руско говорништво је нестало, као што је и било „природно“ да нестане. Иако је Стаљин држао говоре, и иако су ти говори били кратки и једноставни, морао је да их учи напамет. Он их је градио као непроменљиве заповести. Фраза „Свет ће бити сачуван и учвршћен ако народи света узму ствар очувања света у своје руке“ је била општеприсутна.

Едвард Радзински, познати драматург и писац, открива да тема нашег рада није само говорник или само писац, већ комплексни спој оба: „Александар Исаевич је говорник, када почиње да говори о моралу. Али је и писац. А то је веома тешко. Мисао изречена је лаж. Темелј рада писца је: ћути, скривај се и таји“. Добар говорнички наступ подразумева синхронизовање три основна елемента – беседника, беседе и слушалаца (Аврамовић 2008: 173).

2. Беседник, беседа, аудиторијум

Александар Исаевич Солжењицин, руски писац, драматург, есејиста-публициста, песник, друштвени и политички активиста, живео је и радио у СССР-у, Швајцарској, Америци и Русији. Члан је Руске и Српске академије наука и уметности

и добитник Нобелове награде. Стварао је у време када су друштвени и политички живот државе о којој је писао били потпуно испреплетани и друштвени ангажман је захтевао одређену политичку обојеност, те је тако 1945. године због писама у којима је критиковао Стаљина, ухапшен, осуђен и послат у сибирски логор. У логорима је провео скоро девет година, а након тога му је одузето држављанство, па је 1974. године емигрирао. Најпре је живео у Швајцарској, затим у САД-у у Вермонту, да би се 1990-их вратио у Русију, где је дочекан као идеолог руске нације. Прославио се делима „Један дан Ивана Денисовича“ и „Архипелаг Гулаг“, а у књижевност је увео тему Стаљинових логора, оставши јој веран у највећем делу опуса.

Како у иностранству, тако и у домовини, Солжењичин је етикетиран као славенофил, националиста и антисемита (Струве 2005). Вероватно се због тога и није одазивао на најразличитије позиве за гостовања по Америци. Ипак је пре четрдесет две године овај руски и совјетски писац, нобеловац и дисидент по први пут у свом избеглиштву решио да јавно наступи. Харвард му је доделио почасни докторат из књижевности, те је Солжењичин прихватио позив да говори на свечаности 8. јуна 1978. године. Интерни договор Универзитета Харвард је био да име говорника сваке године буде чувано у тајности како се не би нагађало о тематици говора и политичкој обојености одлуке позивања госта. Иако су припреме биле тајне, како наводе тадашњи медији, свечана дворана Харварда је могла да прими око тридесет хиљада људи, а тада је била пуна. Александру Солжењичину је то био највећи аудиторијум пред којим је наступао, а говор који је припремио трајао је скоро сат времена. О значају догађаја говори чињеница да је говор преносила јавна телевизија, као и многобројне новинске агенције. Говор је одржао на свом матерњем, руском језику, а пратио га је симултани превод на енглески.

До тог тренутка је важио за најславнијег и најпоштованијег аутора са руског говорног подручја, за човека, скоро пророка,

који је био симбол не само Русије, већ целе епохе руских грађанских ратова, логора, репресија, егзила. Говор је завршио уз стојећи аплауз, мада се међу стручњацима воде расправе да ли је тај аплауз био само израз куртоазије младе и образоване публике или нешто више, јер су се његова дела након тога ретко спомињала, а ако су се и спомињала, то је било у негативној конотацији. Окарактерисан је као славенофил који је незахвално оцрнио земљу која га је оберучке прихватила... Беседник се обраћа не само разуму него и осећању и машти слушалаца уз помоћ елемената као што су логичност, знање, убедљивост и песничко уздизање беседног материјала (Аврамовић 2008: 61). Солжењицин свесно бира најразличитије теме о којима говори јер је свестан да стоји пред младим, а још важније образованим аудиторијумом. Ти млади људи су они који ће убудуће обликовати светско и јавно мњење. „Прикладном усменом речју може утицати на мисао, осећање, вољу и радњу других људи“ (Животић и Станојевић 2013: 15). А доказ томе је чињеница да је издат (и преведен на неколико језика) читав том различитих критика, што различитих медија, што филозофа. Кажу да је говор осуђен на успех или пропаст у зависности од талента самог говорника и његовог наступа. Солжењицину ово није био први пут да наступа пред публиком – тренирао је своје реторске способности пред политичарима и у државним установама Совјетског Савеза. Усправног држања, чврстог става, непоколебљиве мисли и продорног погледа водио је свој говор путем који је замислио. Уз јасну дикцију и гестикулацију која је пратила кулминације његових говора, био је беседник кога је тешко заборавити.

2.1. О беседи и беседниковом аудиторијуму

Велики број тврдњи, које је тада изнео Солжењицин, не само да нису постале неактуелне, већ су сазреле и добиле ново и дубље значење у XXI веку. Он говори о политици, култури, науци, медијима али и универзалним и вечитим питањима: слободе, вере, наде... Као што је филозоф Шпенглер

критиковао Запад и прогнозирао његову пропаст, тако и Солжењицин дијагностикује кључна подручја слабости западне цивилизације. Обратићемо пажњу на стилске фигуре којима се Солжењицин користио док је као дисидент изрицао осуду Запада пред судијама, поротом и публиком западне цивилизације:

1) губитак храбрости: *„Губитак храбрости је можда оно најуочљивије што радознали посматрач може да примети на данашњем Западу. Западни свет је изгубио грађанску храброст, и у целини и у свакој земљи појединачно, свакој влади, свакој партији, и – наравно – Уједињеним нацијама. Овај губитак храбрости посебно је видљив код владајућих група и интелектуалне елите, и ствара утисак губитка храбрости у читавом друштву. Да вас подсетим, губитак храбрости се, одувек, сматрао почетком краја.“*

2) агресивност: *„Овај губитак храбрости, негде до потпуног одсуства мушкости, праћен је повременим изливима беса и нетолерантности већине тих бирократа, против слабих влада и земаља које нико не подржава, или оних који не могу да пруже никакав отпор. Међутим језик заостаје и онемогућава отпор моћним владама, агресивним претњама силом и међународном тероризму.“*

3) похлепа: *„Сваки грађанин је добио слободу коју је желео и материјална добра, у толикој количини и таквог квалитета, да то гарантује остварење среће – схваћене у површном смислу који је створен током тих деценија. (Међутим, у овом процесу се превиђа један психолошки детаљ: стална жеља за што више ствари и још бољим животом, и борба да се то оствари, утиснути су на лицима многих западњака, који изгледају забринуто, чак депресивно, мада таква осећања сакривају.“*

4) неморал (злоупотреба закона): *„Правне норме и људска права (веома широко) одређује систем закона. Правно беспрекорне нафтне компаније, откуп проналазака нових врста енергије, да се не би користиле. Потпуно легални отровни производи, који угрожавају безбедност: јавности је остављена слобода да их не купује.“*

5) угрожавање људских права: „Одбрана индивидуалних права доведена је до екстрема, тако да је, без заштите, друштво немоћно да се супротстави одређеним појединцима. (аплауз) Дошло је време да се на Западу више не штите толико људска права, него да се припази на њихове обавезе. (аплауз) Насупрот томе, отворено је најшире поље деструктивној и неодговорној слободи деловања. Изгледа да је друштво недовољно заштићено од дубоке моралне декаденције, злоупотребе људске слободе за насиље над младима, порнографским, криминалним и 'хорор' филмовима. (аплауз)“

6) критика јавности и правних оквира: „Правни поредак не може да их одбрани од корозивног деловања зла. Правни оквир – посебно у Сједињеним Америчким Државама – довољно је широк да подстакне не само индивидуалне слободе, него и извесне злочине. Када власт започне озбиљну борбу против тероризма, јавност је одмах оптужује за кршење грађанских права преступника. Иако су на Западу створени најбољи социјални услови, необично је да у њему још увек постоји криминал и да је присутан у далеко већој мери него у сиромашном и обесправљеном совјетском друштву. (Од оних који су тамо названи криминалцима, а налазе се у логорима, велики број – чак велика већина – нису преступници, и они се, против безакоња државе, нису бранили правним средствима).“

7) условљеност трендовима: „На Западу се, без икакве цензуре, издвајају мисли које су у тренду од оних које су застареле; ништа није забрањено, и коначно, иако их нико не забрањује, оне реално не могу да нађу пут до периодичне штампе, књига и факултетских катедри. (аплауз) Правно, ваши истраживачи су слободни, али су условљени садашњим модним трендовима.“

8) слаб карактер: „Непобитна чињеница, која се не може оспорити, је слабљење људског карактера на Западу и његово јачање на Истоку. Наши људи, за 60 година, и народи Источне Европе, за 30 године, прошли су кроз духовну обуку која их је издигла далеко изнад западног искуства. Тежак живот и стална претња смрћу, обликовала је дубље и занимљивије карактере него, просперитетни и строго регулисан, живот на Западу.“

9) морални пад друштва: *„Према томе, наше друштво ако би требало да се промени по узору на ваше, то би подразумевало уздизање, али и срозавање – које би много коштало. Људска душа, која деценијама пати због насиља, жуди за нечим вишим, топлијим и чистијим, од онога што нам данас нуди западно масовно друштво, чије је обележје терор одвратним рекламама, безумном телевизијом и неподношљивом музиком. (аплауз) Понекад, постоје и директна, готово опипљива, упозорења: центар ваше демократије и културе на неколико сати је остао без струје и – убрзо су – гомиле америчких грађана појуриле да пљачкају и силују. Против светске, промишљене стратегије комунизма, Западу могу помоћи само морална правила – ништа друго (аплауз)...“*

10) психолошка слабост и нестабилност: *„Али ни највеће, ни најмоћније оружје неће помоћи Западу, док не превазиђе немоћ своје воље. У стању такве психолошке слабости, ово оружје дефетистима постаје највеће оптерећење. За одбрану је нужно и умрети, али на то није спремно друштво које негује култ земаљског благостања. (аплауз)“*

11) учауреност и заосталост у развоју: *„Западно мишљење је постало конзервативно: само се одржава стање у свету, какво јесте, да се ништа не би променило. Општајући сан status quo-а је обележје друштва које је окончало свој развој. Запад је само напредовао и напредовао, у складу са својим прокламованим циљем, под руку са сјајним техничким Прогресом. И одједном се појавио у стању садашње немоћи.“*

12) материјализам: *„Сам по себи, заокрет од Ренесансе је очигледно био историјски неизбежан: Средњи век се исцрпео, постао је неподношљиво деспотско сузбијање телесног човека у корист духовног. Међутим, истовремено – несразмерно, претерано – одбацили смо дух у корист материје. Што је човечанство, у свом развоју, све више материјалистичко, тим пре даје повод за претпоставку да нам следује – социјализам, а затим комунизам.“*

Професор Сима Аврамовић (2008) је дефинисао тројаку сврху беседништва: да поучи, да пружи ужитак и да увери (дефинисана је и као способност убеђивања, као речитост, сводила се на елоквентност говорника чија је намера да,

побуђујући дух и емоције, делује преко срца на разум) – реторика утиче на прихватање мисли, али и емоцијама подстиче на радњу и понашање. Он додаје да су ови циљеви остварљиви ако говорник поседује знање (образованост), ако износи само истину (етичност) и ако, примењујући принципе беседне технике, улаже све своје умне и емотивне способности искрено верујући у оно што говори (таленат). Беседа на Харварду је свакако имала за циљ да поучи и увери публику у то да је свет подељен на сопствену штету и да западна цивилизација има велики удео у томе. Не можемо се сложити да пружа ужитак, али свакако је беседник успео да пробуди емоције које ће подстаћи аудиторијум на делање.

Поред вечитог трагања за одговором на питања шта говорити и како говорити, још је већи проблем стварало питање етоса онога ко говори (Карнеги 2013). Уверљивост се постиже чврстим карактером, када је говор такав да беседника чини достојним поверења, јер ми уопште најрадије и најспремније поклањамо поверење честитим људима, нарочито онда када је реч о стварима које нису јасне и у које се може сумњати (Аврамовић 2008: 64).

Ако по реакцији публике можемо видети да је поверовала у ставове и аргументе беседника, требало би поставити питање: Зашто су прве реакције на Солжењицинов говор биле критике у медијима? Зато што су ти исти медији пратили и објављивали његове говоре и радове, те се ово могло узети као директан атак и израз незахвалности Руса кога је Америка оберучке прихватила у азил и избеглиштво. Мада никада не би требало сметнути са ума питање – колико је и да ли је тешко прихватити најбољу руску интелигенцију, академике, нобеловце и докторе наука?

3. Структура беседе и стилистика текста

Свака беседа се састоји из две основне компоненте: логичке и естетске, односно садржине и форме или, још јасније, од онога „шта се говори“ и онога „како се говори“. У разним

временима, с обзиром на разноврсне околности, предност се често давала једној или другој компоненти (Аврамовић 2008: 209). Међутим, ова беседа је другачија. Онај ко говори је довео публику, а задржало ју је оно што се говорило. У Харвардској беседи Солжењицина се не може раздвојити оно што се говори од онога ко говори и како говори. Јака личност, реторски поткована, писац, нобеловац и беседничка громада Русије. Када говор пише особа чврстог става, особа која је имала храбрости да у културном центру запада, брани исток и указује на његове мане, тешко је анализирати по деловима говор који функционише као целина.

У Солжењициновој беседи нема класичног увода и припреме публике, затим кулминације у разради и поентирања у закључку. Он нас кроз сваки пасус уздиже и води до малих врхунаца и малих закључака, а потом нас одмори на општим местима, као да смо дошли да поразговарамо са пријатељем о политици уз шољу чаја. И баш због тих малих закључака, публика га често поздравља аплаузом.

Тог дана Солжењицин је имао публику која је већином била кохерентна – свршени студенти Харвардског универзитета, истог образовања, истих година. Публика која ће обликовати будућност и мењати садашњост Америке. Модерни уџбеници саветују да се наклоност најлакше стиче уколико се говор започне причом или речима које ће директно погодити слушаоце и лично их везати за тему (Аврамовић 2008: 250), што Солжењицин и чини коришћењем личних заменица, директном обраћању аудиторијуму и говором из првог лица: „Девиза *вашег* универзитета је – ‘Veritas’. Неки од *вас* то већ знају, док ће други то сазнати током живота, да истина у тренутку нестане, чим ослаби снага *нашег* мишљења – мада имамо илузију, да је и даље следимо.“ Од почетка је водио рачуна да његов говор води логика али и емоција. Жонглирао је степеном емотивности, стилем и нивоом излагања, те тако свој говор започиње речима хвале и честиткама дипломцима: „Задовољство ми је да поздравим 327. генерацију свршених студената најстаријег Универзитета Харвард и честитам свим

дипломцима!“ и одмах након придобијања публике ствара неутрално тло за не тако пријатан говор који следи: „Истина је ретко кад пријатна и готово је увек горка. Ову горчину није могуће избећи ни у овом данашњем излагању – али ја ћу је излити не као непријатељ, већ као пријатељ. Пре три године, у Сједињеним Америчким Државама, исто сам тако говорио – о ономе што се одбацује као неприхватљиво – а са чиме се данас многи слажу.“ Иако је употребом речи из свакодневног говора постигао утисак непосредности и стварности, ни у једном тренутку није потценио своју публику. Никада није сметнуо с ума да је „лако упропастити садржински сјајан говор, који ће уз то изговорити сасвим солидан беседник, уколико се беседа не прилагоди 'примаоцима поруке', публици, на основу претходне анализе аудиторијума. Говор није монолог, него дијалог, додуше са већим бројем саговорника.“ (Аврамовић 2008: 308).

Живо и сликовито изражавање доприноси пуном ефекту који говор треба да изазове, јер је упућен не само разуму, него и емоцијама и машти слушалаца. Због тога се у говору, чешће но у писаном тексту, користи фигуративно изражавање које везује пажњу (Нушић 2009). Познато је да се Солжењицин дуго припремао за овај говор, те је самим тим јасно да је промислио дужину текста којим ће изразити своје мисли и начин на који ће организовати текст. Његов израз карактера се препознаје по избалансираном реторичком фокусу и стилским фигурама, чија је функција да аудиторијум прихвати његове идеје. Реторске фигуре су украси, који чине да „говор постане необичан и оригиналан“, што опет има велики значај за усвајање садржине и информације које нуди“ (Аврамовић 2008: 275). Фигуре којима се Солжењицин служи у свом говору су: поређење, епитет, градација, анафора, реторичко питање, антитеза, персонификација, иронија, метафора, метонимија, синегдоха... (Тартаља 2008: 109).

Већ у првим констатацијама које Солжењицин износи срећу се различите стилске фигуре: реторско питање – „Да ли појам „трећег света“, самим тим, значи да постоје три света?“ или:

- Али ако је цела Америка доживела потпуни пораз, од једне половине једне мале комунистичке земље, шта онда Запад може да очекује у будућности?
- А плач – чују ли га садашњи ватрени пацифисти? Или они то радије не желе чути?
- Па, ко би се сада одрекао свега тога, зашто, због чега онда ризиковати свој живот у одбрани заједничког добра, а посебно мутним ситуацијама, када националну безбедност треба заштитити у некој далекој земљи?
- Па ипак: на основу ког изборног закона је изабрана и коме је одговорна?
- На комунистичком Истоку, новинар има статус државног службеника, али ко је, онда, у западној државној власти тај који је дао овлашћења њиховим новинарима и на који рок?

„Каква је одговорност новинара или новина према својим читаоцима, или историји? Ако су информације нетачне и закључци погрешни, па наведу јавно мњење, или владу, у погрешном правцу, чак допринесу погрешним државним потезима – да ли је било случајева јавног покајања тих новинара, односно тих новина?“ – на ова реторичка питања и дилеме Солжењицин даје одговор: „Не, јер би то смањило тираж. Морају се обезбедити, неопходне, конкретне и веродостојне информације, које ће онда порећи и оповргнути оно што се никада не оспорава, а што преовлађује у масовној свести. Колико брзоплетих, немарних, површних, и застрањујућих гледишта свакодневно узнемирава читаоце – и блокира им мозак. (аплауз) Штампа има могућност да обмањује јавно мњење – да га изопачи. Створена је ситуација да се терористи славе као хероји, чак да се откривају тајне везане за одбрану земље и бесрамно прегура по приватном животу познатих, под геслом: 'Свако има право да зна све'. (аплауз) Лажна парола, лажног века: много већа него што је изгубљено право људи на незнање, како не би изгубили своју божанску душу – у трачевима, испразним причама, у бесмислицама. (аплауз). Неограничена слобода постоји за штампу, али не и за читаоце. (аплауз)“

Говорник говором изражава своје мисли, ставове, убеђења, осећања, жеље (исповедна страна), али то чини свесно да би утицао на мисли, емоције и понашање саговорника. Емоционална страна говора инспирисана је садржајем, из њега произилази (Животић и Станојевић 2013: 14). Солжењицин вишекратно користи реторичке узвике, анакенозу и екфонезу, како би утицао на емоције саговорника:

- Како је могуће да је, до недавно, сразмерно мали новоевропски свет свуда тако лако заузимао колоније, и не само да није очекивао озбиљнији отпор, него се обично с презиром односио према могућности било какве перспективе тих народа!
- Понекад, постоје и директна, готово опипљива, упозорења: центар ваше демократије и културе на неколико сати је остао без струје и – убрзо с – гомиле америчких грађана појуриле да пљачкају и силују. *То је дебљина филмске траке!* Таква је слабост друштвеног поретка и његовог унутрашњег здравља.
- Следећи рат – не нужно нуклеарни, не верујем у то – коначно ће покопати западну цивилизацију. *И пред лицем те опасности – с таквим историјским вредностима иза себе, на том нивоу остварене слободе, као и оданошћу према њој – да толико изгуби вољу да се брани!?*
- Нису случајна сва вербална комунистичка заклинања – човеку са великим Ч и његовој земаљској срећи. *Наводно је то поређење ружно – о блискости у размишљању и начину живота садашњег Запада и садашњег Истока!*
- Дакле, током протеклих векова, а у последњих неколико деценија, посебно, када у глобалној равнотежи моћи, тај процес је ескалирао: либерализам, неизбежно слабљен радикализмом, био је принуђен да се повлачи пред социјализмом, а социјализам није брана против комунизма. То је зато што комунистички режим на Истоку одолева и учвршћује се, јер га ватрено

подржава (*осећајући блискост са њим!*) – дословно – маса интелектуалаца, која не види зло у њему, и само када је то немогуће не видети – правда га.

У говору о прихватању различитости без насиља, уводи се једна од најчешћих стилских фигура коју Солжењичин у овом говору користи – персонификација:

- Душевни немир разбијеног света оживео је и теорије о приближавању водећих западних земаља и Совјетског Савеза – умирујуће замисли која превиђа чињеницу да се ти светови не развијају уједначено, па један не може да се претвори у други без употребе насиља.

Поред персонификованог „немира“, и у овој, као и у многим реченицама срећу се епитети, које говорник обилато користи како би дочарао свој став и резигнираност: *душевни* немир, *разбијен* свет, *водеће* западне земље, *умирујуће* замисли...

Када се обраћа разуму (логосу) публике, акценат ставља на сопствену личност и карактер (етос):

- Пошто четири године принудно боравим овде и како је преда мном западна публика – мислим да има смисла фокусирати се и на неке карактеристике модерног Запада, онако како ја то видим.

Осим стилским фигурама, комбиновањем логичко-вербалног садржаја, етичких момената и естетско-емотивног набоја Солжењичин представља аудиторијуму кључне проблеме њиховог друштва:

- Легализам, на одређеном нивоу, изазива парализу: он није у стању да види ни обим, ни смисао дешавања. (персонификација: легализам изазива парализу, није у стању да види обим и смисао дешавања)
- Тако, подмаском ограничења које поставља демократија, тријумфује осредњост. (персонификација: демократија поставља ограничења, осредњост тријумфује)
- Све ово теоретски спада у домен слободе и они то не препознају као опозицију њиховој одмереној младалачкој слободи. Дакле, правни поредак не може да их одбрани од корозивног деловања зла.

- (персонификација: правни поредак не може да одбрани друштво; епитети: одмерена младалачка слобода, правни поредак, корозивно деловање)
- Хуманистичка свест се прогласила нашим вођом, не признајући унутрашње злоучовечу, нити и један људски задатак који је изнад земаљске среће, и поставила је у темељ модерне западне цивилизације опасну склоност да се обожавају човек и његове материјалне потребе. (персонификација: хуманистичка свест се прогласила вођом; епитети: хуманистичка свест, наш вођа, унутрашње зло, људски задатак, земаљска срећа, модерна западна цивилизација, опасна склоност, материјалне потребе)
 - Независност појединаца од многих облика државног притиска, обезбедила је већини људи удобност какву њихови очеви и дедови нису могли ни да сањају. (контраст, поређење: појединац и облици државног притиска)
 - Чак и биологија зна да навика, екстремна сигурност и благостање, није од користи живом бићу. Благостање, у животу западног друштва, данас полако открива своју разорену маску. (персонификација: биологија зна, благостање открива своју разорену маску; епитети: екстремна сигурност, живо биће, западно друштво, разорена маска)
 - Тако је остављен простор злу, које данас, са свих страна, отворено удара. (персонификација: зло удара)
 - Грешке које смо у почетку превидели, сада нам се свете! (персонификација: грешке се свете)
 - Пут који смо прешли, од Ренесансе до данас, обогатио је наше искуство, али смо изгубили Целину, оно Највише, за које смо некада веровали да обуздава наше страсти и неодговорност. (персонификација: пут је обогатио искуство)
 - Ево шта је криза: није страшно то што је свет подељен, него што су његови главни делови оболели од сличне

болести. (персонификација: делови су оболели од болести; епитети: главни делови, слична болест)

Индириектно укључивање аудиторијума постиже честим постављањем реторичких питања. Реторичким питањима беседник буди патос, који у реторици даје одговор на питање како се говори (Станојевић и Аврамовић 2005). Разум није увек довољан да би се неко убедио у нешто. Понекад је неопходно пробудити емоције.

- Људска душа, која деценијама пати због насиља, жуди за нечим вишим, топлијим и чистијим, од онога што нам данас нуди западно масовно друштво, чије је обележје терор одвратним рекламама, безумном телевизијом и неподношљивом музиком. (аплауз) (персонификација: људска душа пати због насиља, жуди за нечим вишим; епитети: људска душа, нешто више топлије чистије, западно масовно друштво, одвратне рекламе, безумна телевизија, неподношљива музика)

Људи много више ствари просуђују под утицајем мржње, љубави, пожуде, гнева, туге, радости, наде, страха, заблуде или неког другог осећања, него под утицајем истине или правних прописа, правила понашања или законских одредби. Оно што се говори подразумева логичко-аргументациону заснованост говора, ко говори обухвата одређена лична својства говорника, док како се говори циља на излагање које је сугестивно, уверљиво и осећајно (Аврамовић 2008: 62). У његовој беседи се меша етос и патос, логос је свеприсутан и у корелацији је са његовим карактером и емоцијама. Солжењицин је имао природан дар за сугестиван наступ. Додатан патос се испољава убедљивошћу која се јавља због субјективног односа према предмету беседе. Никад не треба сметнути с ума да је сваки говор у ствари дијалог, чак и онда када друга страна – аудиторијум не говори (Аврамовић 2008: 275). Зато ћемо навести примере где је публика својим реакцијама комуницирала са беседником. Солжењицин је немало пута добијао аплаузе и не само аплаузе, већ и овације у току свог говора:

- Цео свој живот сам провео под комунистичким режимом и могу вам рећи: друштво без чврстог правног оквира је ужасно. Али друштво у коме нема других мерила, осим правних, није достојно човека (овације).
- Ако је, као што тврди хуманизам, човек рођен само за то да буде срећан, он не би био рођен и за смрт. Али, пошто је телесно осуђен на смрт, његов задатак на земљи је, очигледно, духовни: не само за хлеб свакидашњи, јер то није најбољи начин да стекне богатство, а затим живи радосно, него да има трајну и мучну обавезу, тако да целокупан начин живота постане доживљај, пре свега, морална висина (аплауз): да напусти живот као биће узвишеније од оног које је био на почетку. Неминовно, треба изменити систем темељних људских вредности, јер чуди колико је садашњи погрешан. Не може се оцена председникових активности сводити на то колика је наша зарада и да ли је продаја бензина ограничена. (аплауз)
- Ако већ није дошао до свог краја, свет се данас налази на историјској прекретници, која је по значају једнака прелазу из Средњег века у Ренесансу – и захтева од нас духовно просветљење, виши ниво опажања, нови квалитет живота, у коме наша телесна природа неће – као у Средњем веку – бити проклета, али, што је још важније, ни наше духовно биће неће бити погажено – као у модерно доба. (аплауз)
- Овај раст је сличан уздизању на виши антрополошки ниво. И никоме на свету није преостао други излаз, него да иде – до највиших висина. (овације)
- Одбрана индивидуалних права доведена је до екстрема, тако да је, без заштите, друштво немоћно да се супротстави одређеним појединцима. (аплауз)
- Дошло је време да се на Западу више не штите толико људска права, него да се припази на њихове обавезе. (аплауз)

- За одбрану је нужно и умрети, али на то није спремно друштво које негује култ земаљског благостања. (аплауз)
- Изгледа да је друштво недовољно заштићено од дубоке моралне декаденције, злоупотребе људске слободе за насиље над младима, порнографским, криминалним и „хорор“ филмовима. (аплауз)
- Надам се да нико од присутних није помислио да сам ову своју критику западног система спровео због тога да бих уместо њега понудио идеју социјализма. (аплауз)

Иако свој говор назива критиком, свака његова примедба је логички утемељена. Он сам објашњава и даје аргументацију (активација логоса) зашто идеја социјализма није добра: „Не, искуство земаља реалног социјализма, у сваком случају, не нуди социјалистичку алтернативу. Сваки облик социјализма, сам по себи и у свим својим нијансама, доводи до потпуног уништења људског духа и изједначава људски род у смрти.“ Управо то се показује у следећем примеру:

- Ваше друштво не могу да препоручим као узор за преображај нашег. Због богатог душевног развоја наше земље – кроз страдања – у овом веку, савремени западни систем, у његовој садашњем стању духовне исцрпљености, не може да буде привлачан. Тачније, поменута карактеристика вашег начина живота доводи до екстремних патњи.

Солжењичин подразумева политичку освешћеност публике и рачуна на то да су упознати са логички заснованим чињеницама, стога може и да води дијалог са њима (темељ његове беседе је упућен разуму и знању публике – аудиторијум мора бити упознат са Старим Тргом, кубанском експедицијом у Африку...)

- О, када би знали, како се вашим политичким мудрацима смејала већина младих чиновника Старог Трга. (аплауз)
- Таква су, на пример, била смешна предвиђања неких америчких експерата, да ће се Совјетски Савез

наћи у Вијетнаму, или Анголи, или да је арогантну кубанску експедицију у Африци најбоље зауставити додворавањем Сједињених Држава Куби. (аплауз)

Иако је Солжењичин промислио начин на који саопштава своје поруке, патос, односно начин на који беседник саопштава неку поруку, није изостављен:

- Против светске, промишљене стратегије комунизма, Западу могу помоћи само морална правила – ништа друго. (аплауз)
- „Потребни су нам слобода и једнакост у веома уском значењу.“ У складу са тим, говорник упозорава: „Заштита права личности је доведена до такве крајности, да друштво остаје без заштите (аплауз)... од разних личности, тако да је на Западу дошло време да се штите не само права људи, већ и њихове обавезе. (аплауз)“

Борба за права без спомињања фундаменталних обавеза, доводи до тога да ће „друштво остати незаштићено од провалије људске грешности, на пример доћи ће до злоупотребе слободе у сврху моралног насиља над омладином, као што су порнографија, преступништво или хулиганско понашање“. Солжењичин је у другим говорима причао о „слободи“ која допушта да читав град буде облепљен непријатним рекламама, о „слободи“ џабалебарошадживе на рачун друштва, о „слободи“ државе да руши сувереност других међународних субјеката, уместо да се позабави сопственом економијом. Помињао је он на десетине врста тих „слобода“. Моменат када се схвата зашто је Солжењичинова критика конструктивна је моменат када се доказује да он није неко ко је дошао из просвећење средине о којој проповеда као о безгрешном и савршеном друштву, моменат када се схвати да је у сваку целину свог говора уткао поређења (уједно и критику) Запада и Истока. Не постоји добра и лоша страна, добро и лоше уређење, друштво или цивилизација. Све има мане и предности али обраћајући се аудиторијуму западне цивилизације, првенствено се окреће слабостима њиховог система:

- Како каже протојереј Андреј Ткачов: „И Запад и црвени Исток су били повезани, јер су и једни и други били хуманисти.“ Једино што су први заступали идеју приватног власништва, а други су били против. Једни су били за умерени разврат у оквиру закона, а други – или за разврат без ограничења, или за строги, али безбожни аскетизам. Свет је био подељен, а обе полутке су боловале од исте болести. И сада смо пожњели, шта само посејали. Ми немамо будућност, ако продужимо да живимо у парадигми овоземаљског задовољства.
- Нису случајна сва вербална комунистичка заклинања – човеку са великим Ч и његовој земаљској срећи. Наводно је то поређење ружно – о блискости у размишљању и начину живота садашњег Запада и садашњег Истока! – али таква је логика развоја материјализма.

Извор неисцељених болести западне цивилизације, он види у погрешној хуманистичкој претпоставци да је „човек, газда овога света, који у себи нема зла, већ сви пороци произилазе из погрешних друштвених система, који треба да буду исправљени“. „Чудно је да, иако су на Западу створени најбољи материјални услови за живот, тамо бележимо вишу стопу криминалитета, него што је то случај са Совјетским Савезом, у којем царују сиромаштво и безакоње.“

Процес мишљења на Западу је бинаран – плус или минус, добро или лоше. Али поред тога, има још и горе и боље. Одговоре треба тражити, а не бирати. Солжењичин говори да Запад више није на челу човечанства. И као доказ тога видљиви су одређени симптоми. На пример, „пропаст уметности или одсуство великих државника“ (Кузмић 2018). Публика реагује: „Када је цео живот прожет правом – ствара се атмосфера духовне осредњости, која паралише најплеменитије људске импулсе. (аплауз)“ Подсетио их је да „у XX веку западне демократије нису самостално победиле ни у једном великом војном сукобу, већ су се сваки пут ограђивале од противника уз помоћ свог континенталног савезника, чије

вредности нису прихватале.“ На Западу се, без икакве цензуре, издвајају мисли које су у тренду од оних које су застареле; ништа није забрањено, и коначно, иако их нико не забрањује, оне реално не могу да нађу пут до периодичне штампе, књига и факултетских катедри. (аплауз)“ Писац је одговарао, да социјализам као модел, ни у којем случају, не предлаже и не пропагира. Али да и западни модел не би предложио свом народу. Ствар је у потрази за правим путем, а не у одабиру између већ постојећих, то је суштина.

Природно је да уз фигуре поређења иде контраст и као закључак поређења стилска фигура која може послужити као одговор на два супротстављена става/мишљења (Јелачић-Србуљ 2001). Код Солжењицина су то иронија, метафора, градација:

- Готово сви признају да Запад целом свету указује на пут успешног економског развоја, мада га – истина – у последње време подрива хаотична инфлација. (контраст: Запад целом свету указује – преко поређења долази се до контраста између онога како је на Западу и како је у остатку света и ко диктира поредак)
- Међутим, многи који живе на Западу, незадовољни су својим друштвом, презиру га или оптужују да више није на нивоу до кога се уздигао људски род. (градација: незадовољни су, презиру га, оптужују га – од унутрашњег до вербалног исказивања незадовољства)
- У данашњем западном друштву успостављена је неравнотежа између слободе да се чини добро и слободе да се чини зло. (контраст: слобода да се чини добро и слобода да се чини зло)
- Основни разлог за то је, очигледно, рођен из хуманистичке идеје да у човеку, господару овог света, не постоји унутрашње зло, него да је оно производ само погрешних друштвених система, који се зато морају поправити. (иронија, у овом контексту: човек је господар овог света)

- Овде је, у сваком случају, најважније да се не прекорачи правни оквир, без икакве стварне моралне одговорности за извртање, за размере прикривања. (истинита чињеница помешана са иронијом: у сваком случају је најважније да се не прекорачи правни оквир)
- Силе светског зла су у коначној офанзиви и ломе нас – а ваши екрани и публикације су пуни неизбежног смеха и погледа кроз ружичасте наочаре. (метафора: поглед кроз ружичасте наочаре)
- Амерички интелектуални слој је изгубио живце и последица тога је много већа претња самим Сједињеним Државама. (метафора: интелектуални слој је изгубио живце)
- На пример, квази тумачења савремене светске ситуације – која делују као окамењени оклопи око глава, кроз који не пробија глас људи из 17 земаља Источне Европе и Источне Азије, не могу да уклоне последице неизбежних догађаја. (метафора: квази тумачења делују као окамењени оклопи око глава)

Сваки говор је једна врста позоришта, а закључак је финале представе: ту и емоције и разум досежу климакс. Успех беседе, зависи од онога „шта се говори“, али и од тога „како се говори“. На ово друго, наравно, утиче избор теме, добар распоред грађе, начин казивања и гестикулације (Аврамовић 2008: 261), а Солжењицин је комбинацијом свих ових фактора успео да остави снажан утисак својим једночасовним говором.

4. Закључак

Ова контроверзна беседа на Харварду је и даље жива тема научника и стручњака који се баве Солжењицином. Лавине критика које је проузроковала су биле мотив за настанак неколико десетина томова вишејезичних расправа. Иако је већина мишљења да је прекомерно хваљени писац после говора на Харварду постао огорчени, незахвални, неуравнотежени старца, сматрамо да је без обзира на исход умешности којом

је указано на слабе тачке Запада много већа и има много већу тежину и допринос науци и истраживањима, него биполарна осећања западне публике према самом писцу. Аплауз није био само израз поштовања, он је на крају говора на стенографском запису био забележен не као аплауз, већ као овације! А то означава да је публика не само сагласна, већ и да је разумела и да се слаже са изреченим.

Указивањем на тачке спајања, уз признавање тачака раздвајања, говорник може да остави добар утисак и бар донекле одобровољи несклону публику, што Солжењицин и чини:

Први корак је увођење у тему, ограђивањем од детаљније анализе и неутралне теме као што су хуманистичке науке: „Обим и циљеви овог говора не дозвољавају ми да разматрам на који начин ове особине западног друштва утичу на важне аспекте живота једне нације, као што је основно школовање и високо образовање у хуманистичким наукама и уметности.“

Други корак је директна осуда и критика публике: „Према томе, наше друштво ако би требало да се промени по узору на ваше, то би подразумевало уздизање, али и срозавање – које би много коштало.“

Трећи корак је поновно придобијање публике увођењем разлика и критиковањем сопственог источњачког друштва: „Јесте, не може се друштво оставити у таквом амбису безакоња, као што ми радимо, али је бесмислено и даље остати на терену бездушне правне лакоће, како је то код вас.“

Каква год осећања да овај говор буди, јасан је таленат беседника јер је успео да пробуди било какву емоцију код „хладнокрвног, интелигентног и ослоњеног на разум“ Запада. Не заборавимо да су се списи Солжењицина преносили у западним медијима, аудиторијум је био заинтересован за преносе и преводе његових беседа. А по свим делима која су настала на основу ове беседе, несумњиво је да је на основу његових речи имало шта да се преиспита.

Промишљањем логичке повезаности делова беседе на Харварду и коришћењем компаративног метода, долазимо до

закључка да овај сложени говор почива на добро промишљеној структури и да између свих његових делова влада логичка повезаност (Крик 2011). Укључујући реакцију публике у саму анализу говора, открива се повезаност публике са беседником и градацијски однос публике према примерима које беседник користи. „Апологета царизма“ и „мрзитељ Запада“ је без трунке треме успео да новој генерацији политичара, младих људи који ће водити тај исти Запад „отвори очи“ и укаже на оно што може бити боље и на то да цео подељени свет „болује од истих болести“. Како каже Волтер – „ухо је пут до срца“, а млади Запад је умео да слуша.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2008: С. Аврамовић, *Rhetorike techne вештина беседништва и јавни наступ*. Београд: Службени гласник.
- Животић и Станојевић 2013: Р. Животић, Д. Станојевић, Реторика и политика. Београд: Јасен.
- Јелачић-Србуљ 2001: В. Јелачић-Србуљ, Реторика и Progymnasmata – уџбеник за IV разред филолошких и класичних гимназија. Београд: Филолошка гимназија.
- Карнеги 2013: Д. Карнеги, Јавни наступ. Београд: Admiral books.
- Крик 2011: N. Crick, *Rhetorical Public Speaking*. Louisiana: Pearson.
- Кузмич 2018: П. Кузмич, Солжењицин прије и послје „расколничког“ говора на Харварду. Online, [<https://www.autograf.hr/solzenjicin-prije-i-poslije-raskolnickog-govora-na-harvardu>]
- Нушић 2009: Б. Нушић, Реторика наука о беседништву. Београд: Чигоја штампа.
- Станојевић и Аврамовић 2005: О. Станојевић, С. Аврамовић, Основе реторике и беседништва. Београд: Завод за уџбенике.
- Струве 2005: Н. Струве, *Явление Солженицына. Попытка синтеза*. Online, [http://www.solzhenitsyn.ru/upload/text/Struve_N.A._YAvlenie_Solzhenitsyna._Popytka_sinteza.pdf]
- Тартаља 2008: И. Тартаља, Теорија књижевности. Београд: Завод за уџбенике.

Александра Весич

АЛЕКСАНДР СОЛЖЕНИЦЫН – БЕСЕДА НА ГАРВАРДЕ

Резюме

В данной работе рассматривается стилистика выступления русского писателя Александра Солженицына в Гарвардском университете в 1978 году. Цель работы – с помощью определенных методов, как анализ и синтез, доказательство и опровержение, сделать вывод о том, как и в какой степени хорошо построенная речь, включающая логос, этос и пафос, может произвести впечатление на аудиторию. Раскрывая структуру частей выступления, учитывая его смысл и логические связи, можно сделать вывод, что речь Солженицына была замечена, благодаря объединяющему эффекту триады (выступление, оратор, аудитория).

Ключевые слова: стилистика, Солженицын, риторика, стилистические фигуры, слово, лексика, аудитория.

ПРИКАЗ

Дејана Д. Мирковић-Бирташић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Докторанткиња

371.3::811.134.2'243
Приказ

**SONIA VAUPOT. LES ENJEUX CULTURELS DE LA TRADUCTION.
Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015,
245 стр.**

Превођење, као посебна врста комуникације, представља место директног контакта и размене између двају језика, односно двеју култура чији су ти језици носиоци. Управо се из тог разлога у преводилачком процесу најјасније читавају културна истоветност, али и неусаглашености културних образаца, па се потешкоће с којима се преводиоци сусрећу не могу свести само на проблеме језичке или стилске природе. Уколико се пође од схватања да сваки језик са собом носи и одређено схватање и организацију света, преводиоци имају незахвалан задатак да средствима циљног језика искажу изворну културну стварност. Како би у томе успели, они морају прибегавати различитим средствима. Монографија Соње Вопо (Sonia Vaupot) *Les enjeux culturels de la traduction* (срп. „Културни изазови при превођењу“) бави се управо питањем културе у превођењу, односно начином на који преводиоци решавају потешкоће узроковане културним различитостима. Она пружа, с једне стране, преглед кључних преводилачких приступа и теорија кроз историју, а, с друге, усредсређује се на препреке уочене приликом превођења културних референци, међу којима највећу пажњу посвећује преносу имплицитног значења, идиоматике и ономастике. На основу контрастивно анализираних примера, ауторка подупире пружене теоријске оквире, те издваја преовлађујућа усмерења наводећи

* dejana.mirkovicbirtasic13@gmail.com

преводне стратегије и технике за које се преводиоци претежно опредељују.

Научно-истраживачки институт Филозофског факултета Универзитета у Љубљани издао је ову монографију 2015. године. Књига се састоји од 245 страница. Текст књиге структуриран је у 4 дела организована у 9 поглавља. После првога – уводног – дела следе: 2) Превођење и култура: историјски преглед; 3) Неколико савремених теорија; 4) Поимања културе; 5) Културне референце: покушај успостављања дефиниције и типологија; 6) Замке у превођењу; 7) Превођење реалија; 8) Алузије, дилема у превођењу; 9) Превођење идиоматизама; 10) О превођењу властитих имена.

У првом делу књиге (поглавља 2 и 3, стр. 11–66), ауторка најпре с дијахронијске тачке представља однос превођења и културе током векова, тј. испитује развој преноса елемената културе из једног језика у други од античког доба до 19. века. Читалац се на тај начин упознаје с најзначајнијим преводиоцима, теоретичарима, али и преводима који су обележили сваки од обрађених временских периода у Француској, Словенији, Енглеској и Шпанији. Ауторка уједно представља главно питање око кога су се теоретичари превођења спорили од светог Јеронима до модерног доба: треба ли предност пружити изворној или циљној култури. У том смислу, ауторка објашњава да је дословни превод углавном био својствен превођењу светих одн. религијских текстова, док се превођење књижевних текстова претежно одликује већом слободом у односу на изворник. Будући да превођење не представља само претакање двају језичких и културних система, различити чиниоци утичу на коначну одлуку. Сваки приступ обрађен је и приказан сажето, уз навођење основних појмова. Не би било погрешно тврдити да би упућенији читалац, будући да је ситуација заправо сложенија, могао запазити да оваква „поједностављена” слика може потенцијално заварати мање упућеног читаоца: теорије и приступи превођењу културе нису током историје били јасно издељени, већ се неколико њих истовремено примењивало

и мешало. Ипак, ауторка из истог разлога и наглашава да је примарни циљ књиге тек прво упознавање с проблематиком и главним токовима у теорији превођења, а не исцрпна обрада сваког од преводних приступа.

Први – теоријски – оквир књиге сведочи о томе да су тешкоће узроковане културним разликама одувек постојале у превођењу, те да се током историје различито приступало овом проблему. После дијакхронијскога приказа дат је хронолошки синхронизацијски пресек најзначајнијих теоријских приступа. У њему ауторка најпре описује *лингвистички* приступ, који важност придаје речима, затим *социолингвистички*, што значи да се превођење посматра као друштвена активност, која самим тиме захтева познавање културе, те *функционални*, *полисистемски* и *културни* приступи, који превођење схватају као комуникациони чин и у значајној мери обраћају пажњу на контекст.

У другом делу књиге (поглавља 4 и 5, стр. 71–110), полази се од схватања да је превођење комуникациони чин, будући да имплицира контакт и зближавање двеју култура. Ауторка најпре анализира значењско порекло појма *културе*, те истиче његове различите одлике. Како је реч о вишезначном и апстрактном појму чија примена и значење превазилазе лингвистичке оквире, С. Вопо најпре наводи антрополошка, етнолошка и социолошка схватања културе. Тек након анализе из перспективе различитих друштвених наука, појам културе обрађен је у односу на појмове цивилизације, друштва, комуникације и, најзад, превођења.

Култура се у текстовима понајпре исказује преко културних референци, тј. речи које упућују на јединствене појмове својствене тој култури. Арбитратност и динамичност културних референци условљена је чињеницом да оне зависе од времена и простора, тј. бројних чинилаца, попут државе, историјског периода, друштвених група, па стога није лако установити одлике и категорије културних референци које се могу очекивати у текстовима. Ауторка из тог разлога разликује објективне и субјективне културне референце. Објективне се

односе на све предмете и производе које је човек осмислио, тј. представљају материјалну реализацију субјективне културе. С друге стране, субјективне се односе на мисли, идеје, искуства, навике и вредности својствене припадницима одговарајуће културне групе. У циљу лакше анализе, ауторка предлаже социолингвистичку и социолошку класификацију културних референци које се могу наћи у текстовима различите врсте. Културно обележени елементи садржани у тексту специфична су тешкоћа за преводиоце. Наиме, проблем је што, чак и када су овакве референце преведене, смисао или порука могу бити другачији, тј. може се добити шире или уже значење од изворног или се може изгубити културолошка компонента. Но, упркос препрекама, ауторка полази од схватања да су културне референце ипак преводиве, те да преводиоци, након што исправно утврде природу датог елемента, имају на располагању одређени број преводних метода и процеса којима могу прибећи како би успешно пренели значење.

Након одређења појма културе и пошто је успостављена типологија културних референци, трећи део књиге (поглавља 6 и 7, стр. 113–153) обрађује замке и тешкоће у превођењу узроковане културним различитостима и неусаглашеностима. Ауторка наглашава да превођење не подразумева само „суочавање” двају језика, већ и различитих вредности, схватања, стереотипа, уверења. Стога преводилац мора, поврх решавања језичких проблема, уочити и исправно тумачити социолошку стварност која се језиком преноси и изражава. Како С. Вопо истиче, преводилачке потешкоће настају услед отпора циљне културе према тексту чији изрази и садржај припадају другом језичком и културном систему. Захтевност задатка с којим се преводиоци суочавају враћа нас на стално актуелне проблеме успостављања еквиваленције, домета и ограничења превођења, као и (не)преводивости културних референци.

Када је реч о успостављању еквиваленције, С. Вопо напомиње да се поставља питање треба ли уопште користити овај термин у превођењу. Наиме, еквиваленција у ширем

смислу подразумева истоветност двеју лексичких јединица двају језика. Но, бројни показатељи упућују да, чак и када је изворна лексичка јединица преведена, она не мора потпуно кореспондирати лексичкој јединици циљној језика, тј. не мора имати идентично значење у циљној култури, нити упућивати на исту ванјезичку стварност. Додатно, еквиваленција се у одређеној комуникацијској ситуацији остварује комбинацијом језичког и ванјезичког знања. Но, ванјезичке се стварности разликују. Ауторка стога закључује да се на општем нивоу могу разликовати потпуна и делимична еквиваленција. У случају потпуне еквиваленције, два су појма заменљива у било ком контексту. Ипак, треба напоменути да је оваква појава реткост ван техничког и научног језика, те да се превођење у осталим случајевима углавном своди на потрагу „приближно“ одговарајућих термина.

Поред тога што није лако пронаћи потпуни кореспондент одређеним културним референцама, додатни проблем је што оне могу бити експлицитне или имплицитне. Док су у првом случају лако уочљиве, имплицитне културне референце могу прожимати читав текст и јавити се у форми алузија, игре речима и др. Стога превођење оваквог садржаја, посебно културно обележеног, захтева посебне вештине. Поред аналитичких и логичких вештина, преводилац мора поседовати неопходна ванјезичка знања како би имплицитни садржај могао уочити и разумети, а потом и нужна језичка знања, којима би дешифровао и објаснио имплицитни садржај читаоцима.

Трећи део књиге анализира стратегије и процесе за којима преводиоци могу досегнути приликом преноса реалија. У том смислу, може се говорити о преводној стратегији и преводним процесима. Док се стратегија односи на општу усмереност превода ка изворној или циљној култури, тј. функционише на макро-нивоу, преводни процеси функционишу на микро-нивоу односећи се на мање текстуалне јединице.

Након три теоријска дела, последњи део књиге (поглавља 8, 9 и 10, стр. 153–208) посвећен је контрастивној анализи

француских, словеначких, енглеских и/или шпанских примера преведених извода преузетих како из књижевних дела, тако и новинских текстова и реклама. Овај део књиге организован је у три поддела. Први је посвећен преводу културних алузија, други преводу идиоматских израза с културним елементом, а трећи преводу властититих имена. Сваки од делова најпре испитује специфичност проблематике, а потом се на репрезентативним примерима анализирају стратегије и процеси за које се преводиоци претежно опредељују.

Културне алузије представљају значајан преводачки изазов: не уочавају се тако лако и углавном немају потпуни кореспондент у другом језику, будући да су инспирисане културолошким наслеђем нације. Алузије могу бити различите природе, те упућивати на одређено место, предмет, име, цитат, пословицу, историјски период, музику или филм. У случају културних алузија, ауторка објашњава да ће преводна решења зависити од различитих ограничења попут циљног и изворног језика, функције текста, те природе информације. У шест најчешћих поступака за превођење алузија спадају: испуштање, дословни превод, превод еквивалентом циљног језика, објашњење, позајмица, експлицитација и адаптација. До случајног испуштања долази уколико преводац не уочи, односно не препозна, алузију у изворнику, а до намерног уколико преводац сматра да одређена алузија нема велики комуникацијски значај. Треба напоменути да намерно изостављање понекад може бити у служби цензуре превише смелог или „егзотичног” изворног текста. Дословни превод је могућ уколико се ради о универзално познатој појави, док се у случају еквивалента користи појам циљне културе приближне вредности. Вантекстуално објашњење примењује се код значајних културолошких разлика и алузија које су потпуно непознате циљној култури. Преводац затим може на дну странице или у уводу појаснити алузију читаоцима, али ваља напоменути да превише вантекстуалних објашњења могу оптеретити текст. Кад је реч о позајмици, алузија је преузета у неизмењеном облику, чиме се може одржати изворни колорит.

С друге стране, превише необјашњених позајмица може отежати читање и разумевање текста. Даље, експлицитацијом се у сам текст умеће кратко објашњење, понекад и само једна реч у служби апозиције, којим се читаоцу експлицитно наводи оно што је у изворнику само сугерисано. У случају адаптације, преводац тежи да пренесе идеју коју алузија преноси, што доводи до разумљивог превода, али и неизбежног губитка културолошке компоненте. Овај одељак ауторка закључује констатацијом да ће преводац, у зависности од чинилаца који су у одређеној комуникацијској ситуацији значајни, изабрати најпримереније решење, али ипак извештава да се преводиоци у случају културних алузија радије опредељују за експлицитацију.

Када је реч о превођењу идиоматских израза (које С. Вопо назива идиоматизмима), вишеструке су потешкоће на које преводиоци наилазе. Наиме, није лако за сваки израз пронаћи формални и значењски кореспондент. Притом, поједини изрази могу бити вишезначни, чиме се ситуација додатно усложњава. С. Вопо се првенствено интересује за културолошки обојене изразе и истиче да би у овим случајевима ваљало избегавати дословно превођење, тј. превођење реч за реч. У случају идиоматских израза, преводац израз може разложити на значењске компоненте, задржавајући тиме или његово глобално значење или значење једног од саставних елемената. Уколико израз посматра као неодвојиву целину, преводац може покушати да у циљном језику пронађе идиоматски израз приближног значења. Ако процени да идиоматски израз нема довољну комуникацијску вредност, преводац га може и изоставити. Коначно, решење које захтева највише преводачке креативности јесте стварање неологизама и њему се углавном прибегава у случају непостојања еквивалента. Ипак, ауторка објашњава да преводиоци углавном бирају процес експлицитације или прилагођавања.

Посебан случај културних референци чине и паремије или пословице. Наиме, културолошки је аспект пословица очигледан будући да из пословице нема појединачног

говорника, већ је реч о колективном исказу. У случају паремија, преводилац, према С. Вопо, може, у жељи да очува егзотичност текста, користити дословни превод; осим тога, може додати објашњење у виду вантекстуалне напомене; најзад, може потражити значењски еквивалент у циљном језику или прилагодити изворни израз како би примаоцима превода олакшао разумевање, мада се у том случају углавном губи културолошка компонента.

Када је реч о превођењу властитих имена, С. Вопо објашњава да се она првенствено односе на антропониме и топониме, док су ергоними и прагмоними у другом плану. Ауторка додатно истиче да разлика између заједничких и властитих имена није увек јасно постављена, те да се дистинкција не може заснивати на критеријуму великог слова, будући да постоје језички системи који уопште не познају дихотомију мало–велико слово, а системи који је познају имају сопствена правила за употребу великог слова. Специфичност властитих имена огледа се у томе што се односе на један одређени појам унутар неке категорије, те по природи ствари именују јединствени референт. Но, слично претходним врстама културних референци, и она могу бити културно обојена, тј. поседовати културну компоненту и конотативна значења непозната читаоцима превода. У том смислу, ауторка упозорава да властита имена не би требало узимати здраво за готово, већ је потребно извршити и значењску анализу. Додатно, властита имена могу у књижевним делима служити карактеризацији ликова, тј. исказивати неки вредносни суд. Коначно, ауторка критички упућује на недовољну присутност и обраду властитих имена у речницима, па говори о њиховом превођењу. Премда ауторка упозорава да су преводна решења разноврсна и условљена различитим чиниоцима у појединачним ситуацијама, ипак истиче да у преводилачкој пракси постоји неколико учесталих техника. Како објашњава, индивидуални антропоними се углавном не преводе, осим у случају историјских личности, светаца или верских личности. Код колективних антропонима, пак, постоји неколико процеса. Наиме, одређене међународне

институције углавном већ поседују устаљене еквивалентне називе, те преводилац користи званично прихваћени превод. Уколико то није случај, преводилац може изабрати да ли ће име превести или не, мада је у теорији препоручено очувати име у изворном облику и додати, уколико је потребно, вантекстуално објашњење. Када је реч о превођењу топонима, ауторка се ослања на Т. Граса, који наводи процесе позајмице, транслитерације, транскрипције и потпуни превод. Ергоними су, пак, незахвални за класификацију јер се процеси разликују од случаја до случаја; код назива књижевних дела, препорука је користити званични – усвојени – назив, називи марки углавном се не преводе, док се називи различитих производа морају засебно посматрати у конкретној ситуацији. Најзад, прагмони се преводе или дословним преводом или поступком адаптације. Ипак, коначни је закључак да преводне одлуке зависе од врсте текста и природе референта на који властито име упућује, те да се не може говорити о коначним и апсолутним класификацијама. Ауторка из тог разлога позива на додатна, детаљнија истраживања ове проблематике.

Поред приказаних поглавља, монографија садржи општи увод и закључак, као и листу референци. Намена књиге је вишеструка, а циљна група разноврсна. Главни циљ ове књиге јесте да сажетим пресеком различитих теоријских преводилачких приступа, објашњењем појма културе и анализом стратегија и процеса које преводиоци претежно бирају укаже на значај и сложеност питања преноса културних референци приликом специфичне међукултурне комуникације. Могу се издвојити три задатка која је ауторка поставила: прво, да прикаже најзначајније теоријске приступе који се баве односом превођења и културе; друго, да дефинише и идентификује културне референце присутне у различитим текстовима; и треће, да предочи преводне методе којима се могу премостити потешкоће узроковане културним разликама. Како ауторкина намера није била да понуди исцрпну обраду и анализу теме, монографија у кратким цртама испитује, тј. приказује процесе који се примењују или

се могу примењивати при превођењу имплицитног значења, идиоматских израза и властитих имена. Ипак, ауторка се уздржава од давања вредносног суда о стратегијама, процесима, као и о преводилачким одлукама у конкретним случајевима, већ само наводи шта су преводиоци сматрали најпримеренијом одлуком у одређеној ситуацији. Закључак који се намеће јесте да не постоји коначан и дефинитиван кључ по коме би требало систематски преводити културне референце, већ се одређене одлуке могу доносити у одређеној ситуацији, на основу одређених чинилаца. Но, С. Вопо сматра и да се проблем превођења културних референци може ублажити, мада не у потпуности решити, зближавањем и контактом између култура и нација. Премда је ово виђење извесно тачно, нарочито у глобалистички настројеном свету, могли бисмо се запитати да ли би решењем требало сматрати „стапање“ култура у једну или би то, пак, представљало, губитак специфичности и драгоцености сваке културе? Ауторка сама истиче да би опширнији и разноврснији корпус пружио релевантније информације, те тако не можемо говорити о тврдњама, већ радије о хипотезама аргументованим конкретним контрастивно анализираним корпусним примерима. Будући да се у приказима не залази у појединости, већ су проблематика, тешкоће, али и решења која преводиоци примењују представљени на општем нивоу, књига је намењена различитим циљним групама. Осим језичким стручњацима и истраживачима заинтересованим за превођење културно обележених елемената, ова монографија може бити корисна и широј, нелингвистичкој, франкофонској публици. Ауторка показује да је свесна опширности проблематике, па тако не тежи свеобухватном приступу, већ у јасним цртама читаоца упознаје с главним појмовима, водећи га кроз развој преводних теорија, али и различитих поимања комплексног односа језика и културе кроз историју. Ова књига у том смислу може послужити као добар основ за даља – детаљнија – истраживања у области превођења, превођења културних референци и, на општијем нивоу, односа у коме стоје језик и култура.

MODERN LANGUAGES
JOURNAL OF FOREIGN LANGUAGES AND LITERATURES

Publisher

Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
Faculty of Philology, University of Belgrade

Address

Studentski trg 3
11000 Beograd
Srbija
Tel: 011/2081-910
011/2638-622
E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

Published by

Iva Draškić Vićanović
Dean
University of Belgrade,
Faculty of Philology

Biljana Čubrović
Association for Foreign Languages and Literatures of Serbia
President

Technical editor

Srđan Đurđević

Journal *Modern Languages* comes out annually.

ЖИВИ ЈЕЗИЦИ
ЧАСОПИС ЗА СТРАНЕ ЈЕЗИКЕ И КЊИЖЕВНОСТИ

Издавач

Друштво за стране језике и књижевности Србије
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Адреса

Студентски трг 3
11000 Београд
Србија
Тел: 011/2081-910
011/2638-622
E-mail: zivi.jezici@fil.bg.ac.rs

За издавача

Ива Драшкић Вићановић
Декан
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Биљана Чубровић
Друштво за стране језике и књижевности Србије

Припрема и прелом текста

Срђан Ђурђевић

Часопис *Живи језици* излази једном годишње.

